

СУЧАСНІСТЬ

КВІТЕНЬ 1973 — Ч. 4(148)

**Е. АНДІЄВСЬКА: ІЗ ЦИКЛУ
НАУКА ПРО ЗЕМЛЮ**

**А. АХМАТОВА: РЕКВІЄМ
В ПЕРЕКЛАДІ Б. ОЛЕКСАНДРОВА**

**С. ГОРДИНСЬКИЙ: ОЛЕКСА
ГРИЩЕНКО**

**А. ПЕТРИШИН: ЗУСТРІЧІ
З МИСТЕЦТВОМ НА УКРАЇНІ**

**М. КУЗЬМОВИЧ: ГЕНЕЗА
ЕКСЛІБРІСУ**

**М. ПРОКОП: КОМПЛЕКС
ІМПЕРІАЛЬНОГО ДАЛЬТОНІЗМУ**

"SUCASNIST" — APRIL 1973
8 MUENCHEN 2, KARLSPLATZ 8/III

Окремими книжковими виданнями появились,
друковані в журналі «Сучасність», повісті

Олекси Ізарського

РАНОК
(випродане)

ВІКТОР І ЛЯЛЯ
ЧУДО В МИСЛОВИЦЯХ

Перша книжка має 151 стор.; друга — 135 стор.; третя — 127 стор.

Ціна: 7,— нім. марок або 2,— амер. дол. за одну книжку;
в інших країнах — у валюті, перерахованій на долляри.

Замовлення просимо надсилати на адресу нашого видавництва.

Дослідно-видавниче об'єднання ПРОЛОГ у Нью-Йорку
опублікувало в серії

«Супільно-політична бібліотека» — ч. 19
гостро публіцистичну працю, перше видання якої появилася
в 1919 році в Саратові:

Сергій Мазлах і Василь Шахрай
ДО ХВИЛІ

Що діється на Україні і з Україною
Вступне слово Івана Майстренка.

На зміст цієї книги складаються такі розділи: Pro domo — Війна і революція — Дві доби революції — Росія й Україна на тлі світових подій — Стратегічний план відродження єдиної і невідомої Росії — Скоропадський і Денікін — Директорія — Тимчасовий робітничо-селянський уряд України — Окупанти — Тенденція українського руху: самостійна Україна — Революція в Австрії. Галичина — Чи можлива незалежна від Росії Україна? — Як пишуть історію — Український національний рух на тлі сучасного капіталістично-імперіалістичного господарства — Єдність чи самостійність? Дві політики — Союз пролетаріату з дрібною буржуазією проти світового імперіалізму — Століпінщина — Українська комуністична партія (більшовиків) — Ми «націоналісти». Ми «шовіністи» — Запитання тов. Ленінові.

Книжка має 304 стор. Ціна — 3 дол., або відповідна сума в перерахунку на іншу валюту.

З замовленнями звертатися до видавництв «Пролог» та «Сучасність».

Адреса вид-ва ПРОЛОГ: Prolog Research Corporation
875 West End Ave.
New York, N. Y. 10025, U.S.A.

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

КВІТЕНЬ 1973, Ч.4 (145)
РІК ВИДАННЯ ТРИНАДЦЯТИЙ
МЮНХЕН

Видав: Українське товариство закордонних студій «Сучасність»

Редакційна колегія: Богдан Бойчук, Вольфрам Бургардт, Богдан Кравців,
Аркадія Оленська-Петришин, Мирослав Прокоп, Роман Рахманний,
Богдан Рубчак, Марта Скорупська, Олег С. Федішин.

Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову.

Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Усі права застережені. Передруки і переклади дозволені тільки за згодою автора і видавництва. Передруки крайових матеріалів дозволені за поданням джерела.

Резюме статей цього журналу друкуються і реєструються в таких північно-американських публікаціях: "Historical Abstracts", "America: History and Life".

Gemaess dem Gesetz ueber die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemaess der Verordnung zur Durchfuehrung dieses Gesetzes vom 7. 2. 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft fuer Auslandsstudien «Sucasnist» e. V.
8 Muenchen 2
Karlsplatz 8/111 (Telefon 59 46 67)
Bundesrepublik Deutschland

Geschaeftsfuehrer und fuer den Inhalt verantwortlich: I. Czornij

Druck: Gebruder Westenhuber
Muenchen 12, Heimeranplatz 4.

ІЗ ЦИКЛУ "НАУКА ПРО ЗЕМЛЮ"

Емма Андіївська

НА ІНШИЙ ЛАД

Міліє небо, тоншає земля.
Стебло стеблині простягає руку:
Забудьмо сварки, тисканину, різкість.
Міліє небо, тоншає земля.

Не сіль крила прорізала імлу,
А сито викотилось з горла й стало:
Запрошую рослин, травин до столу.
Міліє небо, тоншає земля.

Запрошую калюжу, грушу, став
На склянку заграви такої густоти,
Що не пройти ні всім, ні поодинці.

В речах відкрилося на серце денце,
Щоб, крізь вологість кинувши кінці,
Природа лікоть підвела з торця.

СПУСК МІЖ ПЛОЩИНАМИ

Де звуку рибний міхурець упав,
Розливши місяці по водяній толоці,
Підвівся стяг: тут світловій столиці
Постати! Між товстянок і ропух!

У відповідь трілижник прорипів:
Глибин нутро виношує крупу
Світів майбутніх, щоб людей скріпить,
Очистивши від скверни і ропи,

4 Від коропа й крові розпочавши.
Хай чашечками слух, перепочивши,
Увійде в груди грициків! Плече

Хвилястіше, ніж ясен на світанку,
Дмухнемо людству з плинного відтинку,
Щоб кожен в крик: і я до вас лечу!

НА ТЕМУ РАННЬОЇ ВЕСНИ

Від прикладання пальців глухне віск
І плями на березі точать присмерк,
Аж на устах проталин талий присмак, —
Зима на потічки перевелась.

Найменше джерельце імперську власть
Ховає під корою, ходить в бруньках,
По ринвах гребінцем тихенько бринька.
Весь красвид під жолоби заліз,

Лиш селезінку чути в водостоках,
І обережно інший світ простукує
На масть, на чуйність, серце; ловить тон

І трудиться, щоб заки ще осмеркне
(В нові світи — нова хода і мірка!),
З топчійкою в кулястість увійти.

* * *

В природі лагідність, повільне завмирання,
Нарощення клітин на гусці, у зернині.
В просіяне повітря сонце загорнулось
І в лійку водяну сховалось за воринням.

Слюди кораблики, сліди від гайвороння,
В садах ворухнуться: виповнюється пустка
Такою щільністю, що ні машині впасти.
Чіткіше проступа на листях візерунок,

Найменшим вузликом вішуючи: іде
Пора вирівнювань і вивершень, хода
Її лунає в стеблах, щоб рослинний мозок,

Звільнившись від голобель, шкірок, петель, хмизу,
І, вже наставлений на вищу частоту,
Наблизив людство до стоніжкових світів.

По краплі від зору, по скибці від слуху.
 В природу внесли і поставили вухо:
 Ось вам віхи: вхід і вихід.
 По світу крізь кіпоть кроки із моху:
 Треба людству іти на підмогу!
 Візьмімо легені у мухи за міхи,
 Візьмімо по горлу в зорі, від тюльпана,
 Тоді вже ніхто ясновиддя не спинить.
 Спиною їстимем, суглобами питимем.
 Хай око видющими вдарить копитами,
 Хай губи від пагона — ріст і зусилля,
 Подужаєм силу рослинним насиллям.
 Свідомість — жучкові, сумління — колоді,
 Хай бганками слуху ускладняться води.
 Із решток хребетних нездійснених видив
 Збудуємо подих, що зцілює вади,
 Розширимо клітку грудну для прозріння! —
 Крокує зоря по зволоженій ріні,
 В руці по жовтку, — щоб від серця до вух
 Потопом щепити потоптаний слух.

ПРОГАЛИНИ В ОСЕНІ АБО ЛІТО ПО-ОСІННЬОМУ

Миші прогризли повітря.
 Стежками ніхто не ходить.
 Крапля в затінку худне.
 Лійок жучок не вертить.
 Речей не вкладаються назви
 В проріджені оболонки.
 Душа, як від зірки, холоне —
 Бугтя прочинилося навстіж.
 Де ти, з усіх найдальша,
 Де ти, луною неплинна?
 Тиша. Лиш в горлах далій
 Хобот снується осиний.

З РОЗРІЗНЕНИХ ЗАПИСІВ

Леонід Первомайський

З ПІСЕНЬ МОЄЇ МАТЕРІ

Приїхала до мене сестра, болить у неї серце. В Ірпені сидючи, почали ми згадувати дитинство. Я спитав, чи не пам'ятає вона пісень нашої матері. Каже, що пам'ятає. І почала мені тихенько співати, а я став записувати.

Чоловік жінку б'є, катує.
Да ніхто ж її не рятує.
- Свекоре! Батечку!
Хоч ти пожалій молодую. -
А той свекор підбігає
Да нагаєчку піднімає:
- Бий, синку, бий,
Бий-научай
Да на свій обичай
Переворочай!

Чоловік жінку б'є, катує,
Да ніхто ж її не рятує.
- Свекрухо! Матінко!
Хоч ти пожалій молодую. -
А свекруха підбігає
Да нагаєчку піднімає:
- Бий, синку, бий,
Бий-научай
Да на свій обичай
Переворочай!

Чоловік жінку б'є, катує,
Да ніхто ж її не рятує.
- Зовице! Сестрице!
Хоч ти пожалій молодую. -
А зовиця підбігає
Да нагаєчку однімає:
- Братіку, пожалій!
На чужій стороні
Те буде й мені...

(Точнісінько така є білоруська пісня. Мати наша була "з Литви", тобто батьки її прибули на Україну з теперішньої Білорусії. Може, вони й були серед тих, хто завіз цю пісню на Полтавщину).

Чую, що сестра ледве вже стримує сльози, а прошу її, щоб згадала ще якоїсь матеріної пісні. Вона все тихше й тихше співає, не оповідає, а таки співає, перериваючи пісню плачем і словами від себе, як колись співала наша мати.

Сини мої, а я ваша мати...
Гей, гей, а я ваша мати...
А хто ж буде, сини мої, хлібом годувати?

Що найстарший, той син каже: - Я й буду й не буду.
Середульший, той син каже: - Я й думать забуду.
А найменший, той син каже: - Тоді як удасться!
Гей, гей, тоді як удасться...
Візьми, мамо, оцю торбину, - вона тобі здасться.

- Вигнали сини стару матір з хати, - хапає повітря сестра, мовчить хвилинку, втирає сльози і співає далі:

Іди, нене, та тепера від мене,
Та будуть, нене, гостоньки у мене.

Та будуть, нене, все в жупанах-каптанах,
А ти, нене, в сірій сірячині, -
Гей, гей, в сірій сірячині,
Та ще й к тому в драній спідничині...

- А мати синові відповідає, - схлипує сестра, - от що вона йому каже:

Та у тебе, синку, через сіни хата,
Та скажи людям, що я твоя пряха.

- А син ізнову озивається до матері:

А у мене, ненько, і та хата біла,
Та тобі в ній, ненько, жити не до діла.

Та пішла ненька попід двороньками,
Та облилась ненька гіркими сльозами.

Та пішла ненька та попід горою,
Та зустрілась ненька з рідною дочкою.

- Дочка ж таки пожаліла вбогу матір...

Та ідїть, нене, ви до мене жити,
На печі сидіти, діточок глядіти...

- Далі я тут трохи слів забула, - каже сестра, - а тільки пам'ятаю, що сталося в найменшого сина лихо і він прийшов до матері... Ось слухай, що він їй став казати. - І сестра співає:

Та йдїть, нене, тепера до мене,
Бо сталося, нене, нещастя у мене.
Велике нещастя та лихая година,
Що умерла жінка - зосталась дитина...

- А таки мати не пішла од дочки, - зовсім тихо проказала сестра,
- не повернулась до сина...

Та бодай, синку, тобі й хата згоріла,
Бо мені в ній, синку, жити не до діла...

Сестра заридала. Я дав їй ліки, а вона ще довго не могла заспокоїтись. Більше я не писав од неї материних пісень.

■

Письменник пише в газеті: "Усю свою синівську любов, *увесь свій талант* віддаю на олтар (!) батьківщини" і т. д.

Що стосується синівської любови - приймаємо на віру, але що стосується таланту, відкіля ти знаєш, добрий чоловіче, що він у тебе є? Помовчи та почекай, поки хтось з незацікавлених осіб скаже.

■

- Читали Роже Мартен дю Ґара?

- Я зараз сиджу над своїм романом... Не маю часу.

- Вийшли твори Артема Веселого...

- Веселого? - ніяково посміхається. - А хто це? З нових? Треба буде познайомитись... Цікаво?

- Катаріна Сусанна Прічард? А якже, знаю! Три товстих романи... Все збираюся прочитати... Стоять у мене на полиці. Хай уже як закінчу роман.

- Нема гарних віршів, у журналах порожнеча... Жодного нового імени!

- А Ліну Костенко ви читали? А поему Андрія Вознесенського в "Літературной газеті"?

- Не звернув уваги, правду кажучи... Хоч ні, здається бачив... Невже цікаво?

- Давно вже збираються прочитати "Братя Карамазовы", та все руки не доходять... Третій рік сиджу над романом, стільки рецензій, стільки правок! От закінчу роман...

Ну й що, як ти закінчиш свій роман? Чи варто тобі закінчувати його? Чи варто буде комусь ним цікавитися, коли ти сам ніким не цікавишся?

■

Є два способи писати вірші - легкий і важкий; легкий - коли пишеш чужі думки й почуття чужими словами, і важкий - коли пишеш власними словами власні думки і почуття.

■

Здається, притча про Лазаря витлумачується інакше, але для мене сенс її полягає в здатності нашій починати себе заново з будь-якої миті свого існування.

І ще - не знаю, чи довго жив Лазар після свого воскресіння, та це й не має значення. Один день нової ясності й свіжості в цьому випадку дорівнює усьому попередньому життю і навіть перевищує його за інтенсивністю відчужень буття.

Оновлена до найдрібніших своїх клітин душа, яке це мусить бути свято! Все наступне, у тому числі й неіснування, тоді вже втрачає свою силу і значення. Тільки світло, первозданна чистота і навіть не радість, а яса, - ось що, здається мені, має пережити воскреслий.

■

Щоб стати співцем океану, не обов'язково народитися на його березі.

Теодор Юзеф Конрад Коженювський народився в Бердичеві - в місті, розташованому біля малої річечки, сама назва якої може навки вселити в серце відразу до водної стихії.

Море він побачив уперше дев'ятирічним хлопчиком в Одесі. Можливо, був шторм, і голоси хвиль і вітру покликали його за собою. Можливо море лежало лагідне й тепле, але в його спокійному просторі також ховалася таємниця, яку конче треба розв'язати.

Хлопчик повернувся з батьком у Бердичів на свою Гнилоп'ять.

Він учився в Чернігові, Кракові та Львові, - море весь час кликало його, і в сімнадцять років він кинув навчання і подався в Марсель, щоб стати моряком.

Три роки він вивчав морську справу в Марселі, потім найнявся на корабель і, не знаючи ні слова по-англійськи, відплив до Англії, - йому здавалося, що там починається дорога в океан.

Джозефу Конраду минув двадцять один рік.

"Вчитися читати по-англійськи я почав по газеті "Стандард", а вперше почув англійську мову від рибалок, моряків та судовласників східного узбережжя".

Через сімнадцять років він опублікував свій перший твір, який одразу поставив його в ряди кращих англійських стилістів.

І все таки пам'ятник Теодору Юзефу Конраду Кожен'євському Джозефові Конраду - слід поставити на березі Гнилоп'яті, хоч би за те, що вона послала його в океан, а не прив'язала до себе.

У різний час я обробляв давні - друковані і недруковані свої вірші. Часом од первісного тексту лишалося кілька рядків, а часом не лишалося нічого, крім теми чи настрою, які мені хотілося зберегти.

Ліричний поет все життя пише *одну книгу*, отож, хто насмілиться заперечувати його право переписувати наново окремі рядки чи сторінки тієї книги чи навіть викреслювати їх зовсім?

Було б безнадійною самозакоханістю лишати все написане чи надруковане в тому вигляді, в якому воно вийшло з-під твого пера.

Найскладніше в мистецтві - уміння відмовлятися і заперечувати самого себе, в цьому дуже важкому умінні - запорака постійного руху вперед.

Метр існує як умовна схема вірша, ніколи не відповідаючи повністю реальному рухові поетичної мови, оскільки він - закономірність постійна, що виникає з чергування наголошених і ненаголошених складів, виділених, також до певної міри умовно, в стопи.

Коли б реальний рух вірша повністю збігався з постійною закономірністю метра, наслідком була б антипоетична одноманітність вірша; доведений до метричного ідеалу ямб вимагав би

виключно двоскладових слів з наголосом на останньому складі, а хорей тих таки двоскладових з наголосом на першому.

На щастя, практично це не можливе. Практично вірш завжди прагне до порушення метричної постійності і одноманітності через те, що слова складаються з різної, неоднакової кількості складів, наголошених не в ідеально-метричному порядку.

З цього, власне, й виникає рушійна сила поезії - ритм, носієм якого є осмислене *слово*, не поділене на умовні, позбавлені смислу стопи.

Перевіркою цієї думки може служити порівняння умовних наголосів під час визначення метричної схеми вірша з реальними смисловими наголосами. Як правила, вони не збігаються. Ритм, як явище неповторне, є прямим порушенням і відхиленням від повторності метра. Метр - статика, ритм - динаміка вірша.

Одиницею метра є стопа - річ умовна і мертва.

Ритм визнає одиницею міри осмислене слово з живим реальним наголосом.

Нетотожність цих двох закономірностей і творить неповторну мелодію кожного твору поезії.

■
Таємниця мови подібна до скарбу, закопаного на невідомій глибині. До неї спроста не докопаєшся. Можна ходити роками довкола, придивлятися, вслухатися, вивчати - і знати тільки поверхню цього чуда, яке вперто не пускає тебе в свої глибини. Здається, ти вже близько, пройдеши один штих, одкинеш верхній шар, затоптаний, порослий споришем, - і скарб відкриється розсипом золота і коштовного каміння. Але твої зусилля даремні - знову копаєш, і знову нічого: якесь череп'я, іржавий дріт, півзогнили тріски.

Коли раптом таємничий скарб починає озиватися в тобі - його магія розкривається сама собою, не з словника, не з розкопок, а з твого живого існування, думання і єднання з світом: шукаєш назви для всього, що бачиш, і сам починаєш розсипати скарби, і чим більше їх кидаєш, то більше їх стає у тебе.

Не знаю більшої радості, ніж вільне володіння словом - тим скарбом людства, рівний якому хібащо вогонь Прометей.

Недописане оповідання... Усе додумане до кінця, кожна дрібниця, кожна подробиця стоїть перед очима, а справа не посувається ні на рядок. Боюсь, що саме через те, що я все занадто продумав і не залишив собі простору для безпосередньої творчості за столом над чистим аркушем паперу.

Елемент імпровізації в творчості обов'язковий.

Трапляється, що ти вже не знаєш, в якому напрямку піде твоя річ, що робитимуть і що говоритимуть твої герої, а сядеш до столу, візьмеш перо в руки або закладеш чистий аркуш паперу в машинку - і несподівано все вирішиться само собою; тоді тільки встигай записувати, не звертаючи уваги на помилки, на те, що одне слово найжджає на інше, фрази повторюються, періоди накопичуються - потім усе стане на своє місце, тільки б не пропустити цей момент безпосереднього творення або, ще точніше, - першого вимислу, який не можна відновити ніякими зусиллями.

Можна здійснювати вплив на читача двома засобами: розкриваючи перед ним його сутність або ж вводячи його в сутність свою. Не знаю, який кращий; мені доводилося зустрічатися і з першим, і з другим у творчості не тільки різних, але одного й того ж письменника, і це здається мені підтвердженням того, що обидва вони не випадкові.

Майже всі великі письменники минулого показували то людину, якою вона є в дійсності, то свою мрію про неї - в сукупності саме це й сприяло виробленню нового типу людей, з новим розумінням життєвих обов'язків і свого місця на землі.

В усякому разі творчість, не освітлена мрією, видається мені безплідною.

З ПІСЕНЬ МОЄЇ МАТЕРІ

Раптом в душі прокидається спомин і, наче освітлене магічним промінням, постає перед очима минуле - і немає років, шляхів, турбот, поразок, падінь і страждань, які лежать між тодішнім хлопчиком з широко розплющеними очима і душею, чутливою до кожного доторку, і мною сьогоднішнім, серце якому вихолодив досвід, як вітер вистуджує хату з навстіж відчиненими вікнами і дверима.

І вона знову співає, схилившись над своїм постійним шитвом. Не співає, а розповідає свої пісні, в яких мелодію ледь накреслено, а вся сила полягає в чутті стриманому, повному гідності і благородства... Ніхто так не співав, як вона. І я починаю розуміти, який скарб вона забрала з собою, тільки малі його зерна полишивши мені, уламки зерен, яких я вже не здолаю зібрати і посяяти на ґрунті іншої душі.

Оженився молод, зажурився молод,
 Оженився не гаразд — зажурився зараз.
 Та й узяв жінку не до любови,
 Не до любови, не до розмови.
 Ні слова сказати, ні снопа зв'язати.
 А як сніп зв'яже — він розв'яжеться.
 А слово скаже — не наравиться.
 Та й пішов молод у Китай-город,
 У Китай-город та й на ярмарок.
 Та й купив молод корабель новий,
 А за той корабель півтораста рубель,
 Півтораста рубель ще й з полтиною,
 Посадив жінку ще й з дитиною.
 "Прощавай, мила, голубка сива!"
 Корабель пливе, аж вода реве,
 А мила сидить, як свіча горить.

Тут вона щось забуває і підводить на мене очі від роботи: милому не велося одному, він і пішов на берег Дунаю викликати милу...

"Вернись, мила, голубка сива!"
 "Не вернись, друже, — не любив дуже.
 Не вернись зараз, — не любив гаразд.
 Ой брав ти мене — білу вутінку,
 Перевів ти мене та й на вустілку.
 Ой брав ти мене за хазяечку,
 Перевів ти мене та й на наймичку..."

Не кінчається її пісня, тільки дедалі тихше вона співає, майже пошепки, а я чую кожне слово, чую її дихання і знаю, що то не пісня, а вона сама розповідає, і скаржиться, і прощає — і не прощає...

Може, вона сама складала свої пісні? Більше ні від кого я не чув їх ніколи.

(Вибір з видання: Леонид Первомайський, *Твори в семи томах*, т. 7, Київ, 1970)

ДІВЧИНА БОЯЛАСЯ БІЛОГО

Катерина Горбач

Татові 1973

старість
літає містом
і відбиває спітнілий лоб
на бульварах.
старість
сідає жінкам на усмішку
і пальцем мучить
окуляри.
старість
сідає на лавках
і збирає з закоханих
чари.

твоя остання осінь
мабуть особливо
злітала
і вулицями гнала
вологе білля.
твій останній лист
я особливо
плакала
і з порога змітала
славне євшан-зілля.

вечірній голуб
осінь віщує
і не знає куди
сорочку стрясти.
вечірній голуб
на свята віншує
в кого пір'їна знайдеться
буде кінець нести.
мої мертві душі
у білій підв'язці
їх дощевий човен
не досягає казки.

мої мертві душі
ніхто їм не голосить
я сиджу за столом
а вони їсти носять
нешасним, самотнім
вдівцям немудрим.
мої мертві душі
паданиці буднів.

підвечірок мрячний
вікнами сльозить
і по парках розводить
кінець казки.
за вікном зрошеним
жінка шибку втирає
і з вікна викидає
листи зношені.

дівчина
боялася білого
біле — колір тривоги
і насадила берези
вздовж проїздної дороги
дівчина боялася беріз
і кожного білого ранку
умирала білим метеликом
в шаленім, паперовім танго.

Мамі

Усі ті далекі тривоги
весняно-строгими ночами
килимом зеленої туги
лягають проходом під ноги.

Усі ті великі страхи
злітають весною орлами,
кружляють темно і низько
над чужими, злими хатами.

І та велика любов
оспівана саме весною,
злітає нрозримо-висока
і рантом зникає вповні.

РЕКВІЄМ

1935-1940

Анна Ахматова

Переклав Борис Олександрів

Друкований тут у перекладі Бориса Олександрова цикл віршів видатної російської поетки Анни Горенко-Ахматової п. н. "Реквієм" належить до самвидавної літератури. Написаний 1935-1940 роках, в період страхітливого сталінського терору, названий цикл не увійшов до жодного із радянських видань вибраних творів Анни Ахматової. Попереджений передмовою, датованою днем 1 квітня 1957 р. і мотто з 1961 р., названий цикл був поширюваний у відписах в Радянському Союзі і звідти ж його одержано закордоном.

Анна Ахматова, що її справжнє прізвище було Горенко, українка родом, народилася 11/23/ червня 1889 р. в Києві, за даними "Краткой литературной энциклопедии" в Одесі, в родині інженера торговельної флотії. З дитячих років жила в Царському Селі і згодом майже до кінця своїх днів у Петербурзі, перейменованому на Ленінград. Дебютувавши збіркою "Вечер" (1912), приєдналася до акмеїзму - літературного напрямку, що його репрезентантами в той час були російські поети О. Мандельштам, С. Городецький, М. Зенкевіч та Н. Гумільов, із яким вона одружилася 1910 р. і розійшлася 1918 р. В пізніших своїх збірках досягла вершин віршового мистецтва і витонченої форми і її ставлять і в російській і в чужоземній літературній критиці на одне з перших місць між російськими поетами-ліриками 20-го сторіччя. Працювала також видатно в ділянці перекладу - головню із східних поетів.

За свою, в основному далеку до радянської дійсности поетичну творчість Анна Ахматова зазнавала шикан а то й репресій збоку режимних літературних і партійних чинників. У двадцятих роках її поезію натавровувано, як занепадницьку, неспівзвучну з добою, чужу для народних мас, пройняту буржуазними пережитками. Після погромницького виступу А. Жданова, який назвав її "взбесівшаяся баринка", А. Ахматову виключили в 1946 році із Спілки Письменників СРСР. Почали знову появлятися її твори - звичайно тільки вибрані - тільки з 1950-их років.

Багато горя зазнала Анна Ахматова також і в особистому житті. В 1921 році був розстріляний за участь у проти-більшовицькій змові її колишній чоловік поет Ніколай Гумільов. 1934 р. був арештований і загинув 1938 р. в тюрмі чи в концтаборі

Анна Горенко-Ахматова

(Фото з 1920-их рр.)

її добрий друг - поет Осип Мандельштам. В часи ежовщини арештовано і заслано її нелітнього сина і переживання того часу - "сімнадцять місяців у тюремних чергах у Ленінграді" зафіксувались у поезіях циклу "Реквієм".

Померла Анна Горенко-Ахматова 3 березня 1966 року у Москві - далеко від рідного Кисва й улюбленого нею Петербурга.

Покійний Євген Маланюк присвятив Анні Ахматовій - Ганні Горенко цикл віршів "Антистрофи", надрукованих у збірці "Остання весна", Нью-Йорк 1959.

*Ні, не під чужинним небозоводом, Не в краях безпеки і
вигод, — Я була тоді з моїм народом, Там, де був, на лихо,
мій народ.*

1961.

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

В страшні роки ежовщини я провела сімнадцять місяців у тюремних чергах в Ленінграді. Одного разу хтось "розпізнав" мене. Тоді жінка з голубими губами, що стояла за мною, і яка, звичайно, ніколи не чула мого імени, опам'яталася від властивого нам усім заціпіння і спитала мене на вухо (там усі говорили пошепки):

— А ось *це* ви можете описати?

І я сказала:

— Можу.

Тоді щось на зразок посмішки промайнуло по тому, що колись було її обличчям.

квітня 1957 року.
Ленінград.

ПРИСВЯТА

Від такого горя гнуться гори,
У річках тужавіє вода.
На міцні тюрми глухі затвори,
А за ними "каторжанські Нори"
І неказана біда.
Десь для когось — вітер над полями,
Десь для когось — вечора привіт...
А для нас незмінно все те саме,
Ті ж замки, скреготні до нестями,
Гуркотіння кованих чобіт.
Підіймались рано на світанні,
По столиці стерзаній брели.
Там стрічались, мертво-бездиханні,
Кволе сонце і Нева в тумані,
А надія жевріла з імлі.
Вирок... І слізьми його поллято,
Від усіх відділена, сумна,
Мов життя із серця з бодем взято,
Мов за лютий гріх її заклято,

Але йде...Хитається... Одна...
 Де тепер випадком дані друзі
 Двох моїх осатанілих літ?
 Що їм чується у злій сибірській хузі,
 Що ввижається у місячному крузі?
 Їм я шлю прощальний свій привіт.

Березень, 1940.

ВСТУП

Це творилось, коли посміхався
 Тільки мертвий, що визбувся влад.
 І, як зайвий причіпок, гойдався
 Біля тюрем своїх Ленінград.
 І коли, ошалілі від муки,
 Вже тяглись приречених полки,
 І надірвану пісню розлуки
 Паровозні співали гудки.
 Зорі смерти стояли над нами,
 І невинна стеналася Русь
 Під кривавими каблуками
 І під шинами чорних марусь.

1

Забирали тебе на світанку.
 Я слідом, як на виносі, йшла.
 В хаті плакали діти до ранку,
 На покутті свіча опливла.
 На губах твоїх холод ікони,
 Смертний піт на чолі. Не вмовить!
 Буду я, як стрілецької жони,
 Під кремлівськими вежами вить.

1935.

2

Тихо плине тихий Дон,
 Вийшов місяць на балкон,
 В ясній шапці набакріль,
 Бачить жовтий місяць тіль.

Бачить жінку край вікна,
Бачить жінка ця одна.

Муж в могилі, син в тюрмі —
Помоліться в цій пітьмі.

3

Ні, це не я, це хтось інший страждає.
Я б отак не могла, те що сталося,
Нехай чорні полотна покривають,
І нехай заберуть ліхтарі...
Ніч.

4

Показати б тобі, насмішниці,
Завжди любленій у гурті,
Царськосільській веселій грішниці,
Що чекає тебе в житті —
Як трюхсота, із передачею,
Під Хрестами протопчеш слід,
І своєю сльозою гарячою
Новорічний палитимеш лід.
Там тюремна тополя хитається,
І ні звуку — а скільки там
Неповинних людей кінчається...

5

Сімнадцять місяців. Заліг
Цей час, як лютий змії.
Впадала катові до ніг,
Ти син і розпач мій.
Все переплуталось навек,
І вже не розбереш
Тепер, хто звір, хто чоловік,
І де, за що помреш.
І тільки мертвих квітів пил,
І дзвін кадильний з-над могил
З глухого пустиря.
І в очі дивиться мені,
І смертно злі віщує дні
Ця вогняна зоря.

1939.

Швидко тижні пролетіли,
 Як це сталося, чому,
 Що в твою, синок, тюрму
 Білі ночі заглядали,
 Нині знов вони глядять
 З яструбиним жаром в зорі.
 Щось про хрест на косогорі
 І про смерть твою твердять.

1939.

7

ВИРОК

І упало брилою це слово,
 Каменем скотилося на грудь.
 Що ж, до нього я була готова,
 Проживу і витерплю що-будь.
 Я тепер багато маю діла:
 Треба пам'ять вбити до кінця.
 Треба, щоб душа закам'яніла,
 Треба знову вчитися життя, —
 А не то... Гарячих днів навала,
 Ніби свято за вікном моїм.
 Я давно в душі передчувала
 Ясний день і опустілий дім.

1939. Літо.

8

ДО СМЕРТІ

Ти прийдеш все одно — з'явися вже мені!
 Я жду тебе — від горя бездиханна.
 Мій дім відчинений, і згашені вогні —
 Приходь, така проста і пожадана.
 Так, прибери який завгодно вид,
 Влети отруєним снарядом
 Чи з гиркою прийди, скрадливо, як бандит,
 Чи задуши тифозним чадом.

Чи казкою останній вал прибий,
 Що всім така до знудження знайома, —
 Щоб я побачила верх шапки голубий
 І зблідлого зі страху управдома.
 Це байдуже тепер. Клубиться Єнісей,
 Над ним полярна зірка сяє.
 І синій блиск улюблених очей
 Запона жаху застилає.

19 серпня 1939.
 Фонтанний Дім.

9

А божевілля вже крилом
 Душі закрило половину,
 Вогненним впоює вином,
 У чорну зваблює долину.

І я відчула, що снує
 Воно в душі моїй коріння,
 Коли я слухала своє
 Якесь не власне маячіння.

І не сховаєш ти того,
 Що десь у пам'яті, в бажанні
 (Як не випрошуй ти його
 І як не знічуйся в благанні):

Ні сина чужо-дикий зір —
 Непогамоване страждання,
 Ні день, коли упав топір,
 Ні час тюремного прощання.

Ні прохолоду рідних рук,
 Ні лип тінисті колонади,
 Ані далекий легкий звук —
 Слова останньої розради.

4 травня 1940.
 Фонтанний Дім.

РОЗП'ЯТТЯ

*"Не ридай мене, Мати,
во гробу сущу".*

I

Хор ангелів великий час прославив,
І небеса розтоплено вогнем.
Отцю сказав: "Пощо Мене zostавив!"
А Матері: "О, не ридай Мене..."

II

Магдалина билась і ридала,
Ученик любимий кам'янів.
А туди, де тінь Її стояла,
Так ніхто і глянуть не посмів.

1940-1943.

ЕПІЛОГ

I

Вже знаю я дочасних зморщок пропис,
І з-під повік тривоги каганці.
Як сторінок стужавілих клинопис
Гірку печаль карбує на лиці,
Як кучері з продимлених і темних
Ось так стають зненацька срібляні,
І радість тухне в поглядах доземних,
І сміх вібрує з острахом на дні.
І я молюсь не за свою безпеку,
Але за всіх, хто там стояв зі мною,
У лютий холод і в липневу спеку
Під мертвою, червоною стіною.

II

І знов поминальний наблизився час.
Я бачу, я чую, я слухаю вас:
І ту, що мов привид, пропала в імлі,
І ту, що своєї не топче землі,

І ту, що, вродлива, зазнавши біди,
Сказала: "Як в хату, приходжу сюди".

Хотілось би всіх поіменно назвать,
Та забрано список, і ніде спитать.

Для них я наткала шорстких килимів
Із бідних, у них же підслуханих слів.

Для них я ніде не спіткнуся в путі.
Про них не забуду в ніякій біді,

А в разі заткнуть мій замучений рот,
З якого кричить стомільйонний народ,

Нехай і вони поминають мене
У свято померлих, у свято сумне.

А в разі колись, у віддалені дні,
Спорудити пам'ятник схочуть мені,

То маєте згоду на це торжество,
Та тільки умова — не ставте його

Ні там біля моря, де рідна земля,
В душі моїй море хвилює здаля,

Ні в царському саді, де віття рясне,
Де тінь неприкаяна кличе мене,

А тут, де стояла я триста годин,
А тут, де мене прирікали на згин.

Бо навіть і в смерті блаженній боюсь
Забути про гуркоти чорних марусь,

Забути, як хляпала брама у двір
І вила бабуся, як ранений звір.

І хай з непорушних у бронзі повік
Як сльози, стікає розтанулий сніг,

І голуб тюремний клекоче в імлі,
І тихо пливуть по Неві кораблі.

1940. Березень.

ОЛЕКСА ГРИЩЕНКО

До 90-річчя майстра українського малярства

С. Гординський

1 квітня 1973 року Олексі Грищенкові сповнилося 90 років. Це величезний життєвий і творчий шлях, якому в історії українського мистецтва небагато паралель можна знайти. Уродженець Кролевеця на Чернігівщині, з її багатими гетьманськими традиціями, молодий Грищенко вчився в школах Чернігова, Полтави і Києва, і ще в учнівських роках обертався в колах тодішніх провідних діячів України; серед них були Михайло Коцюбинський, Ілля Шраг, Сергій Єфремов, Микола Вороний, Микола Чернявський, Борис Грінченко; його ровесниками були гімназійні товариші - Павло Тичина, Микола Зеров, Ісаак Мазепа, Олександр Архипенко. Малярством почав Грищенко цікавитися з 14 року життя, його першим захопленням були твори Айвазовського і Рєпіна. У своїх споминах "Україна моїх блакитних днів" він згадує, що 1900 року, під час його навчання в чернігівській семінарії, в українську старовину, зібрану в Музеї Тарновського, уводив його тодішній кустос музею Борис Грінченко. Грищенко описує свої незабутні з ним зустрічі. Грінченко влаштував збірку багаття Тарновського з великим смаком: портрети гетьманів, костюми, килими, ікони, бандури, у вітринах цінні булави і рукописи - безцінні реліквії української культури, які і Петро I і Катерина II хотіли знищити...

Це тут, у семінарії, Грищенко почав учитися малювання і копіював ікони. Також, у невеличкій групі інших студентів, брав курс французької мови, що її викладав родовитий француз. З тих семінарських часів Грищенко зафіксував анекдоту про свого колегу Ісаака Мазепу, прізвище якого справляло йому в царській Росії постійні клопоти. Раз шкільний інспектор спитав його строго:

— Ви нащадок гетьмана Мазепи?

— Ні, пане, гетьман не був одружений...

Замолоду Грищенко багато подорожував, він пізнав історичні місця України, не тільки Київ і Чернігів, а й Батурин, Глухів, Полтаву, Дніпрові пороги і їх козацькі пам'ятки. Справжнім відкриттям для молодого аматора малярства стали подорожі у Крим, дика і барвиста природа якого полонила уяву майбутнього майстра кольорів і причинилася до того, що він згодом обрав малярство як своє головне життєве завдання.

З 1906 року Грищенко, тоді вже студент на природничому факультеті Київського університету, попав на суботні малярські курси в робітні Сергія Святославського. Грищенко називає його першим справжнім малярем на його молодому мистецькому шляху. Він перший дав

Грищенкові фахову оцінку його кримських краєвидів і порадив викинути з палітри половину непотрібних фарб. У ті часи Грищенко, разом з іншими студентами з робітні Святославського, вже відвідав два тодішні мистецькі центри Російської імперії - Петербург і Москву та вирішив перенестися на дальші університетські і мистецькі студії до цієї останньої. Він це здійснив 1908 року. Київ у ті часи, ще весь у реалізмі етнографічної школи, не давав змоги пізнати нове мистецтво, яке вже пульсувало в Москві, багаті купці якої почали збирати не тільки старі ікони, але й купувати полотна французьких майстрів пост-імпресіоністичної школи.

Московська доба Грищенка, 1908-18 рр., це доба формування мистця. 1912 р. він закінчив дипломом свої студії біології в Московському університеті, проте не віддався науковій кар'єрі, а пірнув з головою у мистецтво, практично й теоретично. В 1909-10 роках він студіював у мистецькій школі Юона і Дудіна та подивляв модерних французьких майстрів у колекції Щукіна, який ще 1898 року закупив цілу збірку великих полотен Гогена. Були там Ренуари, Сезанни, Ван Гоги і, вже з новіших часів, картини Матіса, Пікассо, Брака, Дерена. Грищенко згадує, що це була найліпша його школа, прямо з досвіду справжніх майстрів.

Не диво, що Грищенка почав тягти до себе Париж. Першу свою поїздку туди здійснив він 1911 року. "У Люврі, згадує він, бував я щодня. Велика зала з творами Делякруа мене потрясала. До Лювру заходив я один з перших, виходив останнім". З українських мистців було тоді там Архипенко і Сося Левицька. 1913 року Грищенко відбув довшу подорож до Італії, де захоплювався особливо мистцями раннього ренесансу, званими "примітивами".

У Москві Грищенко брав живу участь у численних виставках "Союза молодежи", "Нового общества живописцев", "Бубнового валета" та інших. Треба сказати, що в тодішній Москві Грищенко був не самотній; велику ролю в становленні нового російського мистецтва відіграли тоді мистці й теоретики модерного мистецтва, що були уродженцями України або українського походження. Між ними були Олександр Шевченко, брати Бурлюки з Херсону, Михайло Ларіонов з Тирасполя, Казимір Малевич з Києва, Володимир Татлін з Харкова, деякий час (1906-8) був у Москві й Архипенко. Грищенко своїми малярськими працями і теоретичними писаннями висунувся на саме чоло мистецького руху тодішньої Російської імперії. У виданій у Пермі 1966 року великій праці Л. Ф. Дьяконіцина "Идейное противоречия в эстетике русской живописи конца 19- начала 20 вв.", автор цієї праці вважає В. Кандінського, О. Шевченка і О. Грищенка трьома головними теоретиками нового мистецтва в тодішній Росії.

З Грищенком дискутували тодішні чільні мистецькі критики, він для своїх писань мав відкриті сторінки передових видань, м.і., петербурзького "Аполлона". Одночасно Грищенко зовсім по-новому, з позицій нового мистецтва, підійшов до великої спадщини іконописного

Олекса Грищенко

(Фото зроблене 22 лютого 1973 р. у Ванс, Франція)

малярства, зрозуміння якого було тоді ще в пеленках: ікону трактовано як релігійну пам'ятку і відкладано її до археології. Справжня мистецька вартість ікони, її композиція, форми, кольори, були тоді ще мало кому зрозумілі. Грищенко видав 1913 р. працю "О связях русской живописи с Византией й Западом" (23 репродукції), а 1917 р. велику, із 110 репродукціями книгу "Русская икона как искусство живописи". Ці праці угрунтували його ім'я серед знавців ікони, вистане згадати, що, двотомний каталог ікон Третьяковської галерії в Москві з 1963 р. цитує праці Грищенка понад 60 разів.

В добі спорів за мистецтво реалістичне і модерне, ще й досі великою актуальністю позначені тодішні теоретичні писання Грищенка в обороні всього нового, особливо тоді ще молодого кубізму. Його головні ідеї висловлені в низці памфлетів: "Ответ С. Глаголю, А. Луначарскому, Я. Тугенхолду" (1915) "Как у нас преподают живопись и что под ней надо

разуметь" (1915), "Кризис искусства и современная живопись" (1917), "О влиянии немецкой культуры и искусства на русских художников" (1917). Грищенко особливо рішуче виступав проти руху передвижників, пишучи: "В історії малярства всіх віків не було руху більш обмеженого і безглузлого, ніж передвижницький". І він писав про те, що животної традиції народного і візантійського малярства були забуті передвижниками, критикував "дрантивий ретроспективізм" групи "Мир искусства" і протиставив культивованому ними "німецькому модернізму" монументальні стилі минулого. Всім тим російським школам - передвижників, міроіскусників, мистцям "Союза русских художников" - Грищенко закидав бездоріжжя і брак культури, малярської і загальної. Як приклад нового розуміння мистецтва, ставив він малярство Сезанна і Пікассо.

Проти Грищенкових закидів щодо того, що російське малярство наслідує німецьких романтиків, виступили Гаголь (в газеті "Голос Москвы"), Луначарський (в газеті "День") і Тугенгольд (в 2 ч. "Аполлона" 1915 р).

У своєму, згаданому, памфлеті Грищенко відповів їм, що німецький романтизм засланив російському малярству романтизм французький. "Боголюбви, Шішкіни, Клодти, які вчилися в Німеччині, в Дюссельдорфі і Мюнхені, набралися там тандетних анекдот, психологічних історійок та етнографічного побуту. Перов, Савицький, Крамський, Репін, брати Маковські поширяли ідеї і картини тих самих Кнавсів, Макартів, Ахенбахів, Пілоті, яких добре знали з музеїв і виставок, а міроіскусники, захоплюючись Беклінами, Клінгерами, Ленбахами, Менцелями, переочили імпресіонізм і пост-імпресіонізм Сезанна".

Грищенко скрізь намагався вказувати на той перелім, що його в мистецтві зробив кубізм своєю "архітектурою" барви, змаганням до об'ємности, фактури. Одночасно він критикував релігійні спекуляції на кубізмі Н. Бердяєва, А. Белого, Г. Чулкова та інших т. зв. "віруючих" символістів, теософістів і винахідників космічних теорій. Особливо, Грищенко обороняв кубізм Пікассо від усяких "містично-філософічних узорів" Бердяєва і "містичного візонерства" Чурляніса, яким захоплювалися символісти.

Ми зумисне спинилися над цією теоретичною роботою Грищенка; його висновки витримали випроб часу і в сучасному мистецтві вони загально прийняті. Зокрема, вони були і є актуальні також для мистецтва українського. В перших двох десятиріччях нашого сторіччя українське мистецтво йшло не тільки шляхами різних реалістичних і імпресіоністичних стилів, але й, різноманітно і творчо, брало на роги й ті проблеми, які заповнювали передових мистців доби. Отже, були в ньому модерністи, як Архипенко і сам Грищенко, але модерним явищем в українському мистецтві були й неовізантиністи, згадати б. що виступ М.

Олекса Грищенко

"Велика хвиля" (Олія)

Бойчука і його школи в "Сальоні Незалежних" 1910 року прихильно визирив ідейний батько модерного мистецтва Г'йом Аполлінер.

Після більшовицької революції, коли модерне мистецтво мало ще спромогу розвиватися, Грищенко зайняв різні важливі пости: став професором Державних майстерень, членом кремлівської Комісії для охорони пам'ятників (це під його наглядом розчищено виїняту з металевих риз славетну ікону Вишгородської Богоматері), йому пропонувано директорство Третяковської галерії. Все ж він волів покинути те все. У своїх спогадах "Роки бурі і натиску" (в-во "Слово", Нью-Йорк, 1967) Грищенко писав: "...я почав вагатися і роздумувати. Що мені далі робити? Не зважаючи на всі особисті успіхи як мистця, я з кожним днем усе більше починав відчувати навколо себе якусь духову пустку, в якій тим більшим дисонансом звучали то глумливі, то дидактичні вигуки автора "Облака в штанах".* Мистецтво з кожним днем ставало все більше напослуги пропаганді, галасливо, по-базарному. Все більше давала себе почувати пролетаризація - духова ... Серед тих сумнівів якийсь внутрішній голос казав мені: кинь усе, поки не пізно!"

*Вол. Маковського

Україна тоді, 1919 року, була Марсовим полем. Грищенко дістатися в рідні сторони не міг, різними ешелонами добився він до Харкова, звідти до Херсону, Одеси і врешті Севастополя. "Серед катаклізму і хаосу, писав Грищенко у згаданих спогадах, пляни і бажання однієї людини дуже мало значать. Звичайно вона кидається в одну з бушуючих течій, сподіваючись, що добра доля викине її десь на приязний берег. Отак і я одного дня опинився під мінаретами Царгороду. Але це вже інша історія, окрема епопея..."

Справді, це була інша історія. Разом з десятками тисяч інших утікачів Грищенко опинився в Царгороді, жив де попало, харчуючись найдешевшим способом - цибулею. Це були, одначе, героїчні для нього дні. Очарований історичним блиском давньої Візантії, усією фантазмагорією барв і форм Півдня і багатством східнього мистецтва, Грищенко роздобував акварелі і почав зафіксувати свої враження. Так постала серія його царгородських акварель, в які він вклав не тільки свої нові зорові й духові враження, але й свій великий досвід. Врешті, він найшов нагоду здійснити свої теорії про нове мистецтво практично, в єдиному, що числиться - власних малярських творах. Ті акварелі сміливі, формально винахідливі, в них реальні спостереження переплітаються з упрощеними формами, що часом стають майже абстрактні самою грою форм, ліній, кольорів. Це був уже навіть не кубізм, а дальша його розвинута стадія, вимацування нових пластичних можливостей.

Закуп 66 акварель Томасом Вітмором, відомим американським археологом, що тоді в Царгороді працював над відновою прадавнього храму св. Софії, уможливив Грищенкові виїзд до Греції. Він там створив новий цикл акварель і гвашів з Атен, Дельфів, Корінту, Олімпії, з напівзруйнованих храмів Містри. Вони не поступаються своїми мистецькими вартостями творах царгородського періоду, хоч деякі мистецтвознавці все ж таки дають перевагу першим, як безпосереднішим, більш спонтанним творах. 40 з тих кращих царгородських акварель мистецьких видав у знаменитих кольорових репродукціях у книзі спогадів "Два роки в Константинополі", французькою мовою (Париж, 1930). Видання це вже давно стало бібліографічною рідкістю і його продають на аукціонах. Щождо грецьких творів, то вони були виставлені в Атенах 1921 року, в Музеї візантійського мистецтва, формувати який допомагав також Грищенко. Друга виставка в Атенах відбулася після другої поїздки нашого мистця до Греції, 1923 року.

Важливим фактом у дальшій творчості Грищенка було те, що він нав'язав зв'язки з Парижем. 1921 року він через Марсей прибув до Парижу, з кількома скринями своїх творів. В останній хвилині, він подав 12 своїх творів для вибору на виставку Осіннього Сальону, і вони були всі прийняті. Фернан Леже, один з "великих" нового французького малярства, виставив ці Грищенкові речі поруч своїх, це звернуло відразу увагу критики на нашого мистця (три з тих царгородських гвашів є в збірці

Олекса Грищенко із скульптором Олександром Архипенком під час зустрічі в Нью-Йорку

автора цієї статті). 1922 року мистець влаштовує свою царгородську виставку в галерії Поволозького, напроти Академії мистецтв; передмову для каталогу цієї виставки написав відомий тоді французький письменник-орієнталіст Клод Фарер. 1923 рік у Парижі стає для Грищенка переломовим, ним зацікавлюється провідний тоді мистецький критик Поль Гійом, купує десяток його картин, поручає його відомим галеріям, звідки американський колекціонер д-р Альфред Барнес закупає 17 творів Грищенка для свого музею в Меріон біля Філядельфії.

Від того часу Грищенко устанавляє своє ім'я в світі паризького малярства, виставляє в найкращих галеріях (Граноф, Ван Леер, Дрюе, Вейль, Бернгайм Жен), його індивідуальні виставки бачать Мадрид, Барсельона, Стокгольм, Страсбург, Казаблянка і Фез, а низку його картин закупають музеї - в Копенгазі, Брюсселі, Монако, Мадриді, Парижі. 1926 року мистець одружується з Лілею з Мобежу і замешкує в Кань над Морем біля Ніцци. Звідси він робить численні поїздки, від Іспанії до Скандинавії, з кожної з них привозячи нові картини.

Постійне блукання мистця чужими країнами не сприяло його зв'язкам з мистецтвом українським і його творцями. Щойно осівши тривало у Франції, мистець почав шукати тіснішого контакту з ними. Першим його поважним виступом була участь у виставці Асоціації незалежних українських мистців у Львові, восени 1931 року. Він виставив тоді свій знаменитий "Корсиканський краєвид" - могутня скеляста гора над берегом моря. З кожного мазка можна було вичути силу, внутрішню

скумульовану енергію, багатство густих, соковитих фарб, по-майстерному згармонізованих. Мистець подарував цю картину Національному музеєві у Львові, в приміщенні якого відбувалася виставка АНУМ-у (після війни ця картина, разом з творами Бойчука, Нарбута й Архипенка, була знищена комуністичною управою музею). Після цього свого пам'ятного виступу у Львові, Грищенко став активним членом АНУМ-у, брав участь у всіх збірних виставках Асоціації, а 1937 року Асоціація влаштувала індивідуальну виставку мистця в приміщеннях Музею НТШ. Крім цього, Асоціація ще 1934 року видала друком окрему монографію О. Грищенка з 30 репродукціями, пера Павла Ковжуча.

В другій половині 20-их і в 30-их роках Грищенко сильно змінив своє малярство. До приблизно 1924 року в тому малярстві переважали принципи кубізму, упрощених геометризованих форм і часто декоративних, пласко накладених кольорів. Однак в половині 20-их років він почав переходити на позиції "Паризької школи", де головну роль відігравала барва і спонтанне відчуття природи, передаваної експресивними мазками. В цьому пляні мистець створив низку картин, серед яких особливе призначення добули його марини - справжні каскади фарб, накладені на полотно (або краще сказати - дошки, на яких він майже виключно малював) із стихійного силою хвиль, що вдаряють у морський берег. Ця його подивугідна спонтанність здобула йому чимало прихильників серед визначних критиків, які порівнювали нашого мистця з Ван Гогом, Ренуаром і Матісом. Можна погодитися з Люї Воселем, який ще 1926 року писав, що "молодий український кольорист здобув Париж".

Цю свою силу кольориста Грищенко зберіг до кінця 60-их років, коли вага віку змусила його поволі відходити від малярства. Але у всіх його останніх картинах, як і найраніших, вичутне одне і те саме левиний пазур расового маляра і кольориста. Один погляд на таку картину кажевідразу: так, це малював Грищенко!

В повоєнних роках Грищенко став активним учасником багатьох українських виставок, улаштованих Об'єднанням мистців українців в Америці, почесним членом якого він є. Він мав теж дві індивідуальні виставки в Українському інституті Америки в Нью-Йорку, в американській галерії Дейча, теж у Нью-Йорку, дві виставки в Філядельфії (остання минулого року в університеті Ла Сал), він був теж добре заступлений на таких репрезентативних виставках на загально-американському терені, як Виставка українського мистецтва в Детройтському музеї 1960 р. З кожної з таких виставок чимало творів залишалося в українських приватних збірках, і сьогодні посідання хоч одної картини Грищенка є своєрідною ознакою суспільного престижу.

Десять років тому, беручи до уваги сучасний стан мистецтва на Україні і бажаючи зберегти для майбутнього частину своєї творчості в українських руках, Грищенко передав 72 твори свого малярства - олій, акварелі, гваші, рисунки - спеціально створеній "Фундації Ол. Грищенка".

Л. Молодожанин "Олекса Грищенко" (бронза, 1965)

Згідно з бажанням мистця, фундація має зберігати ті твори так довго, аж музеї України стануть вільні і спроможні показувати всі аспекти української мистецької творчості. Це справді княжий дар, і немає сумніву, що він буде окрасою великого українського музею.

Існують три монографії, присвячені творчості Гришенка: вже згадана монографія Павла Ковжуна, видана у Львові 1934 р.; другою є видана в Парижі монографія пера Рене Жана, із вступом Поля Ференса, директора Королівських музеїв у Брюсселі (В-во "Катр Ван", 1948 р.). Книга має 42 репрокукції, в тому 10 кольорових. Третя монографія появилась в тому самому видавництві 1964 р. з текстами п'яťох авторів (Раймон Шарме, Поль Ференс, Джон Деволлої, С. Гординський, Метью Філліпс), мовами французькою й англійською. В цій книзі є 60 репродукцій чорних і 8 кольорових.

Одначе Гришенко не тільки мистець-маляр, але й талановитий письменник-мемуарист. Фактично, він сам описав усе своє життя в низці книжок-спогадів. Після "Двох років у Царгороді", виданих французькою мовою 1930 р. (українське видання, але без ілюстрацій, появилось в Мюнхені 1961 р.), він видав книжку спогадів про свої молоді роки "Україна моїх блакитних днів" (французьке видання 1957 р., українське 1958); за цим появилися спогади "Мої зустрічі з французькими мистцями", 1960 р. мовою українською, 1962 англійською. Вкінці 1967 р. вийшли спогади про московський період його творчості п. н. "Роки бурі і натиску". Не зважаючи на своє довге перебування поза Україною та ще й віддалеки від українських скупчень, Гришенко прегарно зберіг літературну українську мову і його писання визначаються чималою літературною вартістю. Беручи це до уваги, Об'єднання українських письменників "Слово" обрало його своїм почесним членом.

Олекса Гришенко в українському мистецтві вже давно постать історична. Мистець вийнятової культури, він вніс у те мистецтво елементи чистого малярства, що базувалося на приматі форми і кольору, головним завданням яких є якнайглибша передача зорових і душевних емоцій. Тут він справжній майстер, тобто мистець, який знає і вміє накидати іншим свій погляд на світ і формувати почування інших людських істот. Серед тих володарів людських душ Гришенкові належить в нас одне з найперших місць.

ЗУСТРІЧІ З МИСТЕЦТВОМ В УКРАЇНІ

Аркадія Оленська-Петришин

Мої спостереження про мистецьке середовище в Україні під час мого перебування там минулого літа, треба вважати подскуди випадковими, особливо коли йдеться про включення в статтю завваг про праці окремих мистців. Мої відвідини були короткі, я перебувала в незнайомому мистецькому оточенні і тому не могла познайомитися з багатьма мистцями і їхніми творами. На те були ще й інші причини, як, наприклад, закриті для ремонту музеї, виїзд мистців з міст на літній відпочинок та загальна недоступність деяких творів. До того ж, важливі для моїх спостережень матеріали, як, наприклад, каталоги музейних колекцій, згубилися по дорозі до США. У Львові я особливо хотіла оглянути картини Володимира Патики і в товаристві знайомих львів'ян відвідала декілька разів його студію, але з самим мистцем не зустрілася. В Києві я мала менше підтримки в пошуках за мистцями і їх творами, ніж у Львові: я відчувала особливий холод в Спілці Художників України (це до речі не змінилося від мого першого перебування в Україні в 1966 р.). Мені не пощастило зустрітися з декількома цікавими мистцями, включно із Григорієм Гавриленком.

Відмінно від спостережень про активних сучасних мистців України (це залежить від доступності їх праць), з більшою певністю можна говорити про українські галерії і музеї. Треба сказати, що назагал музеї в Україні вражають своєю нерівністю, особливо в якості творів окремих колекцій. Неймовірно вбогі й неvistачальні музейні і галерійні приміщення. Таке загальне враження викликають особливо збірки творів світового мистецтва, приміщені в Київському Державному Музеї Західного і Східного Мистецтва: кількість і якість експонованих там праць справді таки обмежена. На жаль, Київський Державний Музей Українського Мистецтва вже від кількох років закритий для ремонту, хоча перед моїм виїздом з України в Києві говорили, що його скоро знову відкринуть. З моєї подорожі до Києва в 1966 р. пригадую, однак, що цей музей є дещо кращий від Музею Західного і Східного Мистецтва; правду кажучи, цей останній має одну з найслабших колекцій, з-поміж тих, які я бачила в буль-якім столичнім місті Європи. Ці недоліки зразу показав би каталог колекції, однак в музеї не можна було такого каталогу дістати, а мої зусилля роздобути його в когось поза музеєм були безуспішні. Крім цієї дивовижно обмеженої колекції, саме приміщення музею цілком незадовільне. Музей складається з слабо освітлених малих кімнат; на їх стінах, а також на стінах при сходах, експонати накопичені декількома рядами. Крім невеликої кількості добрих зразків давнішого мистецтва, наприклад, із доби Ренесансу, музей переповнений здебільша мало-вартісними працями. Особливо слабо репрезентоване в музеї західне

мистецтво 19-го і 20-го століть: для нього приділено тільки дві невеличкі кімнати. Серед праць цього періоду знаходиться один етюд обличчя Бальзака виконаний Роденом, маленька картина Цорна, рисунок Кете Кольвіц, і декілька картин Роберта Кента (американського маляра, мало відомого в США, однак широко представленого в колекціях музеїв Радянського Союзу). Я дізналася від службовця музею, що перед своєю смертю 1971 р. Кент подарував серію своїх картин музеєві в Ленінграді, а ленінградський музей поділився цими творами із декількома музеями Радянського Союзу. (Картини Кента можна також зустріти в більшій кількості в Музеї Образотворчих Мистців ім. О. С. Пушкіна у Москві). Треба ствердити, на жаль, що в ленінградському та в московському музеях можна побачити багато кращі зразки західного мистецтва, ніж твори Кента, включно з картинами Пікассо та особливо цікавими працями Матісса і Гогена, творчість яких в київському музеї взагалі не репрезентована. З каталогів дореволюційних колекцій знаємо, що в них знаходилася дійсно велика кількість праць цих мистців (в колекції Шукіна було понад 50 картин Пікассо)*, однак тільки невелику кількість їх експоновано на музейних стінах; більшість зберігається в музейних фондах. Жалко, що замість праць Кента, які відзеркалюють тільки один із менш репрезентативних напрямків американського мистецтва 20-го сторіччя (до речі досить реклямний і мало цікавий), київський музей не одержав від російських музеїв дещо із праць Пікассо та інших західних мистців. В результаті Київський Музей Західного і Східного Мистецтва не тільки не віддзеркалює історичного процесу мистецтва 19-го і 20-го сторіччя, який відбувся і далі відбувається на заході, а навіть не натякає на нього. Навпаки, картини Кента викликають цілком помилкове уявлення про сучасне західне мистецтво. Просто трудно уявити собі, як київський студент чи дослідник історії західного мистецтва, або зацікавлений глядач, може довідатися щонебудь про такі зразки, як імпресіонізм або процеси абстрагування. Такий студент чи дослідник мистецтва мусить виїжджати на дальші студії до Москви або Ленінграду, щоб побачити не тільки принагідні репродукції, а "живі" твори. Безпосередність особливо важлива у сприйманні безпредметного мистецтва, де часто необхідно, між іншим, майже фізично відчутти відділювання картин великих розмірів.

Треба згадати, однак, справді цікаву колекцію в Київському Державному Музеї Російського Мистецтва. Тут простірні, добре освітлені та гарні залі, що в них експонуються передусім першорядні зразки російського мистецтва. Цей контраст із сусіднім Музеєм Західного і Східного Мистецтва вражає особливо відвідувачів. Під час мого перебування в Києві в Музеї Російського Мистецтва відбувалася імпазантна виставка "Передвижників", яка добре віддзеркалювала цілість цього важливого напрямку, особливо у віддзеркаленні подібностей у тематичних зацікавленнях окремих мистців.

* Camilla Grey, *The Great Experiment*, New York 1962, Ed. Harry N. Abrams, Inc., p. 64.

До кращих музейних установ в Києві треба зарахувати Державний Музей Українського Народного Декоративного Мистецтва УРСР, в якому знаходиться багато різnorodних колекцій народного мистецтва. Можна мати, однак, деякі застереження до досить монотонного розміщення експонатів.

Львівські музеї викликали в мене кращі враження, ніж київські. Їхні краще оформлені колекції й виставки треба завдячувати повсякчас і широму зацікавленню їхніх керівників. Завдяки зусиллям співробітників повелося поширити колекції львівських музеїв придбанням праць із мистецьких приватних збірок, які часто включали дуже цікаві твори.

У Львівському Державному Музеї Українського Мистецтва знаходиться, згідно із заявами представників музею, найбільша в Україні колекція ікон, яка цікаво віддзеркалює довгі століття іконопису, в більшості на західних землях. Більшість ікон музею зібрав із галицьких сіл, також з Лемківщини; часова колекція включає навіть зразки з 14-го століття. В іконах часто помітна чіткість композиції та ніжність кольору; вражає подих життя і унікальність в рамках візантійської традиції іконопису. В деяких творах 16-го століття помітний манеризм, вплив графіки та нахил до стилізації. Помітна також дуже своєрідна геометризація одягу, як також цікаве застосування побутових елементів. У пізніших працях проявляється індивідуалізація постатей та введення місцевого пейзажу в іконопис. Хоча до деякої міри продовжується ще тут візантійська стилізація, завважається також більш натуралістичний підхід. Натуралізм та використання побутових елементів ще чіткіше проявляється в працях 17-го століття, в таких мистців як Йов Кондзелевич (роки творчості 1688-1705).

Однією з проблем для відвідувача музеїв України є те, що на виставках не подають здебільшого дат виконання картини. Потреба періодизації особливо відчувається у відношенні до експонатів у Львівському Державному Музеї Українського Мистецтва, бо цікаво було б простежити паралелі праць українських мистців із домінуючими напрямками західного мистецтва того часу. Інтересно було б, наприклад, прослідити можливе відношення праць Мурашка із творами Віслера і Моне. Хоч і вражають подібності, однак треба сказати, що назагал обличчя постатей у картинах Мурашка більше життєрадісні. Також цікаво було б знати дати виконання картин Григорія Світлицького, щоб прослідити можливість зв'язків його творчості з імпресіоналістами Заходу.

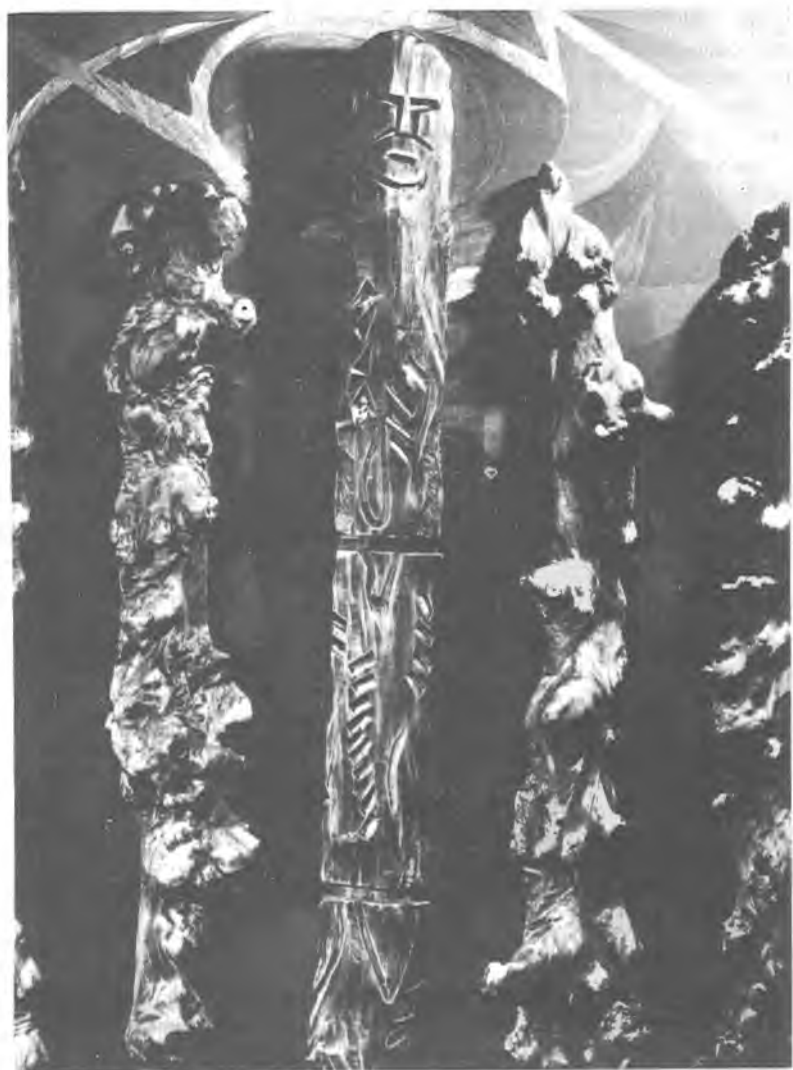
В музеї приємно вражає колекція картин Івана Труша. В таких картинах як "Дніпро" особливо сильно помітна своєрідність мистця, його вміння висловити атмосферичність краєвидів. В цій картині спостерігається також притаманне для Труша майже силуетне трактування площин; це особливо сильно виявляється в багатьох його картинах з деревами. Спонтанність та цікаві зорові зображення сюжетів, які помітні в

красвидах мистця, часом затрачуються в його портретах. Особливо групові фігуральні картини здаються менш своєрідними в трактуванні площин і часто бувають надто випрацьовані. Однак в кращих портретах як наприклад, в портреті Івана Франка, помітна своєрідність площинного зображення. На виставці в музеї є біля сорок праць Труша (більшість з них малих форматів), ще більше праць мистця знаходиться в музейних фондах.

У Львівському Державному Музеї Українського Мистецтва зберігаються особливо цікаві картини і скечі Олекси Новаківського. В його працях помітне технічне зацікавлення багатьма проблемами здорового зображення, над якими також працювали західні мистці. У великій кількості картин Новаківського характерний широкий мазок, який створює переконливу ритміку поверхень творів. В нього помітна та сама незалежність від наявних кольорів об'єктів, що і в кольористичних композиціях фовістів. Такий підхід бачимо у вживанні яскравих червоних та синіх кольорів у зображеннях гір, як у "Гора Грегит" (без дати); тут також особливо експресивний мазок пензля. Експресія мазка часто переважає, як у більшості творів; одним із прикладів цього є картина "Автопортрет" (1911). Однак у Новаківського є також зацікавлення проблемами простірного відношення площин і зображення об'єктів в двовимірності, як у "Пробудженні" (без дати). Його фольклорні сюжети, мабуть, найслабші; в них найменше проявляється його мистецька індивідуальність (значить, вони більш анонімні) і тематика, радше ніж зорове зображення, домінує над увагою глядача. Особливо цікава картина "Святий Юр", із експресивними, подібними на вогнені язички, мазками пензля.

Музей включає вартісні експонати інших українських мистців, як наприклад, Олени Кульчицької. Мені було особливо цікаво бачити морський пейзаж Олекси Грищенка. Жалко, що це одинока картина мистця на виставці, а особливо шкода, що немає зразків із царгородського періоду творчості цього визначного мистця. Шкода також, що немає ні одної праці Олександра Архипенка.

Хоч загальною метою цієї статті було висловити деякі думки про збірки українського мистецтва та про сучасну творчість мистців, все таки треба згадати про картини у Львівській Картинній Галерії, в якій знаходяться твори західного та російського мистецтва. Ця галерія приміщена в центрі міста, робить особливо позитивне враження якістю та розташуванням мистецьких картин. Серед багатьох видатних західних мистців знаходяться тут картини Тіціана, Рубенса, Гоя, Гоббемі, Зулоаги, Жерара та багатьох інших. В музеї є також картини мого улюбленого мистця (якого твори є рідкістю в будь-якому музеї) Жоржа де Лятура. Має цей музей особливо велику колекцію польського мистецтва, як також репрезентативну кількість праць російських і німецьких мистців.

Л. Тоцький, В. Смальцець

"Капище Перуна"

Львівський Музей Етнографії та Художнього Промислу, створений 1951 р., є одним із найбільших в Україні. В ньому особливо імпонують добре збалансовані та винахідливо розміщені експонати. Цікаво також представлені в музеї зв'язки між промислом та українським народним мистецтвом. В мене особливо сильне враження викликали розкішні зразки народної ноші та багата колекція писанок. Є в музеї ввічливі провідники, які з посвятою та захопленням пояснюють експонати.

Із мистецтва 20-го століття в музеях в Україні назагал добре заступлене мистецтво радянського періоду, але вражає відсутність новаторства періоду революції (немає, наприклад, зразків праць Бурлюків, Татліна та киянина Малевича). Радянський період домінує також на спеціально влаштованих виставках, де переважають загально відомі характерні риси сучасного мистецтва Радянського Союзу. В тих творах помітна перевага таких тем, як радісні соняшні дні із гороловиною та квітами, історичні постагі та події, щасливі робітники при праці, смуток матерів, спричинений воєнними втратами, героїчний опір проти фашистів і т. п. В таких картинах звичайно переконує ознайомлення мистців із імпресіоністичною традицією, однак їх кольорит більш стриманий, ніж можна сподіватися від імпресіоністів. Вже не так часто трапляється кубічне трактування площин, хоч воно також де-не-де помітне. Такі узагальнення про сучасне радянське мистецтво можна зробити саме тому, що виставки здебільшого вражають анонімністю у повтореннях таких передбачених характеристик. До речі, більш індивідуальні експерименти українських мистців можна зустріти здебільшого в їхніх студіях.

Повторність можливих комбінацій в схемі переважаючої імпресіоністичної традиції підкреслює важливість творчості українських мистців поза Україною в історії українського мистецтва, саме тому, що на Україні процеси сучасного мистецтва або не відбуваються, або проявилися тільки в дуже спорадичних аспектах. Маємо тут на увазі головню експресіоністичну традицію, яка віддзеркалює екзистенціональні, особливо негативні аспекти життя сучасної людини, а також безпредметне мистецтво. Такі твори входять в історію українського мистецтва головню завдяки тим зразкам мистецтва, які бачимо поза Україною, де вони систематичніші й органічніші. Ті зразки безпредметного мистецтва, які можна часом зустріти приватно у мистців в Україні, рідко віддзеркалюють творчу необхідність і особливість. В них також не часто помітна потреба безнастанного вглиблювання в експресивні чи хоча б зорові можливості безпредметности, ту переконливість візії, без якої експериментація мусить залишитися обмеженою.

Крім загальних характеристичних рис, які переважають в радянському мистецтві, що експонується в музеях і на виставках, в Україні помітний також зворот до історичних джерел та зацікавлення специфічними народними аспектами творчості, як бази мистецької інспірації. Зворот до ранньої історії України, включно із княжою та козач-

Іван Марчук "Сусіди" (Шамот, метал, ліплення), 1969

чиною, проявляється в малярстві, графіці, фресках та в споріднених монументальних стінних композиціях. Із розмов знаю, що такі теми, як заснування Києва, мають для мистців особливо велике значення. Монументальні композиції можна побачити на стінках державних та громадських інституцій, а навіть в ресторанах. Крім можливостей для мистця експериментувати в різних матеріалах, як мозаїка чи соломка, такі стінні композиції є ще позитивні тим, що роблять мистецтво й історію частиною життя народу.

Часто такі стінні проєкти виконані декількома мистцями колективно і бувають настільки подібні, що тяжко пізнати індивідуальність окремої творчої особистості. Над стіною ресторану "Вітрак", наприклад, працювали А. Горська, В. Зарецький та Б. Плаксії. Треба сказати, що більшість стінних проєктів не переходять декоративних обмежень. Це викликає жаль, бо в них помітний великий вклад праці, як наприклад у

техніші інкрустації соломою на дереві. Однак час від часу навіть у таких спільних проєктах можна зустрітися з оригінальними зразками. Я маю на увазі особливо одну кімнату ресторану Феопанія — "Капише Перуна" при стінах якої розставлені колом пні поліських дерев, що роблять враження стародавніх предків із поганських часів. Мені не вдалося дізнатися про прізвисько мистця, в якого зродилася така переконлива зорова інтуїція. Знаю тільки, що це був один із двох мистців (Л. Тоцький і В. Смілянець), які виконували цей задум.

Мабуть найбільше стінних проєктів виконано мозаїкою (праці А. Горської, Л. Тоцького, М. Стороженка та багатьох інших мистців). Стороженко, наприклад, виконував композицію "Ставропігія", про львівське культурно-освітнє братство 16-20 сторіч та проєкт "Київська Академія", на якому зображені Теофан Прокопович та Григорій Сковорода. Іван Марчук, який також працює над монументальними стінними проєктами, зацікавлений барельєфами. Деякі його праці виконані в техніці, яка полягає в тому, що в глейку глину вмішується вже раніше перепалені куски глини, що надає поверхні зернисту фактуру. Такий засіб дає почуття старовинності, при чому у працях Марчука допомагає також вибір стриманих, ніби постарілих кольорів. Із шамотної глини Марчук виконав великий барельєф "Ярослав Мудрий", який знаходиться в Інституті Теоретичної Фізики Академії Наук УРСР в Києві. Ця монументальна праця поділена на прямокутні форми, які заповнені сюжетами із княжими та побутовими постаттями і водночас із домашніми та уявленими тваринами. Жалко, що ця амбітна праця не відзначається заокругленою цілістю, бо око дещо губиться у розшифруванні поодиноких епізодів. Але в цьому творі обличчя фігур багато експресивніші, ніж це було звичайно помітно в стінних проєктах, які я мала нагоду бачити в Україні.

Зворот до джерел народного мистецтва є мабуть одним із домінуючих аспектів сучасного мистецтва в Україні. (До речі, під час мого перебування в Москві там відбувалася виставка мистців азійських республік СРСР, в експонатах якої також було помітне сильне зацікавлення льокальним фолкльором.) На жаль, більшість творів, оснований на народних мотивах, які мені довелося бачити на виставках в Україні, не відзначалися особливою глибиною мистецької експресії. Вони скоріше визначаються декоративними зображеннями, з великою перевагою рослинних мотивів. В репродукціях праць, що я їх не мала змоги бачити в Україні в оригіналах, можна також спостерігати повторність та анонімість таких зацікавлень.

Зворот до фолкльорних мотивів, хоча цінний своїм шуканням й ідентифікацією із мистецькими народними особливостями, все ж вражає негативно особливо своє поверховністю експресії. Таке зацікавлення фолкльором помітне в картинах Єлисавети Миронової, виставка якої відбулася в червні 1972 р. в Києві. В її картинах найсильніше вражає зацікавлення грою кольорів, із перевагою примітивізованих різючих барв.

Микола Глуценко "Український натюрморт" (1969)

Такий кольорит, до речі, мисткиня успішно застосовує у стінних фресках таких київських ресторанів як "Курені", де завданням є майже виключно саме декорування стін. Зворот до джерел народного мистецтва також помітний в картинах Катерини Білокур, що її виставка відбулася в Музеї Українського Народного Декоративного Мистецтва. Однак у Білокур трактування таких сюжетів глибше, бо крім декоративності, її картини висловлюють також певну загадковість та евокативність. Популярність фолкlorу в мистецтві помітна також у більш прикладних декораціях, як це бачимо у яскравих працях Марії Примаченко, в яких особливо вражає поверховність такого декоративного підходу.

В час мого перебування в Києві я мала нагоду побачити праці багатьох мистців — і відоміших і таких, що їх праці можна рідко знайти на виставках. Згадую тут тільки про небагатьох мистців, праці яких я бачила, особливо тих, які, на мою думку, відіграють важливу роль у історії українського мистецтва, або які здаються більш оригінальними. Цей мій підхід виправданий фактом, що в працях радянських мистців часто вражає повторність та брак індивідуальності. За час мого кількатижневого перебування в Києві, наприклад, в приміщенні Спілки Художників України відбулася виставка Бориса Шаца, якого унікальність виявляється в малотворчій експериментації з розводнюванням контур в акварельних працях.

Один із широко відомих мистців України, киянин Микола Глушенко, вже пройшов довгий мистецький шлях. Його картини в більшості мають імпресіоністичну тенденцію, отже зрозуміло, що пейзаж в нього грає головну тематичну роль. Однак в його картинах можна побачити експериментування із більш абстрактними, навіть безпредметними засобами експресії. Глушенко довгий час перебував поза Україною, до речі на Заході, в час динамічного творчого новаторства модерного мистецтва. Він компетентний фахівець; в нього влєвнений кольорит, сильний навіть в акварелях, хоч у працях цього роду часом помітний брак контролю. Важливість кольориту у Глушенка помітна особливо тоді, коли переглядаємо праці, в яких цей кольорит грає важливу роль, як у картинах з деревами без листя. В останніх роках Глушенко виконав серію майже безпредметних картин. В цих картинах, як і в раніших працях, він використовує можливості експресії руху, особливо у хвилях моря. Його серія квітів також показує зацікавлення безпредметністю і експериментуванням із чисто малярськими засобами. Треба сказати, що безпредметність у Глушенка не завжди цілком вдала, вона в нього не проявляється особливо маркантними особистими рисами, а у збільшеному мазку відчувається деякий брак контролю. Також фігуральні праці не завжди вдаються Глушкові. Сам мистець говорить, що вони виражають "неспокій", який відсутній в його краєвидах.

Один із цікавіших київських мистців серед тих, що їх праці я бачила, це Іван Марчук. В настроєвих картинах Марчука сильно вражає нахил до символіки. В його працях помітна повторність символів, які мають складні ідейні конотації та сугестії процесів, як наприклад, трансформація об'єктів. В картинах Марчука дерева часто перетворюються в руки, які сягають вгору, або із голів постатей виростають дерева і зливаються з волоссям. Світла у формі смолоскипів є також частими символами в картинах Марчука, вони часом виростають з дерев на кінцях галузок. Однією із настроєвіших картин Марчука є зображення дівчини з воронами, які чатують по боках і над її головою. На картині зображені також безлисті дерева, що їх оголені віти посилюють настрій млости й вираз обличчя й постаті дівчини. В символіці Марчука переважає концепційний підхід мистця до проблеми. Експресія настрою в його картинах є найуспішніша тоді, коли його кольорит стриманий, головню в сірих тонах. Коли мистець застосовує сильніші кольори, він втрачає субтельний настрій, що його передають символи.

Символіка праць Марчука часто аж надто езотерична. Глядач змушений розшукувати значення символіки, при чому він розгублюється і втрачає безпосередність сприймання. Експресивніші картини Марчука із символістичними асоціаціями це ті, в яких він також зацікавлений зоровим зображенням, як ізолюванням елементів у просторі. Такі картини, які включають, наприклад, дерево, десь далше село, як також зовсім відокремлене місячне сяйво, не мають такого символічного переваження. Із цієї серії Марчукових символічних картин (переважно в

Любомир Медвідь "Нова вулиця" (1971)

сірих тонах) особливо пригадується одна; на ній зображена тільки хатка, закручена спіральними лініями, яка майже заповнює картину й на кінці якої - деревце. У картині "Спогад про весняний вечір" бачимо корову,

людину, що оре й ізольоване вікно, яке є джерелом світла. В такім ізольованні елементів Марчук досягає гіпнотичности й експресії дуже простими засобами та об'єктами.

Однак, мабуть, його найуспішніші картини це найновіші праці, що складаються з краєвидів. В цих краєвидах проявляється чи не найсильніше оригінальність мистця, його вміння дати дуже своєрідну зорову інтерпретацію буденного сюжету. Відчувається живучість - наслідок техніки, яка видвигає миготіння поверхні картини. Спрошені площини брунатних дерев лісів, в яких помітний такий рух чи живучість, майже безпредметні, однак діють сильно саме тому, що почуття живучости є відкриттям в процесі бачення картин.

В Марчука є ще картини виконані в кубістичній традиції, як також безпредметні праці. Такі твори, назагал, роблять враження спорадичних спроб, виконаних не з потреби творчого розвитку, а ніби випадково і паралельно із більш питомими для Марчука картинами.

Шукання індивідуального обличчя та труднощі в цьому напрямку помітні в працях багатьох мистців в Україні. Такі спроби відходити від загального прийнятого мистецтва спостерігається часто у зверненнях до мистецьких традицій, які формувалися головню поза Україною. Часто в цих мистців помітні впливи різних "ізмів", однак вражає певне тупцювання на місці, повторювання вже знайомих ідей, при чому рідко виявляються більш оригінальні творчі конечності. В мистців, які експериментують, як наприклад, Яким Левич, бачимо зацікавлення імпресіонізмом, пуантилізмом, як і зовсім іншими мистецькими традиціями, включно із мистецьким світом, що його створив Модільяні. Однак в Левича наявне мистецьке обличчя, хоча відчувається мало контролю над експресивними можливостями засвоєних елементів. Замазуванням контурів об'єктів, Левич неначе губить їх в імлі і доходить майже до безпредметности. Однак в таких індивідуальних спробах бракує впевнености і переконливости візії. В найновіших працях мистця, до речі, відчувається вже більшу певність зорової інтуїції, в них загадковість та евокативність образу.

Мистець, який викликав своїми працями в мене чи не найсильніші враження, це львов'янин Любомир Медвідь; його перша індивідуальна виставка відбулася в Львівській Картинній Галерії під час мого перебування у Львові. В декількох раніших працях мистця, які були включені у виставку, помітне є експериментування в декількох напрямках. В працях із 1958 р. бачимо шукання зближені до безпредметности. Картини, які кількістю переважають на виставці, здебільша новіші праці Медведя, вказують на те, що він вигриманий і переконливий у своїй візії та має сформовану мистецьку особистість. Він уміє вживати зорові засоби заради їхніх експресивних можливостей, як це особливо помітно в його трактуванні простору. Також загальна атмосфера його картин вдумлива. Новіші картини Медведя зближені до традиції, яка в американському

Любомир Медвідь "Спогад з дитинства" (1968)

мистецтві найкраще проявляється в картинах А. Уаст. Однак у Медведя є більше глибини та загадковості, що її бачимо у дуже вдалому трактуванні експресивних можливостей зорових засобів. В його картинах особливо успішно діють майже плоскі площини, як також ефективно зображення фігур та об'єктів у просторі. Це особливо помітне тоді, коли вони оточені простором, який здається безмежним, як це помітно в творі "Руїна" з 1971 року

Сюжетно у Медведя вражає гіпнотичність, яку мистець висловлює зображенням звичайних часто старих об'єктів. Його вміння захопити увагу глядача і викликати почуття загадковості помітне в таких простих етюдах, як "Натюрморт з метеликом" із 1971 р. Найцікавіше те, що Медведь зумів удосконалити експресивні можливості зорових засобів мистецтва в рамках натуралістичного зображення (а цей підхід надто часто вважався донедавна мало творчим у західній мистецькій традиції). Настрій, який передає особливо його зображення простору, найуспішніший тоді, коли мистець застосовує стриманий кольорит, як сірий та темно зелений. "Нова вулиця" має "спотворений" простір, із об'єктами в гострій перспективі. Це створює почуття, що образ взятий згори, при чому хати роблять враження, що вони йдуть на глядача. На першому пляні діти, які віддалено одне від одного, ізольовані в просторі, це створює у глядача враження нереальності.

В "Запуску пеперового змія" із 1972 р. Медвідь зображає також дітей віддалених одне від одного на майже плоских площинах; тут також дуже сильне діяння простору (трава майже повністю заповняє площини

картини). Такі праці як "28 квітня на моєму подвір'ї" із 1972 р. відділюють менш переконливо в експресії настрою саме тому, що діяння простору менш експресивне, що проявляється головню в деталізації. Інша атмосфера переважає в "Другій зміні" із 1972 р., в якій також вражає менш переконливість експресії.

Ще одною позитивною характеристикою праць Медведя є те, що він при експресивності зорових засобів, вміє все ж таки затримати індивідуальність в портретах; це помітно в "Автопортреті" із 1972 р. В цій картині немає надмірної деталізації, яка так часто може стати технічною самоціллю, бо головна ціль це переконливе зорове зображення сюжету.

Кінчаючи ці короткі спостереження про українське мистецьке середовище в Україні, хочу підкреслити, що я зупинилася здебільша над його цікавішими та більш індивідуальними аспектами. Це частинно тому, що більшість праць, особливо радянського періоду, які можна побачити на музейних та інших виставках, на жаль, не притягають уваги глядача і крім опису тематики про них важко шонебудь сказати. Їхня повторність особливо вражає західнього глядача, який очікує відважніших спроб та більш індивідуальних мистецьких проявів.

ГЕНЕЗА ЕКСЛІБРІСУ ТА ЙОГО РОЗВИТОК НА УКРАЇНІ

Микола Кузьмович

Екслібріс, дослівно "з книжок" - тобто книжковий знак - становить окрему форму графіки, рацією існування якої є ставлення людини до книжки, чи її взаємини з книжкою. Ці взаємини сягають своїм корінням в тій чи іншій формі до середньовіччя, доби, коли в освічених людей проявлялася глибоко відчута потреба мати книжки, бути гордими на їх посідання, підкреслювати власність такої чи іншої книжки.

Книжки в середньовіччі, зокрема ж релігійного змісту, були писані на замовлення окремих осіб і цей факт був підкреслюваний виразно так чи інакше в самій книжці.

В псалтірі князя du Berry, загально відомому, як "Les Grand Heurs of Jean Duke du Berry" нї, першій сторінці зазначено: "Ця книжка була зроблена на замовлення Його Величества Князя Івана, сина Короля Франції і. т. д. і. т. д., вона була закінчена в році Божому 1409.

Коли власницею книжки була жінка, то часто на першій сторінці був її портрет, як вона молиться чи читає молитовник. Для прикладу можна згадати псалтир невідомого майстра, знаного під назвою "Майстра Марії Бургундської", та псалтир Катерини Клеве.

В середньовіччі книжок було небагато - були це в більшості ручно роблені копії античних - грецьких та латинських текстів. Протягом довгих століть існувало переконання, що вся людська мудрість є збережена в книжках, які мають містичну силу та містичний вплив на людину.

В тому аспекті цікавий манускрипт Richard'a de Burgy з першої половини 14 століття, що має піднаголовок: "Про користі любови книжок", в якому автор у 20-ти розділах старається з'ясувати свою "палку відданість" "(intense devotion)", книжкам.

Це ставлення до книжки, як чогось, що майже має своє власне, окреме життя, збереглося до початку 20-го століття.

Я зокрема підкреслюю ті речі тому, що нам у добу "paperback", мікрофільму та масової дешевої репродукції друкованого матеріалу їх легко забути, - вони вияснюють, чому саме в минулих століттях люди збирали бібліотеки, ними гордилися та хотіли в якийсь спосіб підкреслити власність своїх книжок, як теж прагнули охоронити себе від того, щоб такі дорогі речі їм пропали.

Суть екслібрісу добре схоплена у знаку, що його Я. Гніздовський виконав для Б. й Н. Кравцевих:

Знаком оцим нашим стверджуємо, що книжка ця із книжок Богдана і Неонілі з Головацьких Кравцевих. Вони набули її для себе і нащадків своїх. Хто б її зумисне присвоїв хотів, то це йому хай у реєстр учинків лихих і поганих записано буде.

Екслібріс в такій формі, як ми його знаємо, появився в історії мистецтва з початком 6-го століття. Його поява тісно зв'язана з винаходом друкарських черенок - та з фактом, що друквана книжка стала доступною у більш як одному чи й кількох примірниках.

Найраніші відомі нам книжкові знаки - це знаки роботи Дюрера, Гольбайна та Кранаха - тільки на кілька десятиріч віддалені від біблії Гутенберга. Але від 16-го до 19-го століття екслібріс, як окрема форма мистецтва, ще не існував. Він мав тільки одну конкретно означену функцію - ствердження власности книжки.

На це склалися дві дуже прості причини. Навіть, беручи до уваги факт, що починаючи з 16-тим століттям книжки стали більше доступними, все ж таки їх було мало, як і мало було людей із власними бібліотеками. Користування книжкою вимагає передусім вміння читати, а до того, щоб мати власну бібліотеку, треба було мати фінансові засоби та відповідне приміщення для її зберігання.

Величезна більшість населення Європи між 16-тим і кінцем 18-го століття, а на Сході Європи до початку 20-го століття ані не вміла читати, ані не мала зовнішніх умов для зберігання книжок. Був це привілей аристократії, університетів та міст. А що це були інституції "гербові", то логічно було для позначення власности книжки вживати гербу даної людини чи інституції.

Герби були витискувані на обкладинках оправлених книжок, або включені в композицію книжкового знаку так, як ми його тепер знаємо, себто вліплюваного на внутрішню сторінку книжкової обкладинки.

Проста людина, яка або не мала гербу, або не мала можливости замовити для себе окремий екслібріс, - просто позначувала книжку надписом "Ex Libris" із своїм прізвиськом. Цей так званий "шрифтовий екслібріс" довгі роки виконував своє завдання - позначення власности.

Але вже з 18-им та з початком 19-го століття мистці, виконуючи екслібріс, почали додавати композиційні елементи звичайно алегоричного або декоративного характеру й у висліді протягом останнього сторіччя книжковий знак розвинувся в окрему для себе, інтимну, камерну форму графіки.

Виконуючи екслібріс, мистець не має ніяких обмежень, ані технічних ані тематичних. Кожна графічна техніка пригожа для екслібрісу.

Найпростішою, найлегшою і тому чи не найчастіше вживаною технікою є рисунок в одному або більше кольорах, який репродукується цинкографічною методою.

Для більшості збирачів книжкових знаків це є менш вартісні експонати. Набагато цінніші для них знаки виконані однією із т. зв. "шляхетних технік" як дереворіз, сталерит чи лінорит.

Тематично, коли відокремимо вже згаданий т. зв. "шрифтовий екслібріс", мистець засадничо не має ніякого обмеження у виборі теми чи оформлення. Давніше це були переважно герби або алегоричні фігури, але з початком 20-го століття тематика поширяється.

В українському екслібрісі, який нас найбільше цікавить, почали зокрема появлятися історичні мотиви та пов'язання з народним декоративним мистецтвом та його засобами.

Згодом екслібріс почав ставати все більше особистим, зв'язаним тісніше з людиною, для якої був роблений. Це явище починаємо нотувати здебільша в 20-их роках 20-го століття. Воно було зокрема поширене між українськими графіками, які застосовували його більше, як графіки інших народів. Мистець старався знайти щось особливо характеристичне для даної людини та використати це як тему для екслібрісу.

Такий особистий підхід може обирати за мотив ділянку праці чи окремі зацікавлення даної людини, як наприклад, екслібріс проф. А. Ластовецького чи ред. І. Кедрини-Рудницького роботи П. Ковжуна, знак Тадея Лешнера роботи В. Васьківського, знак інж. Ю. Крохмалюка роботи М. Бутовича чи деякі знаки Т. Веніриновича.

Це може бути портрет даної людини, як наприклад, екслібріси Д. Ревуцького та С. Маслова роботи В. Кричевського чи знак Д. Струка роботи Л. Палій. (До речі, в 3-му томі статтейної Енциклопедії Українознавства екслібріс проф. Маслова неслухно приписано І. Мозалевському).

Портрет може теж бути трактований сатирично, як наприклад екслібріс для автора цієї статті роботи Л. Гуцалюка.

Можуть правити за мотив дитячі сценки, як у знаках двох синів проф. Панчишина роботи Я. Музики. Екслібріс може свідомо бути роблений під певний стиль, як знак УВАН роботи Я. Гніздовського, або навіть в'язатися з іншими творами мистця, як знак Я. Гніздовського для його доні, який є мініатурою його ранішого дереворізу "Пелехата".

*
* *

Початки українського екслібрісу датуються кінцем 16-го та початком 17-го століття. З тих часів зберігся знак цехового майстра Станіслава Самборського із Кам'янця Подільського.

З половини 18-го століття збереглися знаки виконані львівським гравером Іваном Филиповичем, як теж екслібриси О. Безбородька, Ф. Туманського, М. Франковича, Бернатова та монастирської бібліотеки міста Холма.

В 19-му столітті український екслібрис не проявився. Він відновився та дійшов до повного розквіту шойно у 20-му столітті, коли екслібрисом, як окремою формою книжкової графіки, зацікавилися Модест Сосенко, Олена Кульчицька та Юрій Нарбут. В 20-их роках екслібрис розвинули Василь Кричевський, Іван Мозалевський, Олексій Усачов, Леонід Хижинський та Олена Сахновська.

Розвиток екслібрису ішов у парі із мистецьким оформленням книжки. Ті самі мистці творили обкладинки до книжок, як теж ілюстрації для деяких краших видань. Зокрема треба згадати обкладинки та ілюстрації Ю. Нарбути, ілюстрації В. Седляра до "Кобзаря" Шевченка та графічні оформлення книжок В. Касіяна.

Особливо високого рівня досяг український екслібрис у Львові у 20-их та 30-их роках. П. Ковжун, В. Баляс, М. Бутович, Я. Музика, С. Гординський, обидва Холодні, Петро Іванович та Петро Петрович, М. Осінчук, Р. Лісовський та у Варшаві Н. Хасевич творили книжкові знаки високої мистецької вартости, експоновані в 1930-их роках на міжнародних виставках та високо оцінювані міжнародними критиками.

Цього не могли промовчати навіть режимні кола в УРСР. В 5-му томі "Історії українського мистецтва", стор. 403, читаємо: "Західньоукраїнські графіки багато уваги приділяли екслібрису, який саме тоді став самостійним і добре розвинутим жанром графічного мистецтва. Книжкові знаки О. Кульчицької, П. Ковжуна, М. Бутовича, Я. Музики, Л. Геца, Р. Лісовського, П. Холодного молодшого, С. Гебус Баранецької та інших здобули визнання як на українських так і на багатьох зарубіжних виставках."

Із тих "зарубіжних виставок" найповажнішими та найбільш престижними були виставки "Міжнародної асоціації книжкового знака", що відбувалися кожного року в Лос Анджелес. Західньоукраїнські графіки брали участь в тих виставках щорічно до 1939-го року. Нагороди та грамоти призначення дістали у різних роках праці П. Ковжуна, М. Осінчука, Я. Музики та С. Гординського. В архіві С. Гординського зберігся каталог виставки з 1933 року. В ньому під гаслом "Україна" названі 15 українських графіків із 47 експонатами. На тій виставці грамоту призначення дістав М. Осінчук за екслібрис Анни Стефанович.

На жаль, через воєнні події більшість того матеріалу пропала. Авторів цих рядків пощастило зібрати у великій мірі те, що ще на Заході збереглося. Але повністю скомплектувати екслібриси з тієї доби вже неможливо.

SOCIÉTÉ DES GENS DE LETTRES UKRAINIENS

Екслібриси: Павла Ковжуна для Товариства Письменників і Журналістів ім. Ів. Франка; Володимира Баяса для Павла Ковжуна і Михайла Осінчука для Анни Стефанович.

EX LIBRIS

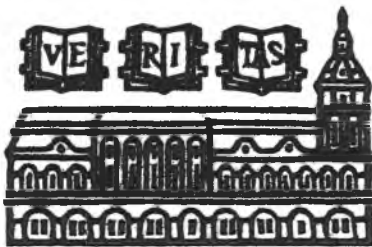

ЮРІЙ ЛИПА

EX LIBRIS
ACADEMIAE
SCIENTIARUM
UCRAINENSIS
LIBERAE

EX LIBRIS
HARVARD
COLLEGE
UKRAINIAN
SEMINAR

Екслібриси: Ніла Хасевича для Вячеслава Прокоповича; Якова Гніздовського для Української Вільної Академії Наук і для Гарвардського Семінару Українських Студій; А. Солюгуба для Володимира Кубійовича.

Екслібриси: Любослава Гуцалою для Юрія Лавріненка; Ліді Падій для Данила Струка; Мирона Левицького для Тетяни Могільницької; Тирса Венгріновича — для власної бібліотеки.

Вміщені на сторінках 53,54 і 56 репродукції екслібрисів усі із збірки Миколи Кузьмовича. Екслібриси на сторінці 55-ій із збірок Я. Гнізловського і Б. Кравцева.

Після закінчення другої світової війни, український екслібрис поза межами України відродився – зокрема в добі переселенчих таборів. В 1947-му році за ініціативою Я. Гніздовського, Б. Кравцева та М. Марковського створилося в Регенсбургу "Товариство прихильників українського екслібрису", що його головним ентузіастом та душею був М. Марковський. Постає тоді цікаві твори М. Білинського, Я. Гніздовського та М. Левицького.

Поза переселенними таборами на терені Європи діяли та діють Ю. Кульчицький та А. Сологуб у Франції, В. Васьківський у Варшаві та Т. Венгринович у Кракові.

Після переїзду до нових країн поселення зацікавлення екслібрисом між українцями послаблюється. Спроба Я. Гніздовського, Б. Кравцева і підписаного відновити зацікавлення цією ділянкою графічного мистецтва і згуртувати збирачів книжкових знаків, започаткована в 1950-их роках залишилася безуспішною. Провідний діяч в цій ділянці, Я. Гніздовський створив останніми роками тільки кілька нових знаків. М. Білинський цілком неактивний. Кілька цікавих знаків створив Л. Гуцалюк, але поза тим нові знаки появляються тільки спорадично.

На терені Канади активним був і є М. Левицький; цікаві теж твори Л. Палій. В Аргентині кілька знаків виконав В. Цимбал.

В загальному можна одначе ствердити, що протягом останніх 10 років екслібрис як мистецька форма поза межами України, а зокрема на терені Америки виявляється слабо. Це в'яжеться, мабуть, із фактом, що в загальному власність книжки чи власність бібліотеки перестали бути таким фактором як вони були давніше. У нашу добу перестала існувати, так би мовити, "універсальна людина", яка цікавилася б та була ознайомлена з усіми культурними явищами своєї доби. Тепер ми живемо у добі, коли велика більшість читачів змушена через брак часу посвячуватися все більше і більше тільки своїй фаховій літературі. А кожну ділянку заливає велика кількість друкованого матеріалу, який теж швидше втрачає на актуальності, як це було досі. Коли додати високу ціну тих видань, які варто б було зберегти, то воно нічого дивного, що ми зустрічаємося з тенденцією радше користуватися публічною бібліотекою чи доступною кожному фотокопією, як придбати книжку.

В Українській РСР розвиток екслібрису за останніх 40 років пішов зовсім протилежними дорогами, як це було поза границями Радянського Союзу. Від початку 30-их років український екслібрис зовсім занепав у висліді тодішніх політичних умов у СРСР. Що більше, він був цілком проскрибований. Цей занепад тривав 30 років і шойно у 60-их роках екслібрис відродився, як окрема мистецька форма.

Це явище нового розцвіту екслібрису не має багато спільного із якістю книжкових видань, а радше з іншими позакнижковими факторами.

Екслібріс за своєю суттю інтимна форма творчості, що торкається двох осіб. Це не є твір призначений в основному на те, щоб його експонувати на виставках, і це дає мистцеві більшу свободу вислову, бо він знає, що його твір призначений тільки для другої людини та не мусить придержуватися приписаних режимом норм.

Недавно появилoся в Америці у В-ві Св. Софії видання "Книжковий знак шестидесятників." В цьому виданні поміщено 112 репродукцій 14 сучасних радянських українських графіків. Поміщена є теж супровідна джерельна стаття Миколи Вірука, в якій він аналізує явище нового розцвіту екслібрису в Радянській Україні.

Там виступила група молодих графіків, що "на відміну від старої генерації в їх творчості екслібріс займає центральне місце."

"Вони - пише Вірук - часто неофіційно сходяться для обговорення різних питань, пов'язаних з книжковими знаками, обмінюються досвідом, матеріялами і всіма засобами намагаються популяризувати український екслібріс.

"Чим викликана така повага до книжкового знака в наш час? Причин цього явища є більше, але на нашу (себто Вірука) думку основа полягає в тому, що на даному етапі екслібріс є "найвільнішим" видом образотворчого мистецтва. В ньому кожний художник може повністю виявити свою індивідуальність і не звертати увагу ні на які обмеження: ні на цензуру, ні на критику, ні на художній фонд, ні на "широкого читача", що не завжди розуміє модерне мистецтво."

Така цілковита зміна зацікавлень: з однієї сторони завмирання українського екслібрису в свободних умовах Заходу, а з другої сторони його відродження в суворій радянській дійсності - це парадокс, що його треба розцінювати не так мистецькими як радше соціальними, культурними та побутовими критеріями.

НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА В. І. ЛЕНІНА ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇЇ РОЗВИТКУ (IV)

Іван Бакало

Так прийшло до зміни рішення X з'їзду РКП(б) щодо форми радянської федерації, базованої на договірних зв'язках. Тоді в постанові було сказано, що "цей добровільний характер федерації обов'язково має бути збережений і надалі, бо лише така форма може стати переходною формою до тої вищої єдності працюючих усіх країн в єдиному світовому господарстві, необхідність якого стає все більш і більш відчутною".^{57/}

Мотиви, що зродили ідею нової федерації, цебто створення єдиної союзної держави, за твердженням Сталіна, були господарчого порядку. В умовах мирного будівництва, говорив він, ми "відчували всю нестачу ізольованих зусиль окремих республік..."^{58/} Одначе з цим трудно погодитись. Факт існування договірних зобов'язань радянських національних республік з РСФСР забезпечував загальне керівництво в найважливіших господарчих і політичних питаннях за РСФСР, а тому треба думати, що крок до об'єднання радянських республік у Союз все ж був подиктований мотивами політичного порядку. Це підтверджується вже хоч би тим, що коли прийнято рішення про утворення Союзу на Першому з'їзді Рад 30 грудня 1922 року, Ленін, не погоджуючись в деталях з умовами об'єднання республік в Союз, допускав можливість "повернутись на наступному з'їзді Рад назад, цебто залишити Союз Радянських Соціалістичних Республік лише у відношенні військовому і дипломатичному, а щодо всіх інших ділянок - поновити повністю самостійність окремих наркоматів".^{59/}

Ленін вважав, що у справі проведення акту об'єднання республік у Союз "відіграла фатальну роль квапливість і адміністративне захоплення Сталіна, а також його злобливість супроти пресловутого соціал-націоналізму".^{60/}

Новий проєкт федерації передбачав об'єднання незалежних радянських республік і РСФСР на рівній і добровільній основі. Але, відомо, цей пасус об'єднання республік у Союз Леніна не задовольняв.

"Добровільність" приступлення до Союзу природно зумовлює собою і "свободу" виходу з Союзу, що і відмічено в акті творення СРСР. Проте, Ленін, знаючи національне спрямування більшості робітників радянської адміністрації і, звичайно, партійного прошарку в ній, висловив занепокоєння з того, що "свобода виходу з Союзу може виявитись пустим папірцем. Працюючі неросійської національності, які змагались за здійснення гасла ЦК РКП(б) про рівність усіх, будуть обдурені. Немає сумніву, що незначний відсоток радянських і радянیزованих робітників будуть потопати в ... морі шовіністичної російської погані, як муха в молоці".^{61/}

Слід врахувати зауваження і роз'яснення Леніна до поправок проєкту про утворення СРСР (порівняти текст немає можливості), викладені ним у спеціальній записці і передані Л. Б. Каменеву (членові комісії), зокрема те, що він сказав: "Важливо, щоб ми не дали страви "незалежникам", не знищили їх *незалежності* і створювали *новий поверх*, федерацію *рівноправних* республік" (підкреслено в оригіналі).^{62/} Порівнюючи це зауваження з текстом декларації "Про утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік", який прийнято 30 грудня 1922 року, можна побачити, що далеко не всі його побажання щодо прав національних республік враховано. Сталін в акті про створення СРСР хоч дещо й закамфльовано, а все ж свої наміри здійснив. Заперечуючи Леніну, він писав: "...Хто зна, чи можна мати сумнів у тому, що ця "квапливість" (Леніна) дасть поживу незалежникам на шкоду національному лібералізму т. Леніна".^{63/}

Звичайно, це не було жодною квапливістю Леніна. Це, треба думати, було безпосереднім віддзеркаленням плянованих ним настанов до національного питання в умовах мирного державного будівництва. Враховуючи важливість такого акту як творення Союзу республік, він жалкував, що його хвороба не дозволила йому взяти участь у засіданнях жовтневого і грудневого пленумів ЦК РКП(б) і тим самим відвернути Сталіна від шкідливих дій у розвитку національної державності радянських республік.

У справі утворення СРСР права всіх національних республік, а в першу чергу права України, енергійно захищав делегат України - Хр. Раковський, болгарин з походження. Маючи міцну підтримку з боку старого українського більшовика Миколи Скрипника, він захищав права українців на державну незалежність, а тим самим і всіх інших неросійських народів. Раковський і Скрипник мали намір зберегти державність України і були в гострій опозиції до пропозицій Комісії для утворення Союзу в тій формі, як то пропонував Сталін. Замість так званої сталінської Ради національностей, вони пропонували утворити Раду держав, цебто створити конфедерацію. "Українці на чолі з Раковським і Скрипником також робили зусилля, щоб зберегти свої власні комісаріати закордонних справ, зовнішньої торгівлі, втримати принаймні до певної міри контролю

над системою залізниць та поштової служби на їх території і в цілому обмежити прерогативи, що стосувались до Всесоюзних народних комісаріятів".^{64/}

Пропозиція про утворення федерації рівноправних республік, як і всі зауваження Леніна до проєкту про створення Союзу, мала попереджувальний характер. У листі до Л. Каменева (вересень 1922 року) він писав: "Основуючись на розмові з Мдівані та іншими товаришами буду доповнювати і змінювати".^{65/}

Якщо врахувати те, що Ленін мав намір робити зміни і доповнення до проєкту конституції СРСР після своїх розмов з Б. Мдівані - особою, яка стояла в опозиції до Сталіна, - можна думати, що він мав на увазі в новій державній формації надати національним республікам більше прав і незалежності від Москви.

У січні 1923 року, щебто скоро після того, як було прийнято основні конституційні норми про створення союзної держави, як нової федерації рівноправних радянських республік, деякі урядові органи РСФСР мали тенденцію привласнити собі функції союзних урядових органів. У центральних пресових органах наприкінці січня 1923 року стали з'являться повідомлення, з яких видно було, що наркомати РСФСР обмірковують питання, чи мають взагалі існувати загальносоюзні наркомати. ВРНГ РСФСР, наприклад, дотримувалась погляду, що немає для чого творити окрему Союзну Раду Народного Господарства, бо такою може бути ВРНГ РСФСР. Такі виступи викликали протести з боку представників союзних республік з вимогами втрутитись в цю справу ЦК РКП(б). Формально реакція ЦК була позитивна. Редакції центральних пресових органів дістали роз'яснення, що у справі організації керівного апарату СРСР матеріяли можна вмішати лише такі, які матимуть апробату Президії Союзного ЦВК.^{66/}

У такий спосіб престиж національних республік було збережено, та якщо врахувати національний склад осіб, з яких комплектувались центральні адміністративні органи СРСР, то всі заходи національних республік відгородитись від РСФСР були марні.

На XII з'їзді партії Х. Раковський розповідав, що після прийняття конституційних норм про утворення Союзу Сталін переспівав йому таке: "Ви знаєте, багато хто запитував мене: чи це надовго, чи це не дипломатичний крок?".^{67/} Так, власне, ставились керівні особи комуністичної партії до справи розв'язки національного питання. І, звичайно, нікого конкретно не притягали до відповідальності за порушення програми партії - за великоросійський шовінізм.

Ленін, з осені 1922 року, коли стан його здоров'я почав гіршати, позбавлений був можливості брати активну участь у справі підготовки такого важливого акту, як створення Союзу радянських республік. За порадою лікарів і членів ЦК РКП(б) Сталіна, Каменева й Бухаріна, з 24

грудня 1922 року його взагалі не інформовано про хід підготовки щодо прийняття проекту про об'єднання радянських незалежних республік у Союз. Проте, поскільки він був обізнаний з попереднім рішенням ЦК РКП(б) у цій справі, а також з конфліктом між Закавказьким бюро ЦК РКП(б) (на чолі якого стояв С. Орджонікідзе) і керівництвом КП(б) Грузії, (так званою групою Мдівані), який постав у листопаді 1922 року на ґрунті імперативних вимог Бюро про господарче і політичне об'єднання Закавказьких республік, Ленін був дуже занепокоєний перебігом подій у розв'язці національного питання як на Кавказі, так і в Союзі республік взагалі. ^{68/}

Групу Мдівані обвинувачували в націоналістичному ухилі. Ленін же такої думки окремих членів ЦК РКП(б) не поділяв. ^{69/} Навітаки, він вважав, що треба стати по боці ображених. У листі з 31 грудня 1922 року, торкаючись роботи Комісії ЦК РКП(б) на чолі з Ф. Дзержинським, яка досліджувала справу кавказького конфлікту, Ленін писав: "Політично відповідальними за всю цю насправді великоросійську шовіністичну кампанію треба зробити, звичайно, Сталіна і Дзержинського". ^{70/}

Суть же кавказького конфлікту, який так непокоїв Леніна, полягала в тому, що Закавказьке бюро РКП(б) у справі створення федерації проявило повну сваволю. Створення Закавказької федерації, писав у "Правді" І. Цінцівалзе, Бюро прогомосило в пресі без повідомлення про це секретарів ЦК партій окремих національних республік, не кажучи вже про проведення цього питання через ВЦВК. ^{71/}

Така практика ЦК РКП(б) не лише применшувала прерогативи місцевих керівних робітників і викликала гострі політичні тертя, але й гостро негативно відбивалась і на економіці цих республік, особливо на економіці Грузії. Штучно зірвана була покунина спроможність грузинського карбованця. При обігу російських знецінених грошових знаків поруч з грузинськими, грузинський карбованець знецінювався приблизно в десять разів. ^{72/} Усе це створювало і посилювало національні антагонізми серед населення республік Закавказзя проти Росії.

Треба відмітити, що Ленін у час своєї хвороби немов би оглянувся на пройдений шлях, зревізував його і тому значну частину своїх листів і записок взагалі присвятив національному питанню. Його висловлювання зводились до того, щоб захищати інтереси всіх неросійських національностей, тоді як новостворений Союз радянських республік фактично прочищав поле до більшої нерівності у громадсько-політичному житті раніш гноблених національностей, як то було до утворення Союзу.

Не зважаючи на свою хворобу, Ленін готувався до виступу про національне питання на ХІІ з'їзді РКП(б), який мав відбутись у квітні 1923 року. Але хвороба, як відомо, перешкодила здійснити цей намір. Однак він підготував ряд конкретних пропозицій, які, безперечно, мали керівне значення в роботі з'їзду, зокрема його записка, зроблена 31 грудня 1922

року. В цій записці, торкаючись стосунків великодержавної нації до національностей Союзу, він писав: "Треба запровадити якнайсуворіші правила щодо вживання національної мови в іншонаціональних республіках, які входять у склад нашого Союзу, і перевірити ці правила особливо пильно. Немає сумніву, що під претекстом єдності залізничної служби; під претекстом єдності фіскальної та інших, у нас при теперішньому нашому апараті буде просочуватись маса зловживань суто російської властивості. Для боротьби з цими зловживаннями потрібна особлива уважливність, не говорячи вже про особливу ширість тих, які за таку боротьбу візьмуться. Тут потрібний буде детальний кодекс, який зможуть скласти доволі успішно лише націонали, що мешкають у даній республіці..."

І далі: "Треба мати на увазі, що подрібнення наркоматів і неузгідненість їх роботи щодо Москви і інших центрів може бути паралізоване в повній мірі партійним авторитетом, якщо він буде застосовуватись з достатньою обережністю і безпристрастністю; шкода, яка може статись для нашої держави від відсутності апаратів національних об'єднаних з апаратом російським, незмірно менша, як та шкода, яка постає не лише для нас, але і для всього інтернаціоналу, для сотень мільйонів народів Азії, яка має виступити на авансцені ближчого майбутнього, слідом за нами. Було б непростим опортунізмом, якщо б ми напередодні цього виступу Сходу і на початках його пробудження підривали свій авторитет перед ним хоч би найменшою грубістю і несправедливістю у стосунках до наших власних іногородців".^{73/}

На жаль, не з усіма записками Леніна про національне питання члени партії були тоді познайомлені, не кажучи вже про громадян СРСР взагалі. "Великий принципового значення лист Леніна про національне питання, писав Троцький...не виявляється партії до теперішнього дня".^{74/} Троцький тексту листа не подав, але факт, що деякі записки, зроблені під диктат, коли Ленін був хворий, не друкувались в перших трьох виданнях праць Леніна.

Таке відношення ЦК РКП(б) і особисто Сталіна до нового повороту Леніна у справі здійснення національної політики говорить про те, що цей поворот не відповідав рутині і переконанням багатьох чільних діячів РКП, навіть тих, хто близько стояв до Леніна, не кажучи вже про членську, політично мало вироблену масу. Для переважаючої більшості комуністів і комуністичних симпатиків цілі руху - "диктатура пролетаріату", "єдність аіткікомуністичного фронту", "знищення контрреволюційних сил" - були тотожні з установами великоросійської гегемонії.

А все ж деякі нові настанови Леніна у справі проведення національної політики стали здобутком не лише керівних робітників у ЦК РКП(б), але і в національних республіках. "...Ленін вважав життєво важливим відокремити комунізм від великоросійського націоналізму, з яким він мав тенденцію злитись з кінцем громадянської війни".^{75/}

Хоч і не всі записки та статті Леніна були оголошені, все ж робота XII з'їзду РКП(б) проходила під знаком здійснення його пропозицій, головню з національного питання, яке, можна вважати, мало не тільки тактичний характер, що відповідав вимогам політики поточного періоду, але і програмовий.

Перед початком роботи XII з'їзду РКП(б) і в час її перебігу в радянській пресі з'являлись статті і виступи на партійних зібраннях керівних осіб з РКП(б) про національне питання. У передовиці "Правди" з 24 квітня 1923 року п.н. "Національне питання і РКП(б)" подана загальна настанова: "Національне питання відіграє тепер величезну роль. Основою його рішення для нашої партії повинна бути якнайбільша увага до потреб національностей і безжалісна боротьба за рештками великодержавного шовінізму. Лише так можна зміцнити наш радянський Союз". У цій же статті відмічалось, що Ленін безжалісно картав усяке "русотяпство", короткозору тупу політику і що він закликав дати відсіч обивательщині з приводу нібито неіснуючого національного питання в СРСР. ^{76/}

На сьомій Всеукраїнській партійній конференції у квітні 1923 року Л. Троцький у своєму виступі, заторкуючи національне питання, відмічав, що Ленін ще перед своєю хворобою виявляв велике занепокоєння - чи не буде зроблено тяжких помилок у цьому питанні, як і в селянському. І це занепокоєння не було випадковим. Багато хто з товаришів, казав Троцький, як тут в Україні, так і там - на Півночі, у Москві, Петрограді, - висловлюють здивування, чому це національне питання знову ставиться на обговорення XII з'їзду РКП(б). "Таж ми його давно вирішили. Україна - вона незалежна. Грузія, Азербайджан, Вірменія - незалежні республіки. Чого ж іше?". ^{77/} Відмічаючи це, він сказав далі: "Відчуженість керівної партії і держaparату від основної маси населення щодо мови, є дуже небезпечна відчуженість. Не можна легко відноситись до такої політичної "смічки" як національна мова. Це питання важливе для цілого нашого Союзу і десятикратно важливе для України". ^{78/}

Ще перед цим Троцький у статті "Думки про партію" писав, що партії більшовиків "треба знову завоювати для себе, цебто знову продумати і з усвідомленням, перевірити на досвіді свою національну програму", підкреслюючи при цьому, що "в час жорстокої війни за збереження революційні закони війни ставились понад усіма іншими законами". ^{79/}

У той же передз'їздовий період на сторінках преси йшла гостра дискусія про справу Закавказької федерації, як про акт насилля з боку Закавказького бюро РКП(б) та найбільш грубого порушення програмового гасла партії про право на самовизначення пригноблених націй уже в післявійськовий час. Доказом цього знехтування є те, що з волі ЦК РКП(б) була усунена від роботи "вся верхівка грузинських партійних і радянських робітників". ^{80/}

Навіть Сталін у своїх тезах з національного питання писав, що "для правильного проведення в життя національної програми, висунутої жовтневою революцією, треба ще побороти ті перепони, які передав нам у спадщину пройдений період національного гноблення..."

"Ця спадщина складається, поперше, з пережитків великодержавного шовінізму, що є віддзеркаленням упривілейованого становища великоросів. Ці пережитки гніздяться ще в головах наших радянських робітників, центральних і місцевих, вони гніздяться в наших установах, у центральних і місцевих, вони дістають підсилення у вигляді "нових" зміновіховців великоросійських шовіністичних подувів, все з більшим посиленням у зв'язку з непом."^{81/}

Але разом з цим начебто ширим наміром боротися з великоросійським шовінізмом, він одночасно відмічав і зріст місцевого антиросійського націоналізму, висловлюючись проти цього націоналізму так, ніби він загрожував чи міг би загрожувати великоросійському. "Я хочу ґрунтовної зміни національної політики, говорив Троцький Каменеву перед XII з'їздом РКП(б) ...Сталінська резолюція з національного питання нікуди не годиться. Грубий і нахабний великодержавний затиск ставиться в ній на один рівень з протестом і спротивом малих, слабких і відсталих народностей".^{82/}

Пленум ЦК РКП(б), розглядаючи тези Сталіна з національного питання (лютий 1923), ухвалив розширити й розвинути програмову частину та створити на з'їзді спеціальну секцію з національного питання для всебічного обговорення національних проблем у партійному і державному будівництві.^{83/}

Трактування ухилу в бік великодержавного шовінізму і ухилу в бік місцевого націоналізму на XII з'їзді партії були основними предметами обговорення. Сталін, погоджуючись з думкою абсолютної більшості промовців, що великодержавний шовінізм являє собою головну небезпеку для справи комунізму, фактично виправдував його, виходячи з тих же передумов, якими прикривалось захоплення влади та встановлення радянського режиму в національних республіках і областях. "Треба пам'ятати, говорив він, що, крім права народів на самовизначення, є ще право робітничої класи на закріплення своєї влади, і цьому останньому праву підпорядковано право на самовизначення".^{84/}

Захищаючи тезу про шкідливість місцевого націоналізму і зокрема виступаючи проти пропозиції не включати її в резолюцію (пропозиція Бухаріна), Сталін також скористувався аргументами Леніна ще дореволюційного періоду, доводячи, що росіяни повинні боротися з російським націоналізмом, а українці чи грузини - кожний з своїм націоналізмом. "Ми не можемо не вести боротьбу на два фронти, бо лише за умов боротьби на два фронти, з шовінізмом великоросійським, з одного боку, який є основною небезпекою в нашому будівництві, і шовінізмом

місцевим, з другого, - можна буде досягти успіху, бо без цієї двобічної боротьби жодного єднання робітників і селян російських та інонаціональних не може бути".^{85/}

Така постановка питання і прийняття цих тез у резолюції з'їзду на практиці стали приводом до міжнаціонального тертя, створюючи умови виявлення форм ніби подвійної бухгалтерії: "Кожне вказування на великоросійський шовінізм пробують дискваліфікувати пред'явленням зустрічного позову", говорив на з'їзді М. Скрипник, мовляв, "спочатку перемагайте свій власний націоналізм".^{86/}

Сталін, як це видно з його аргументації опонентам, не погоджувався з новими настановами Леніна в цьому питанні, з настановами дуже важливими в умовах мирного державного будівництва і такими, що мали значення політики далекого прицілу. Ленін в останні дні грудня 1922 року писав: "Треба відрізнити націоналізм нації гноблячої і націоналізм нації пригнобленої, націоналізм нації великої і націоналізм нації малої... Через це інтернаціоналізм з боку гноблячої чи так званої "великої" нації ...полягає не лише в додержанні формальної рівності націй, але і в такій нерівності, яка з боку нації гнобительки, нації великої, відшкодовувала б ту нерівність, яка фактично складається в житті".^{87/}

Деякі учасники з'їзду, зокрема українська делегація, не погоджувались з тезами Сталіна про порядок конструювання другої палати - Ради Національностей Центрального Виконавчого Комітету СРСР на базі рівного представництва від усіх національностей (незалежних, автономних республік, національних областей), вказуючи на те, що такий порядок представництва поставить союзні республіки в дуже нерівне положення при рішенні питань законодавчого порядку. Тоді передбачалось, що кожна національність у Раді буде представлена чотирма голосами, а тому що в РСФСР входило 15 автономних республік і областей, то вона буде диспонувати 64 голосами, а Україна, Білорусь і три інших республіки Закавказзя - по чотири голоси.

Враховуючи це, українська делегація пропонувала, щоб жодна з союзних республік не мала в Раді Національностей більше двох п'ятих голосів.

Пропозиція української делегації була відкинута, що фактично було програю не лише українців, але і всіх інших неросійських національностей.

Отже, в резолюціях з'їзду з національного питання знайшли відображення як спеціальні потреби національностей і способи їх задоволення, так, на жаль, і факти, які будуть гальмувати розвиток національних культур. Це неминуча боротьба поміж тими, хто схилитиметься в бік великоросійського шовінізму, і тими, хто буде дбати про інтереси населення місцевих національностей в цілому, цебто - за більшовицьким означенням - схилитися в бік місцевого націоналізму. Сам

факт визнання місцевого націоналізму, як шкідливого ухилу, створював загрозу у справі розвитку національної культури меншин СРСР і ставив їх у залежність від індивідуальних властивостей і переконань осіб, наділених владою в будь-якій обсязі: республіканському, обласному і навіть районному.

У своїх рішеннях про національне питання з'їзд закликав партію до ліквідації націоналістичних ухилів, як пережитків минулого, невластивих ідеї комунізму, і доручив ЦК провести:

- а) Утворення марксистських гуртків вишого типу з місцевих партійних робітників національних республік;
- б) розвиток засадничої марксистської літератури рідною мовою;
- в) підсилення Університету народів сходу та його відділів на місцях;
- г) створення при ЦК національних компартій інструкторських груп з місцевих робітників;
- д) розвиток масової партійної літератури рідною мовою;
- е) посилення партійно-виховної роботи в республіках;
- ж) посилення роботи серед молоді в республіках". ^{88/}

Крім того, з'їзд рекомендував членам партії домагатися, щоб: а) при формуванні центральних органів Союзу було забезпечено рівні права й обов'язки окремих республік як у взаємних між ними відношеннях, так і щодо центральної влади Союзу;... д) органи національних республік і областей конструювати переважно з людей місцевих, які знають мову, звичаї, обичаї, вдачу відповідних народів; е) були видані спеціальні закони, які забезпечували б уживання рідної мови в усіх державних органах і в усіх установах, що обслуговують місцеве національне населення та національні меншини, - закони, які б переслідували й карали з усією революційністю всіх порушників національних прав і зокрема прав національних меншин; ж) була посилена виховна робота в Червоній армії в дусі прищеплення ідей братерства і солідарності народів Союзу та були вжиті практичні заходи для організації національних військових частин з додержанням усіх засобів, необхідних для забезпечення повної обороноздатності республік". ^{89/}

Сам Сталін, який брав участь у розробці цих конкретних резолютивних пропозицій, допускав розвиток національних культур народів СРСР, але в таких межах, які не загрожували б силі і міці централізованої держави. "...Сутність національного питання полягає у встановленні правильних відносин між пролетаріатом колишньої державної нації і селянством колишніх недержавних націй. З цього погляду конкретна форма національного питання в теперішній час виявляється в тому, щоб знайти шляхи та засоби для налагодження співробітництва народів у Союзі Республік, в єдиній державі". ^{90/}

Для Леніна в період захисту російської соціалістичної революції від провалу, коли приєднання околиць колишньої російської імперії, як він

сам висловлювався, було життєво необхідним, програмовий льозунг про право націй на самовизначення був фактично мертвим звуком. В умовах же мирного державного будівництва його ставлення до національного питання набуло іншого характеру. За цих умов він з зневагою відкидав національні упередження. Він вірив, що встановлення комуністичного режиму буде руйнувати ґрунт, на якому націоналізм зможе розвиватись.^{91/}

Одначе, Ленін знав, як посилювався з кінцем громадянської війни російський великодержавний шовінізм, захоплюючи навіть чільних діячів партії.

Втрачаючи безпосередній вплив у державному керівництві у зв'язку з хворобою, Ленін був дуже заклопотаний і навіть роздратований зневажливим ставленням радянського і партійного апарату до національних меншин. На початку жовтня 1922 року, коли обмірковували на Пленумі ЦК РКП(б) проєкт утворення Союзу радянських республік, Ленін не мав змоги взяти участь у його роботі з причини хвороби зубів, але в записці до членів Політбюро він з особливою різкістю висловився на адресу шовіністично наставлених партійних робітників. Ленін писав: "Великоросійському шовінізмові проголошую бій не на життя, а на смерть; як тільки позбудусь проклятого зуба, з'їм його всіма своїми здоровими зубами".^{92/}

Рішучі і настирливі виступи Леніна у передз'їздовий період у листах і записках про національне питання виявили свою позитивну дію в роботі XII з'їзду РКП(б). У національному житті народів СРСР розпочався новий період, на жаль, на дуже обмежений час.

На цьому припиняємо друк праці І. Бакала "Національна політика В. І. Леніна та перспективи її розвитку". Ціла праця буде надрукована окремим книжковим виданням, до якого будуть включені також опубліковані в чч. 1-4 "Сучасности" за 1973-її рік три її перші розділи.

Редакція

Використані джерела:

57. *Десятий с'езд РКП(б)*. М., 1963, ст. 602-603.
58. И. В. Сталин. *Соч.* т. 5, ст. 139.
59. В. И. Ленин. *Соч. т. XXXVI*, изд. 4, ст. 558.
60. Там же, ст. 554.
61. Там же, ст. 554.
62. *Братское содружество народов СССР*. М., 1964, ст. 25.
63. Л. Троцкий. *Сталинская школа фальсификаторов*. Берлин, 1932, ст. 79.
64. W. Kolarz. *Russia and her Colonies*, N. Y., 1953 p. 129.
65. *Братское содружество народов СССР*. М., 1964, ст. 26.
66. В. В. Пентковская. Там же, ст. 37-38.
67. *Двенадцатий с'езд РКП(б)*. М., 1968, ст. 577.
68. *Вопросы истории КПСС*, ч. 2, 1963, ст. 68, 91.
69. Там же.
70. В. И. Ленин. *Соч.* т. XXXVI изд. 4, ст. 558.
71. *Правда*, 20 апреля 1923 г. И. Цинцивадзе, "Мысли о партии т. Троцкого, тезиси т. Сталина и практика на местах".
72. Там же.
73. В. И. Ленин. *Соч.* т. XXXVI, изд. 4, ст. 558-559.
74. Л. Троцкий. *Сталинская школа фальсификаторов*, Берлин, 1932, ст. 80.
75. R. Pipes; *Ibid.*, p. 280
76. *Правда*, 24 апреля 1923.
77. Там же, 12 апреля 1923.
78. Там же.
79. Там же, 20 марта 1923.
80. Там же, 20 апреля 1923. И. Цинцивадзе, *Мысли о партии т. Троцкого, тезиси т. Сталина...*
81. *Правда*, 24 марта 1923.
82. Л. Троцкий. *Моя жизнь*, т. 2, Берлин, 1930, ст. 224.
83. В. В. Пентковская. Там же, ст. 38.
84. *Двенадцатий с'езд РКП(б)*. М., 1968, ст. 650.
85. Там же, ст. 652.
86. Там же, ст. 572.
87. В. И. Ленин. *Соч.* т. 45, изд. 5, ст. 358-359.
88. *Двенадцатий с'езд РКП(б)*. М., 1968, ст. 697.
89. Там же, ст. 695-696.
90. И. В. Сталин. *Соч.* т. 5, ст. 261-262.
91. R. Pipes. *Ibid.*, p. 277
92. В. И. Ленин. *Соч.* т. XXXIII, изд. 4, ст. 335.

КОМПЛЕКС ІМПЕРІЯЛЬНОГО ДАЛЬТОНІЗМУ

Мирослав Прокоп

За визначенням "українського радянського енциклопедичного словника", дальтонізм - це "часткова колірна сліпота, здебільшого природна... дальтоніки не відрізняють червоного, зеленого та синього кольорів."

Недуга дальтонізму, себто неспроможність бачити наглядні факти, що їх розпізнає кожна зряча людина, приходить на гадку тоді, коли застановлятися над ставленням російських політичних діячів на еміграції до самостійницьких прагнень неросійських народів СРСР. Не будемо говорити про перших післяреволюційних російських емігрантів. Для них могутня революційна стихія неросійських народів царської імперії, що творили свої самостійні держави, здавалась чимось, що взагалі переростало межі їхнього сприймання. Якщо йдеться про Україну, то одні з них подекували про "німецьку інтригу", інші про більшовиків, які, мовляв, винайшли український "сепаратизм", ще інші про галичан, що нібито з наддніпрянщиною не мають нічого спільного і т. п. Були й такі, які ще зовсім недавно, бо в 50-их роках нашого сторіччя, випускали в Америці книги про "походження українського сепаратизму" і його появу пояснювали як інтригу західних імперіялістів.

Правда, був після другої світової війни час, коли чи не більшість російських емігрантів потихенько надіялись, що з прикриттям для них національним питанням так чи інакше впорається сам Сталін і його послідовники. Це переконання вони зуміли навіть передати публічній opinio Заходу, головню Америці. Нічого дивного, що в 1950-их рр. модно було в колах навіть серйозних дослідників СРСР говорити про те, що впродовж найближчих 25 років національне питання в Радянському Союзі просто-напросто перестане існувати. Як багато дискутували тоді на Заході про т. зв. "радянську людину", що її, мовляв, уже створили в СРСР, про її однородні риси характеру і зовнішності, до звичаїв, поведінки і мови

включно, звичайно - мови російської! Варто відмітити, що такі теорії поширювалися в західній науці, ще поки в самому СРСР проголосили тези про т. зв. одну спільноту людей - про "радянський народ".

Проте 1960 рр. показали, що рахунок таких на швидку руч "об'єдинителів" і нігілістів по обох сторонах залізної заслони був передчасний. Його робили без господаря, без врахування того, що він сам скаже, значить, що скажуть самі неросійські народи. А вони сказали своє слово доволі ясно, виразно і голосно. Динамічний рух самооборони балтійських народів, народів Туркестану, вияви традиційних національних почувань народів Закавказзя, а зокрема сильний фермент в Україні і в парі з тим безсумнівні антимосковські настрої в Польщі, Румунії, Чехо-Словаччині, зробили своє. Тому й не диво, що теорії, які десятки років тому проголошувалися на Заході як догми, сьогодні припадають порохом, а в публічній opinіo світу порівняно багато пишуть і говорять про те, що відосередні рухи неросійських народів, їхня боротьба проти московського централізму й уніформованости, проти русифікації, за власну національну самобутність і незалежність - це основна слабкість, що загрожує імперії. Це підтверджують також самі вожді КПРС, коли доручають вести безперервні кампанії проти т. зв. буржуазного націоналізму неросійських народів СРСР. А ця тема дослівно не сходить зі сторінок радянської преси, їй присвячують наукові конференції, з'їзди, партійні і громадські збори, про неї випускають сотні книжок і брошур і т. под.

Зрозуміло, що в обличчі таких фактів намагатися заперечувати саме життя, себто боротьбу неросійських народів, було б наївно навіть найбільш реакційним колам російської еміграції. Тому сьогодні вони цього не роблять. Що більше, сьогодні російські політичні діячі публічно пишуть про існуючий спротив в Україні, чи в інших неросійських республіках. Так робить, наприклад, найсильніша російська політична партія за кордоном - Народно-трудовий союз (НТС). Журнал "Посев", що є неофіційним органом НТС, доволі часто передруковує інформації про процеси в Україні з російського самвидавного періодика "Хроніка біжучих подій". Так, наприклад, у січневому випуску цього журналу за цей рік знаходимо смертний на інформаціях "Хроніки" чотиристорінковий огляд подій в Україні в 1972 р., точніше огляд проведених там арештувань діячів української культури. Там же надруковані портрети В. Мороза, І. Світличного, Є. Сверстюка, В. Чорновола, Ю. Шухевича з малим сином, Ірини Стасів та І. Дзюби. Національному питанню в СРСР присвячена також передова в тому ж числі журналу, а взагалі на щорічних політичних конференціях "Посеву", в яких беруть участь численні діячі НТС і неспартійні люди, деколи неросіяни, національному питанню в

Таким зацікавленням до життєвих проблем неросійських народів СРСР у колах російської еміграції можна б тільки радіти. З цього мусли б радіти зокрема українці, оскільки рішенням долі українці і росіяни є й будуть сусідами, отже для нашого народу має величезне значення те, чи наші справедливі прагнення до державної незалежності знайдуть зрозуміння принайменше частини російського народу.

На жаль, коли з таким критерієм розглядати те, що сьогодні пишуть російські емігранти про Україну, про її боротьбу, зокрема про останні арешти і суди, — то від прочитаного здебільша залишається розчарування. Російські політичні діячі, — точніше діячі НТС, бо до них обмежуємо в цій статті наші завваги — сучасних процесів в Україні, як сказано, не замовчують. Але їхня інтерпретація мусить викликати серйозні застереження.

Справа в тому, що широкогранну боротьбу українського народу російські політичні діячі намагаються представити як майже виключно боротьбу за громадянські права. Ось так у названому огляді "Посеву" згадується, правда, в одному місці про те, що Олександра Сергієнка засудили на 7 років ув'язнення за те, що він говорив про право України на самовизначення, але ціле спрямування порівняно довгої статті таке, що у неініформованого читача мусліо бутворитися враження, нібито головна турбота українського народу чи його провідників сьогодні — це тільки громадянські права. Автори огляду цитують "Хроніку біжучих подій", в якій пишеться, що в Україні "багато з арештованих відомі своїми виступами в обороні прав людини і національної культури", а вже від себе вони додають, що "залічити до націоналістів крайнього напрямку нікого з них не можна".

Написано дуже зручно. Це правда, що забезпечення громадянських прав українського народу - це проблема надзвичайно важлива і за це

* Треба навіть сказати, що російська преса сьогодні краще інформує своїх читачів про те, що діється в неросійських республіках СРСР, ніж, наприклад, українська преса про дисидентський рух у Росії, в результаті чого в українській публічній opinіі немає потрібного знання про ці процеси. Недавно на одних публічних українських зборах в Нью-Йорку виступав видатний жидівський діяч Авраам Шифрін, який два роки тому виїхав з СРСР. Коли він розповідав про ситуацію в радянських концтаборах, в яких його самого довго в'язнили, і згадав, що там побіч українців, жидів та інших неросіян, сиділи також діячі російської культури, одна громадянка наївно спитала: "Защо їх там держали, коли в Радянському Союзі і так усе по-московськи?" Сердега забула, що в гітлерівських концентраційних таборах були ув'язнені також німецькі патріоти, дарма, що в Третьому Райху "усе було по-німецьки".

українські патріоти також боряться. Але хіба суть справи тільки в громадянських правах? Правда також, що зовсім недоречно було б називати націоналістами та ще й крайніми, таких людей як Дзюба, Мороз, Сверстюк чи інші. Але ж діло в тому, що в розумінні російських політичних діячів "націоналісти" — це ті неросіяни, що прагнуть державної самостійности для своїх народів. А що українські дисиденти хочуть бачити свою батьківщину суверенною державою, хай і з комуністичним устроєм, що вони вимагають, щоб Україна була рівна з Росією, словом, щоб було здійснене в житті те, що записано в радянських конституціях, — то це ясне і очевидне для кожної грамотної людини, що познайомлена з писаннями українського самвидаву.

Та й узагалі про що ж інше йдеться, в першу чергу, у всіх писаннях українського самвидаву як не про національні права українського народу насамперед? Навіщо було б, наприклад, Караванському обвинувачувати міністра вищої і середньої освіти Даденкова за дискримінацію українців і меншостей в Україні в галузі шкільництва та розкривати русифікацію України, коли б це не було, в його розумінні, центральною проблемою життя та існування української нації? Чому головний політичний трактат українського самвидаву називається "Інтернаціоналізм чи русифікація?". Чому в усій гігантській кампанії режиму, спрямованій проти українських діячів, що роками розортається на сторінках української радянської преси, головним ворогом проголошується т. зв. український буржуазний націоналізм? Чому націоналізмом називають і те, коли українські юристи дискутують питання виходу УРСР з Радянського Союзу, і те, коли українські патріоти збираються біля пам'ятника Т. Шевченкові, і те, коли Мороз протестує проти нищення культурних надбань Гуцульщини, і те, коли відважний український історик відбронзовує правду про пофальшовану російськими шовіністами спадщину України, і те, коли українські студенти протестують проти російських професорів у високих школах України, що, роками живучи в Україні, не вивчили української мови? Сьогодні дійшло до того, що шептана пропаганда КГБ підсовує "український націоналізм" навіть недавньому першому секретареві ЦК КП України, Петрові Шелестові, подібно, як це робили з Миколою Скрипником чи з іншими українськими комуністами. Хіба все це не доказує, що національний етос в Україні чи в інших неросійських республіках є найбільш динамічним фактором, який визначає почування народних мас?

Якщо отже так, то навіщо тоді російські емігранти, що самі боряться проти комуністичної диктатури і політичного та соціального поневолення свого народу, роблять вигляд, нібито вони не знають, про що йдеться в Україні? Чому применшувати вагу національного питання в імперії

взагалі? На жаль, відповідь на це питання проста. Справа в тому, що, змагаючи до визволення свого російського народу, бажаючи йому повної свободи, — такої свободи, себто державної незалежності, вони не бажають українцям, білорусам, грузинам, литовцям — словом, неросійським народам імперії, а всі ті народи вони розглядають як частину одного цілого, себто — Росії, і до збереження такого імперського твору вони змагають.

Вобговорюваному тут числі — "Посеву" надрукована також передова п. н. "Єдність у рабстві і в свободі", що написана з приводу відзначування на радянщині 50-их роковин утворення СРСР. У передовій читаємо, що, всупереч заявам вождів КПРС, справжньої єдності народів Радянського Союзу немає, бо інакше не треба було б арештувати литовців, українців, кримських татар та інших. З цього автор робить висновок, що в Радянському Союзі існує "єдність у рабстві", і пропонує їй протиставити майбутню "єдність у свободі". У політичній мові "єдність у свободі" — це збереження імперської цілоти майбутньої Росії, до чого власне діячі НТС змагають. Цього вони зрештою не закривають. Тому там же вони пишуть:

"КПРС старіється і не вічна її влада. Питання, чи переживе наша країна як цілість її поневолювачів, хвилює і тих, хто змагає до її розподілу, і тих, що — як і ми — мріє про збереження єдності країни в свободі. Правильність своєї точки зору може кожний боронити. Можна писати трактати і доказувати перевагу дальшого спільного існування. Можна посилатися на історію, яка має не тільки темні сторінки. Можна і треба говорити про ті неймовірні труднощі, що їх принесе розподіл мільйонам національних меншостей, які знайдуться на "чужих" територіях".

Передова закінчується такими словами:

"Ми за те, щоб наші народи стали вільними. Ми за те, щоб кожний із них сам рішив про свою долю. Ми надіємось, що вони вирішать жити в одній сім'ї. Але для того, щоб оправдалися ті сподівання, конечно треба забезпечити їх право рішити це питання також не по-нашому."

Отож усе звучить наче наскрізь демократично, вповні ліберально. Хай, мовляв, самі народи Радянського Союзу вирішать, як їм далі бути. Одначе, коли чується з уст російських діячів такі запевнення, то на думку приходять деякі неприємні ремінісценції. Пригадується, що у свій час ніхто голосніше і більше переконливо не говорив про свободу неросійських народів, про їх право до самовизначення аж до відділення включно, як Володимир Ленін. В "Посеві" читаємо, що для того, "щоб оправдалися такі сподівання", себто, сподівання на збереження імперії, "конечно треба забезпечити їх право рішити це питання також не по-нашому", себто дозволити неросійським народам боротися за відділення

від Росії. А ось у червні 1917 р., себто поки ще більшовики здобули владу, Ленін писав у газеті "Правда" у статті п. н. "Україна" так:

"Ні олин демократ не може також заперечувати права України на вільне відокремлення від Росії: якраз беззастережне визнання цього права одно тільки й дає можливість агітувати за вільний союз українців і великоросів, за добровільне з'єднання в одну державу двох народів".*

Про те, як Ленін "беззастережно визнавав" право українського народу на відокремлення і що на ділі вийшло з того "добровільного з'єднання" — зайво говорити.

Читач може завважити, що годі порівнювати діячів НТС з Леніном і його товаришами, бо йдеться про виразно антикомуністичну й анти-тоталітарну силу. Це правда, але справа в тому, що бажання зберегти єдність імперії в них одне і те саме. Якщо ж існує бажання, то логічно, кожна політична сила робить усе можливе, щоб це бажання чи політичну програму перевести в життя. А це, з природи речі, мусить викликати у неросіян заперечення і скептицизм щодо вартости заяв російських політичних груп про те, що вони, як писав "Посев", є за те, щоб "наші народи стали вільними".

Власне кажучи, застереження викликає отє поняття "наші народи" чи "наша країна" чи навіть "наш народ" — окреслення, що їх постійно вживають у російській політичній літературі у відношенні до всіх республік СРСР і до всіх живучих там народів. У такому пляні вони пишуть про "Росію" не тільки тоді, коли говорять про Москву, Ленінград чи інші російські міста, але й тоді, коли йдеться про Київ, Одесу, Львів, або Тифліс чи Ригу. Консеквентно вони пишуть про "російський визвольний рух" і цим охоплюють не тільки російських дисидентів, але також українців чи литовців. Треба думати, що коли б Сталін був включив Польщу чи інші народи-сателіти в СРСР, то поляки чи угорці були б сьогодні, у визначенні російських еміграційних політичних діячів, також "нашими народами". А коли хтось проти такого посягнення на чуже добро протестує, тоді його плямують "націоналістом", "сепаратистом" чи "розчленителем" Росії. Насправді ж самої Росії, себто земель російського народу, ніхто не збирається ділити.

Треба натомість тим росіянам, які ігнорують справедливі прагнення неросійських народів, пригадати, що все ж таки те, що вони називають "Росія" (чи то царська, чи сучасний Радянський Союз), утворилось у результаті імперіяльних підбоїв неросійських народів. Ніхто з тих народів

* "В. І. Ленін про Україну", Київ, 1957, ст. 430.

добровільно не клав голови в російське ярмо. Коли Хмельницький складав договір з Москвою, то не на те, щоб Москва перетворила Україну в свою колонію. Зрештою, впродовж довгої історії підбиті Москвою народи різними засобами намагалися визволити себе від російської окупації. В 1917 р. вони недвозначно виявили свої прагнення бути самостійними, а впродовж понад півсторічної комуністичної влади це їхнє прагнення не зменшилось, але виразно зросло, чого свідченням може бути зокрема Україна. У згаданій передовій "Посева" згадується, що минуле імперії має "не тільки темні сторінки". Це мусить звучати як справжня новина не тільки для сучасників, але також для цілих поколінь нещадно переслідуваних і нищених неросійських народів.

Автори передової "Посеву" побоюються, що станеться з мільйонами національних меншостей, які опиняться в самостійних державах неросійських народів після упадку імперії. Очевидно, їм ідеться про російську меншість. Але це побоювання позбавлене ґрунту принаймні щодо України. Українці можуть гордитися тим, що Українська Народна Республіка вже в початках свого існування забезпечила правами автономії всі меншості на території України. Тому російській меншості в Україні також у майбутньому нічого боятися.

Не тільки такі російські постаті в Україні, як письменник Віктор Некрасов, що мають мужність солідаризуватися з українськими патріотами, але й мільйони росіян, які вважають Україну своєю батьківщиною і готові постояти за її добро, чи тільки виконують свої громадянські обов'язки у відношенні до неї, такі люди на ніяку небезпеку в Україні не є наражені.

Цікаве однак те, що ті російські політичні діячі, які сьогодні турбуються долею майбутньої російської меншости в Україні, не знаходять ні одного слова засуду для тих народобивчих у національно-політичному відношенні засобів, що їх стосує Москва до мільйонів українців, білорусів чи інших неросіян, які розсіяні на території Російської РФСР і не мають там ніяких прав національної меншости, отже призначені на повну асиміляцію. Невже ж доля тих людей їм невідома? Як противники сучасного режиму, вони мусіли б засудити політику знущання над неросійськими народами, чи то на радянщині, чи то за царату, і відмежувати себе від спадщини російського імперіялізму.

Від росіян можна часто почути думку, що, мовляв, зайво говорити тепер про майбутні взаємини народів СРСР, про їхню самостійність, бо ж ведмідь живий, отже передчасно ділити його шкуру, а треба ралше говорити про те, як перемогти комуністичну диктатуру. Перемогти ж її можна тільки в єдності народів. У цитованій статті "Посева" пишеться

навіть, що така єдність уже існує, бо "українські діячі знайшли спільну мову з діячами загальноросійського руху за права і законність та дедалі частіше почали виступати як один з потужних потоків, що разом творять наш спільний визвольний рух".

Думаємо, що така оцінка "Посеву" надто оптимістична. Поперше, як відомо, "Хроніка біжучих подій" ч. 22 за 10 листопада 1971 р. надрукувала частину становища "Українського Вісника" ч. 5, в якому говориться щось інше. Там читаємо схвальні вислови на адресу "Хроніки" за те, що вона інформує про події в Україні та інших неросійських республіках; рівночасно однак, як писав "Український Вісник", "Хроніка" самочинно претендує на якийсь понаднаціональний чи всесоюзний характер", себто хоче говорити від імені всіх народів, хоч їх інтересів не висловлює. Отже маємо тут той самий первородний гріх, яким грішать російські політичні діячі на еміграції. А якщо так, тоді нерозважно потішати себе здогадним існуванням справді об'єднаного фронту вже під цю пору, хоч як дуже хотілось би, щоб він справді існував.

Подруге, спільний фронт — а він безперечно дуже потрібний усім народам СРСР, отже росіянам і не-росіянам — може бути побудований тільки на довірі. Знов же першою передумовою довір'я в міжнаціональних взаєминах є переконання, що ваш партнер не плянує накинути вам свою волю, що він визнає за вами право на самостійне існування, так само як ви визнаєте таке право за ним. А тимчасом факт такий, що впродовж довгих історичних взаємин між Росією і підбитими нею народами, російська панівна верства не здобулася на гуманну концепцію тих взаємин, не кажучи вже про те, щоб таку концепцію вона широко хотіла проводити в життя. Українці належали до тих, які проповідували перебудову царської імперії на принципах рівності, але підтримки з боку росіян, що мали владу, для цього не було. В найновішій історії один з останніх носіїв такої концепції, Микола Скрипник, мусів накласти на себе руку, зацькований великодержавними шовіністами. Наївно було б казати, що відповідальним за це був тільки Сталін чи сама комуністична система.

Зрештою тодішні концепції федеративних пов'язань належать до минулого. Тепер не така доба. Взаємини між народами СРСР треба будувати на принципах визнання за кожним з них безумовного, себто передрішеного права на державну незалежність. Коли ж російські політичні діячі думають інакше, то в цьому криється їхнє бажання таки зберегти імперію. Вони не хочуть усвідомити того, що не можуть чей же розвинуті народи Радянського Союзу мати менші вимоги, як їх мають десятки донедавна колоніальних народів Англії чи Франції. Чому українці, білоруси чи литовці мали б бути гірші від індійців або альжирців? Правда, російські політичні діячі часто говорять, що, навпаки, саме тепер

народи шукають не самостійности, але якихось ближчих пов'язань, як ось, наприклад, в Західній Європі. Це правда, але до такої співпраці йдуть самостійні держави. Не інакше може бути на сході Європи. Зрештою про "неактуальність" чи "перестарілість" концепцій самостійних держав неросійських народів імперії говорили російські політичні партії також у 1917 р. і перед ним. В цьому, значить, нічого нового.

Та повернімося ще до питання спільного фронту боротьби всіх народів СРСР проти комуністичної диктатури. Як сказано, він конечний і до нього треба змагати. Але йдеться про те, що людина чи народи можуть змагатись проти якогось зла тільки в ім'я майбутнього добра. Вони можуть іти на боротьбу за виразну програму. Отож до спілки з росіянами проти комуністичної диктатури можуть іти неросійські народи в цілому, коли вони бачитимуть, що ті антирежимні росіяни не готують їм нової неволі. Правда, російські антикомуністи на це відповідають, що вони не можуть мобілізувати російського народу на "розподіл Росії".

Чому ні? Якщо російські демократи визнають імперіялізм злом і якщо вони засуджують насильства над неросіянами, то з такої позиції вони мусіли б освідомлювати свій власний народ, що імперіялізм будь-якої краски це зло, з яким треба боротися. Так чей же в другій половині сорокових років нашого сторіччя зробили англійські лейбористи, так зробили антиімперіялістичні партії Франції, так зробив навіть де Голь, чим урятував добре ім'я своєї батьківщини і, що дуже важливе, поклав здорові основи для взаємин між Францією і її колишніми колоніями на принципах рівности. Чому мають сучасні російські демократи бути гіршими від політичних діячів інших народів? Чому відкладати таке важливе для життя всіх народів СРСР рішення?

Зрештою, про який розподіл Росії тут ідеться? Як згадано, землі російського народу ніхто з неросіян не збирається для себе загарбувати. Сучасна Росія, себто Російська РФСР, навіть без територій т. зв. союзних республік, своїм простором, своїми природними і людськими ресурсами, своїм індустріяльним потенціалом --- це одна з найбільших і найпотужніших держав світу (понад 17 міль. квадратних кілометрів простору; США має територію величини 9,3 міль., а Китай 9,5 міль.). Держава такого роду може задовольнити аспірації і претенсії найбільш динамічного народу. А втім, історія, навіть другої половини нашого сторіччя, повчає, що втрата чужих територій виходить на користь колоніяльним націям.

Вкінці ще одне питання. Російські політичні діячі часто говорять про те, що комуністична диктатура принесла страшні трагедії для самого російського народу. Це правда. В березневому числі нашого журналу ми

надрукували статтю невідомого російського автора з СРСР, в якій розповідається про великі спустошення, які заіснували в духовному житті російського народу, про нищення діячів російської культури за час радянської влади. В таких умовах не турбота за долю імперії, але питання звільнення російського народу від політичного і соціального поневолення, боротьба за демократію, за духовне відродження російської нації, повинні, на нашу думку, стояти на першому місці програми сучасної боротьби російських патріотів. Збереження імперії, чи навіть її поширення шляхами дальшої експансії і підбоїв, не врятують душу російської нації, вони її ще більше поневолять.

Отож, у кінцевому рахунку, в руках російських патріотів СРСР і за кордоном лежить ключ до рятування власного народу з маразму тоталітарного поневолення і ключ до співпраці з неросійськими народами в боротьбі проти спільного ворога. Не заперечування, чи намагання не бачити справедливі прагнення неросійських народів, але визнання принципу їх державної самостійності може привести до такої співпраці і зблизити день свободи усіх народів Радянського Союзу.

НОВА МІЖНАРОДНА СИТУАЦІЯ І МОЖЛИВОСТІ ЇЇ ВИКОРИСТАННЯ

Роман Борковський

Сьогодні немає жодного сумніву в тому, що відвідини през. Ніксона в Пекіні, а згодом і в Москві започаткували не тільки новий курс зовнішньої політики Америки, але й новий період у відносинах між Америкою і комуністичними потугами - СРСР і Китаєм. На зміну холодній війні приходить нормалізація відносин. Говорять навіть про співпрацю. Покищо не в політичній сфері. Що таке нормалізація відносин між державами? Вона полягає в унормуванні мирних зв'язків на базі міжнародного права в рамках даної системи держав. Відхилення від нормальних, мирних взаємовідносин - це стан війни. Звичайно так було, що після війни міждержавні відносини верталися до свого нормального, тобто мирного стану.

Виникнення комуністичної держави, СРСР, принесло з собою суттєву зміну в той стан речей. Базуючись на своїй ідеології марксизму-ленінізму, СРСР уважав саме попередній стан ненормальним, а в кожному разі переходовим. Новий порядок мав наступити після перемоги комунізму в цілому світі. Як перша комуністична (чи соціалістична) держава, СРСР був зобов'язаний уживати всіх своїх ресурсів для досягнення тієї перемоги. Такий підхід виключав усяке унормування відносин між державами в старому розумінні. Він означав перманентну холодну війну (хоч цей термін увійшов в життя щойно після другої світової війни) з усіма капіталістичними державами. Це була одна з основних причин, чому не було нормальних дипломатичних відносин між Америкою і СРСР аж до 1933р. (абстрагуючи від справи старих довгів царської Росії).

Передбачаючи можливість нападу Гітлера після його приходу до влади, СРСР, загрожений у своєму існуванні, старався нормалізувати свої відносини з західними демократичними державами. В тому часі здійснено такі заходи як нав'язання дипломатичних зв'язків з США, приєднання до Ліги Націй, пакт неагресії з Польщею і інше. Вибух німецько-радянської війни в 1941 р. довів до своєрідного воєнного союзу між СРСР і демократичними державами, що були в стані війни з гітлерівською Німеччиною. Але негайно після закінчення воєнних дій СРСР повертається до своєї старої формули "ні війни, ні миру" з капіталістичними державами, що на практиці означало відновлення холодної війни. Та формула давала СРСР змогу вільного маневрування у пляні дальшої експансії комунізму, а головню підпорядкування всіх зайнятих радянською армією територій у системі сателітних держав. Це було здійснення в новій формі старої формули російського імперіялізму про те, що де ступила нога російського солдата, там автоматично вже є "русская земля".

Холодна війна мала багато моментів драматичного напруження, що могли розрядитися в гарячій війні, коли б не існування атомної зброї, що загрожувала знищенням обох воюючих сторін. Для Америки залишилася участь у льокальних війнах (Корея, В'єтнам), а також такі проекти як Плян Маршала, політика здержування і навіть короткотривала та анемічна програма визволення сателітних держав. Програма визволення виявила своє безсилля особливо в часі мадярського повстання 1956 р. Виглядало, що фронти холодної війни усталилися на довгий час. Однак конфлікт між Москвою і Пекіном вніс у неї новий елемент і наштовхнув керівників США на думку про потребу нового погляду на ситуацію, як передумови есентуальної нової політики. Довгий час війна у В'єтнамі, а також конфлікт між Ізраїлем та арабськими державами стояли на перешкоді використання радянсько-китайського конфлікту для складення програми більш гнучкої і динамічної політики. Ініціатива през. Ніксона зламала імпас, в якій попала американська зовнішня політика. В атмосфері усталеної холодної війни тільки президент з маркою рішучого антикомуніста, яким завжди був Ніксон, міг дозволити собі на крутий зворот у політиці супроти своїх комуністичних контрагентів.

Уже від довшого часу кожний з трьох гравців відчував потребу зміни форми гри, але ініціативу могла виявити тільки Америка. Всі три потуги сходилися на одній точці, хоч про це голосно не всі говорили: коли нової світової війни ніхто не хоче, бо кожний її боїться, і коли холодна війна з її малими периферійними війнами не здатна розв'язати жодних проблем, в яких заінтересовані згадані потуги, то залишається третя можливість - нормалізація відносин. Ідеться тут, очевидно, про відносини обох комуністичних потуг до капіталістичного світу, а зокрема Америки. Бо відносини між Пекіном і Москвою покищо залишаються на рівні холодної війни. Поруч загального спільного інтересу уникнути атомної конфронтації, або ж по змозі відтягнути її в якесь неозначене майбутнє, кожна із тих потуг мала свої окремі інтереси, що йшли по лінії потреби нормалізації відносин.

І так Америка бажала відвернути загрозу атомної війни не тільки між комуністичними і демократичними державами, але також наростаючу загрозу такої війни між СРСР і Китаєм. Вона вірила, що продовження мирного періоду збільшує шанси виключення війни взагалі. З тим зв'язана була проблема ліквідації в'єтнамського конфлікту, в якій Америка необачно дала себе втягнути, а також наладнання конфлікту на Близькому Сході. Немалу ролю відіграв також елемент зовнішньої торгівлі. Америка потребує поширення ринків збуту своїх відносно дорогих промислових виробів для зрівноваження негативного платного баянсу та стабілізації доляра. Вкінці деякі політичні чинники в Америці прийшли до переконання, що перемогу над комунізмом можливо досягнути без гарячої чи холодної війни, шляхом мирного суперництва ідей. Це виглядає на поразку, але тим не менш є в цьому певна реальна надія чи радше можливість. Справа в тому, що ідеологічної перемоги не можна осягнути в

ізоляції, навпаки, вона може бути здійснена тільки при вільній виміні ідей, а це означає контакт.

В атмосфері вільного спілкування, а навіть "приятні", сильніша ідеологія і система має шанс узяти перевагу над слабшою. Звичайно, американці не вважають своєї системи слабшою. Про це мало говорять в Америці, але напевно багато думають. Натомість думають і говорять в СРСР про небезпеки ідеологічного проникання, що получені з пожвавленням контактів у різних ділянках.

Якщо йдеться про СРСР, то його провідники мусіли прийти до висновку, що сьогодні немає вже більш можливостей агресії, бо це означало б атомну війну з Америкою і, правдоподібно, з Китаєм. Натомість існують можливості мирного проникання радянської економічної і мілітарної сили (Близький Схід, Західня Європа, Індійський океан і ін.). Але передумовою такого проникання на довшу мету є сила, пружність і ріст радянської економіки. Ні для кого не таємниця, а в тому числі і для людей у Кремлі, що радянська економіка кульгає. Слабкість економічна мусить в свою чергу потягнути за собою слабкість мілітарну. Практично відсталість радянської економіки в порівнянні з капіталістичною постійно збільшується. Слабі місця радянської економіки відомі; це сільське господарство, спеціалізована технологія і методи адміністрування великими підприємствами. Лік на ці болячки радянської системи можна знайти на Заході, а особливо в Америці. Щоб його дістати, треба збільшити торгівлю і взагалі контакти. Цього не можна добитися в умовах холодної війни. Крім економічних причин, за ліквідацію холодної війни промовляють також стратегічно-мілітарні міркування. В обличчі конфлікту з Китаєм, Москва прагне до зменшення загрози другого конфлікту на Заході при рівночасній легалізації радянського стану посідання в Східній Європі.

Гра комуністичного Китаю у відношенні до Америки полягає у забезпеченні себе проти другого фронту на випадок збройного зудару з СРСР. На коротшу мету Китай бажає підтримки Америки у випадку превентивної війни СРСР проти Китаю. Йдеться радше про унеможливлення такої війни при допомозі американської дипломатії. Китаєві йдеться також про допомогу не тільки від Америки, але також від Японії, ключ до якої держить Америка.

Вище з'ясована гра вирішує уклад міжнародної ситуації у світі впродовж найближчого часу.

Яка повинна бути постава української еміграції в обличчі такої ситуації? Найперше слід собі усвідомити, що наші сили ослабі, щоб щонебудь змінити в основній настанові головних партнерів. У грі політичних, економічних, мілітарних і дипломатичних сил ми не є жодними партнерами. Хто думає інакше, той відірваний від реальності. Так звана декон'юнктура української визвольної справи дійсно існує. Але та декон'юнктура не є абсолютна. Наша перспектива зв'язана з розвитком

в Україні, в СРСР і в цілому комуністичному бльоці. Виникає питання: що в сучасній ситуації сприяє українській визвольній справі? На нашу думку, все, що сприяє лібералізаційним процесам у СРСР, сприяє також визвольній справі України. Сучасний неосталінський режим Брежнєва намагається повести таку тактику, щоб при зовнішньому відпруженні скріпити внутрішній тиск а навіть терор у відношенні до всіх тих елементів, що прагнуть до лібералізації відносин. Щоб не було непорозумінь, треба зазначити, що ми розрізняємо лібералізацію режиму від лібералізації відносин. Коли навіть прийняти, що лібералізація, тобто суттєва мирна зміна режиму неможлива, то можлива є лібералізація внутрішніх відносин. І в старій царській імперії і в новій більшовицькій такі періоди бували. Вони, правда, чергувалися з періодами репресій і затиску. Для нас важливий той момент, що кожний період відносної лібералізації відносин уможлиблював розвиток і скріплення наших національних сил.

Оскільки ані війна, ані революція не є реальним виходом, на який можна числити в найближчих роках, а може й десятках років, то лібералізація внутрішніх відносин є тим постулятом, на якому повинна зосередитися діяльність української еміграції, еміграцій усіх поневоленних народів і їх приятелів на Заході. В продуманій, пляновій і сконцентрованій акції в цьому напрямі ми можемо рахувати на принаймшене частинний успіх. Того роду контакти, які в недалекому майбутньому передбачаються між СРСР і Америкою, не можуть відбуватися в атмосфері страху і затиску внутрі СРСР. Вони вимагають свободи рухів для громадян Америки на терені СРСР. На це треба постійно звертати увагу відповідних чинників США. Внутрішнє рабство можна удержати при ізоляції ззовні, але при широких зовнішніх, політичних, торговельних, технологічних, наукових і туристичних зв'язках це буде трудніше. З того здають собі справу керівники СРСР і стараються ще перед поширенням того роду контактів здушити внутрішню опозицію, щоб прочистити ґрунт. Але тут справа багато глибша, ніж проблема т. зв. дисидентів. Ідеться про зростаючі економічні, культурні й політичні вимоги ширшого загалу. Назустріч тим вимогам можуть піти уряди західних держав у своїх взаєминах з режимом СРСР. В основу тих взаємин треба покласти засаду взаємности і твердо додержуватися її в переговорах і практичному здійсненні. Зокрема це вміщається цілком у рамки реальної політики, коли громадськість і урядові чинники США будуть настоювати на здійсненні таких постулятів, як амнесія всіх політичних в'язнів; вільна виміна книжок і публікацій між Заходом і СРСР; вільна інформація всіма засобами масової комунікації (преса, радіо, телебачення і ін.), вільний двосторонній рух людей (туристика, еміграція, відвідини рідних тощо).

Як сказано, всі ті постуляти вміщаються цілком добре в політиці відпруження, але реалізація їх мала б далекоюсягле значення для піддержання всіх свободолюбних сил і рухів у СРСР. Акція та здійснення

тих вимог поставили б еміграції з СРСР і сателітних держав в один фронт як у відношенні до спільного ворога, так і в питанні допомоги лібералізаційним процесам і силам у СРСР. При такій тактиці, хоч зусилля еміграцій і краєвих демократичних сил не були б координовані в організаційному розумінні, вони сходилися б в одній точці - на обороні людини, на задоволенні економічних, громадських, релігійних і політичних вимог громадян СРСР.

Для підтримки згаданих постулатів можна організувати широкий рух серед різних західних народів, включно з Америкою, бо така постановка справи не тільки відповідала б добре зрозумілим інтересам західних держав, але і відповідала б настанові і способові думання західних суспільств.

У такій широкозапроектованій і пляновій акції самих протестів замало. Потрібно сконцентрованого зусилля в ділянці інформації і пропаганди (до речі, час перестати страхатися слова "пропаганда", бо пропагувати добру справу не є гріхом). Для того потрібно було б активізації, в першу чергу, інтелектуальних сил усіх еміграцій.

Якщо йдеться про нашу еміграцію, то вона насправді ще досить далека від такої постановки справи. На перешкоді стоїть відірваність від актуальних проблем. Спосіб думання і реакція еміграції, особливо т. зв. авторитетної частини, спирається на старих категоріях, які не мають ґрунту в сучасній реальності. До таких категорій належить, наприклад протиставлення т. зв. програми максимум програмі мінімум, або сумнівної вартости теорії про "вододіли", хоч є очевидним, що принципове становище оборони ідей державної самостійности України ні в чому не перечить тактиці використання сучасної міжнародної ситуації для конкретних акцій допомоги українському народові. Правда, в опінії одного українського публіциста т. зв. реальні досягнення народу неможливі без відречення від ідеї самостійности, але ця думка не витримує критики і зайво брати її серйозно. В нашій ситуації однаково шкідливими є капітулянтські настрої, що випливають з пропагування потреби визнання режиму і погодження з ним, як також спроби словесного "революціонування мас" в Україні еміграційними псевдореволюціонерами.

Нездатність провінційних еміграційних кругів сконцентруватися на програмі реалістичної допомоги українському народові виявляється в цілому ряді неефективних, невдатних і недоцільних проявів і акцій. В цілому ряді пресових органів еміграційних партій та громадських організацій усе ще блукає запізніла мара радянської пропаганди, спрямовуючи увагу й енергію в невластивому напрямі фіктивних проблем і завдань. Усе ще деякі організації висилають свої доволі численні делегації на різні з'їзди ізольованих від головної течії політичного життя діячів абстрактного антикомунізму, хоч усі наші акції мусіли б бути спрямовані проти єдиного ворога, себто російського імперіялізму, комуністичного чи іншого типу. Таких прикладів можна подати більше. Всі вони свідчать про повне

незрозуміння сучасної ситуації та брак відчуття тактики. Переношування готових формул у думанні і дії з давніх часів на нові обставини є основною причиною лиха. Здається, усім ясно, що за австрійські грейцарі і польські гроші не можна нічого купити на американському "супермаркеті", але не всім ясно, що формули і концепти давно засвоєні у Відні і Варшаві, не мусять мати попиту на сучасній біржі політичних ідей. З такими ідеями не можна виграти ідеологічної війни, не можна випрацювати напрямних успішної тактики. Тактика — це не збір магічних чи містичних прийомів, що відчиняють дорогу до успіху. Тактика — це вислідна аналізи ситуації в світі, в комуністичних бльоках, активних цілей і завдань українського народу та наших сил і спроможностей. Правильна тактика приходить як вислід такої аналізи.

Тільки усвідомлення повищих справ та витягнення розумних і відважних висновків з ситуації може спрямувати українську еміграцію на правильний курс. До того можна дійти тільки шляхом інтенсивних студій сучасної реальності та її розвиткових тенденцій, шляхом посилення дебат та виміни поглядів усіх заінтересованих у політичній проблематиці, усіх тих, яким українська справа дійсно лежить на серці. З того висновок, що започаткований трьома нашими політичними групами Конгрес української вільної політичної думки треба поширити, треба зробити його форумом і центром виконання нашої нової стратегії і тактики. Тільки активність сперта на продуманій програмі може виправдати наше перебування поза Україною. Якась форма концентрації живих політичних сил і створення одного інформаційного центру — це ті завдання, що вимагають настирливо своєї розв'язки.

Два польські голоси про українців

У польському тижневику "Жице літерацке", що виходить в Кракові, появилася 3 грудня 1972 р. стаття Едварда Пруса п. н. "Українські фашисти ділять світ". Хоч польської комуністичної преси не можна рівняти з пресою Радянського Союзу, так низько вона ще не впала - проте, як видно з назви статті Пруса, автор пише жаргоном, що визначує стиль писань московської "Літературної газети", київської "Літературної України", чи іншої радянської газетної продукції. Все ж таки українському читачеві цікаво буде дізнатися, що пишуть про Україну, її прагнення та, зокрема про діяльність української еміграції, на сторінках польського літературного тижневіка. Тому статтю Пруса передруковуємо тут у виїнятках в перекладі українською мовою.

Рівночасно, також у виїнятках, друкуємо в українському перекладі відповідь Прусові в польській газеті в Лондоні "Тидзень польскі" за 23 грудня 1972 року п. н. "Ахіллова п'ята". Редакція.

УКРАЇНСЬКІ ФАШИСТИ ДІЛЯТЬ СВІТ

Едвард Прус

Поділ українських емігрантів-націоналістів "на Заході" на прихильників Бандери і Мельника та похідних не є перешкодою для консолідації українського націоналістичного табору в його намаганнях послабити соціалізм. У них одна й та ж мета. "Сперечаємося лише в ділянці... тактики, в політиці та у визвольницьких зусиллях... Коли ж мова про мету, тоді немає між нами суперечок... У боротьбі за нашу мету виступаємо з'єднаним фронтом..." проголошує один з документів Української Національної Ради. Метою є, ясна справа, розбити соціалістичний табір, улаштувати світ "наново" і збудувати "самостійну" буржуазну Україну. "Нову" Україну уявляють собі націоналісти велетенською державою, яка обіймає також частину сучасної Польщі, Білорусі та Росії. Після поразки СРСР мали б постати умови для створення "нового світу", що обіймав би коаліцію "балтійсько-балканськочорноморсько-кавказько-туркестансько-сибірських" країн і

народів.^{1/} Білорусам "гарантується право на державне самостійне життя", але треба "підпорядкувати їх впливам української культури, зважаючи й на те, що в майбутньому вони повинні стати членами української держави й цілковито засимілюватися з українським народом". Асиміляцію розуміють націоналісти "як нормальний процес регенерації... білоруського народу... В самостійній українській державі знайде білоруський народ свій порятунок та можливість повернутися на лоно прадавньої батьківщини, від якої був відірваний по розбитті держави незалежної "Київської Руси". Згідно з цією державною конструкцією, "самостійна" Україна візьме під "опіку" надбалтійські народи."[...]

Маючи на думці польську реакційну еміграцію, пляновано, що Польщу "винагородять" за рахунок Росії. Польща повинна отримати цілу Східню Пруссію, як також частини Литви та Білорусі. Ці держави "повинні признати Україні провідну роль". Після термоядерної атаки, так улаштований світ мав би запевнити "вічний мир і свободу" народам Східньої Європи, очевидно, під покровом буржуазно-націоналістичної України.

У Сполучених Штатах піднесено антикомунізм до рангу доктрини урядової політики. Це становище "обгрунтовують" численні інститути й катедри українознавства, в яких провідну роль відіграють українські націоналістичні історики: М. Грушевський, Д. Донцов, Д. Дорошенко, П. Мірчук, Смаль-Стоцький, Л. Цегельський, І. Нагаєвський та інші. Крім відданих до їхнього розпорядження фахових видань разом із "Записками" Товариства ім. Шевченка і "Зошитами" т. зв. "Вільного Українського Університету" в Мюнхені, вони часто виступають перед мікрофонами радіо "Вільна Європа", "Свобода", "Голос Америки", в яких провітають "українські секції". З послуг цих радіостанцій користають однаковою мірою бандерівці, мельниківці та представники інших націоналістичних угруповань.^{2/} Українських науковців, буває, запрошують виголошувати лекції в інших радіостанціях, а також на зборах, організованих неофашистівськими колами капіталістичних країн. Характеристичною рисою є і той факт, що українські націоналісти найрадіше ангажуються виступати там, де особливо активні ліві осередки. Самі зрештою організують у тих "заражених комунізмом" осередках публічні дискусії та доповіді на теми актуальної політики СРСР у порівнянні з політикою США. Усе це під антикомуністичною настановою. Це своєрідна метода, щоб витіснити прорадянські симпатії із середовищ української еміграції, яка налічує біля трьох мільйонів людей, та й огорнути їх націоналістичними впливами. Завдяки підтримці урядів західніх держав, українські націоналісти публікують у самих лише Сполучених Штатах біля сотні щоденних і періодичних видань. У Канаді виходить їх вісімдесят. Тут також діє декілька видавництв, які спеціалізуються у видаванні української націоналістичної літератури іншими мовами.

У ФРН, Франції та Великобританії виходить близько двадцяти періодиків і щоденників. Усіх їх знаменує непримиренний антикомунізм і

антирадянство. Найбільші "заслуги" в цій ділянці мають публікації, що видаються в США: "Свобода", "Америка", "Вісник", "Народна воля" і "Український кварталник". Не уступають їм еференівські: "Шлях перемоги", "Сучасність", "Український самостійник", "Християнський голос", "Українські вісті" і "Вперед"^{3/}, а також канадський "Гомін України", лондонський "Визвольний шлях", паризьке "Українське слово" та видаваний у Буйнос-Айресі "Наш клич". [...]

Особливе місце в антикомуністичній діяльності займає відзначування двох роковин 25-річчя постанови українського "уряду" у Львові та 25-річчя створення УПА. [...]

Націоналісти почали також поспішно опрацьовувати історію УПА українською та англійською мовами. Розмножилися популярні довідки, друковані в українській, американській, французькій, західнонімецькій, канадській, еспанській та південноамериканській пресі. Проголошено конкурс на радіопрограму з упівською тематикою, на літературний твір (есеї, книга, спогади, поезія, драма), на малярство і графіку та на фільмовий сценарій. [...]

Дс реєстру диверсійних дій українських націоналістів прибули останнім часом їхні зв'язки з китайськими політиками, наставлені чітко на поглиблення суперечностей поміж КНР (Китайською Народною Республікою), КПК (Комуністичною Партією Китаю) *соціалістичним* табором. [...]

Більшість націоналістів визнає погляд, що слід використати (в інтересі "вільного світу") непорозуміння, які існують у соціалістичному таборі. Тож вони запопадливо переганяються в кольпортажі на терен КНР української націоналістичної літератури, яка "обґрунтовує" конечність невпинних нападів пекінських політиків на СРСР. Одночасно підкреслюють, що антирадянська пропаганда Пекіну покривається з подібною пропагандою, яку ведуть від років українські націоналістичні осередки.

Націоналістична пропаганда дала про себе знати і під час агресії Ізраїля на арабські країни. Цю агресію підтримали всі націоналістичні табори та фракції української еміграції. Бандерівські та мельниківські організації стверджують у своїх заявах прем'єрові Ізраїля та амбасадорові цієї країни в Парижі, що ізраїльська держава це "бастион західньої культури на Близькому Сході". Це становище є вислідом тактики, обрхованої на міжнародне безладдя. Хоч націоналісти виконують іноді складні маневри та вносять прагматичні поправки до своєї тактики, вони одначе залишають незмінною свою підставову лінію розбрату українського народу з російським. У пресі, радіопересиланнях та в "наукових творах" пред'являють "докази" визискування України Росією. Наводять довгі колонки статистичних обчислень і зіставлень, вказуючи на величину продукції, яку Україна змушена віддавати іншим радянським

республікам. Це "перехоплювання продукції" є нібито однією з причин низького життєвого рівня та обмеження культурного розвитку українського народу. [...]

АХІЛЛОВА П'ЯТА

Шпєрач

Приказкову Ахіллову п'яту радянської імперії становить національна справа. Самостійницькі, чи хоча б лише культурні прямування поодиноких народів представляють конкретну небезпеку для цілоти та компактності імперії. Тож і не дивно, що ніщо так не виводить з рівноваги московських тиранів, як кожна згадка про ці народи та їхні справедливі прагнення.

Очевидно, важить найбільше українська справа, бо ж ідеться про народ найчисленніший, і з найбільшим господарським потенціалом. Трагічне закінчення другої світової війни не вбило в українському народі його визвольницьких прагнень ні на еміграції, ні, що найважливіше, у самій країні. Доказом цього є численні політичні процеси, яких далеко більше в Україні, ніж в етнографічній Росії. А ще треба додати, що "вороги народу" української національності, як правило, отримують значно суворіші присуди, аніж росіяни. У багатьох концтаборах українці творять безумовну більшість каторжницьких мешканців.

Польська крайова преса присвячує мінімальну увагу українським справам, дарма що йдеться про найближчого сусіду. Тим-то читач, сьак-так познайомлений з цими проблемами, здивується, коли зненацька прочитає в "Жицю літерацкім" від 3 грудня 1972 заголовок статті: "Українські фашисти ділять світ". Прізвище автора статті, Едвард Прус, не каже нам нічого, але це неважливе; відомо й так, що йдеться про соціальне замовлення. А хто виконав його це, насправді, байдуже. Товариш Прус пише:

"Метою українських фашистів є, ясна справа, розбити соціалістичний табір, улаштувати світ "наново" і збудувати "самостійну" буржуазну Україну."

Скажімо зразу, що порядок, чи пак черговість тих цілей повинна бути інша. Основна ціль самостійна Україна, а все інше це похідні проблеми. І змагають до самостійности не лише фашисти. Товариш Прус повинен знати, що зараз же після більшовицької революції, під час громадянської війни, український самостійницький рух складався в багатьох відсотках із соціалістів. Адже навіть отаман Симон Петлюра, якого пізніше вбив у Парижі радянський агент, вийшов із соціалістів. [...]

Товариш Прус інформує:

"Завдяки підтримці урядів західніх держав, українські націоналісти

публікують у самих лише Сполучених Штатах біля сотні щоденних і періодичних видань. У Канаді виходить їх вісімдесят. Тут також діє декілька видавництв, які спеціалізуються у видаванні української націоналістичної літератури іншими мовами... У ФРН, Франції та Великобританії виходить близько двадцяти періодиків і щоденників. Усіх їх знаменує непримиренний антикомунізм і антирадянство..."

Про яку "підтримку західних урядів" тут мова? Хіба лише про матеріальну, бо ж про яку б іншу?! Відомо аж надто добре, що еміграційні видавництва живуть з передплат своїх читачів, отже, живуть менше, ніж скромно. Але у свідомості такого товариша Пруса не могла постати ні на хвилину думка про ідейну, ні ким матеріально не підтримувану працю. Це вже було б цілком поза межами його розуміння.

Та найбільше занепокоїли режимного редактора відомості про зв'язки представників української еміграції з "антирадянським" Пекіном. Це вже злочин набагато поважніший, аніж "антирадянська" пропаганда! Бо ж, кінець-кінцем, фашисти, які користуються допомогою західніх центрів, не мають танків, літаків, ані атомних бомб. А Китай... Як же не обурюватися!

У тій же статті товариша Пруса читаємо трохи далі:

"Хоч націоналісти виконують іноді складні маневри та вносять теж прагматичні поправки до своєї тактики, вони однак залишають незмінною свою підставову лінію розбрату українського народу з російським. У пресі, радіопересиланнях та в "наукових творах" пред'являють "докази" визискування України Росією..."

Виходить з цього, що український народ ніколи не був порізнений з російським народом, шойно українські емігранти намагаються цього dokonати. Це означає, що не було ні бою під Конотопом, ні гетьмана Мазени, ані визвольної боротьби 1918-21 років, ані винищення національно найсвідоміших елементів на Україні під час спровокованого Москвою голоду (1932-33), ані Соловецьких островів і масових могил у Вінниці. Завжди панувала ідилія та братерське співжиття. А все інше це вигадка фашистівських емігрантів! [...]

У тому ж числі "Жиця літератконого", лише на одній з наступних сторінок, переклади віршів під загальним заголовком: "З поезії народів СРСР". І ще б пак! Треба ж показати польському читачеві, як чудово розвивається багатомовна "радянська" література. Представлено в цій колонці таких поетів: українця Антонича, кавказця Гамзатова, естонця Траата та росіян Буріча, Кунєєва і Вознесенського. Отож нам ідеться саме про того першого, Богдана Ігоря Антонича. Український багатонадійний поет, умер декілька років перед другою світовою війною. Народився, жив, писав і помер на терені Речіпосполитої Польської, ніколи не був у Радянському Союзі та не мав з радянством нічого спільного. Та що найцікавіше, Антонич був націоналіст і антикомуніст до самих костей. Це з-під його пера вийшла поема на честь оборонців Альказару під час

громадянської війни в Іспанії. І саме його, у тридцять кілька років після передчасної смерті, зарахували до "поезії народів СРСР".

Зрідка появляється українська тематика на шпальтах крайової преси. А коли раз на декілька років появиться, то саме в такій постаті. Негарно, товариші, негарно! Чи не краще, якщо тема "трефна", зречтися взагалі і не торкатися її? Було б значно простойніше. Мабуть, не можуть здобутися на мовчанку, мабуть, мусять обізватися час від часу, щоб доповнилася міра їхніх свинств.

Зарахування Антонича до грона "радянських" поетів це провал винятково ідіотичний, у тому значенні, що викриває глупоту комуністичних пропагандистів. Та жоден з них не вкриється рум'янцем сорому. Виконують плян, а як виглядає той плян, що ж їх це, врешті, обходить!

Переклала О. М.

-
1. Пор.: Ю. І. Римаренко. *Український буржуазний націоналізм — ворог інтернаціонального єднання трудящих*. Київ, 1970, ст. 98.
 2. Про це пише колишній шеф служби безпеки ОУН Мирон Матвієнко у *Чорні справи ЗЧ ОУН*. Київ, 1962.
 3. Нещо бавно припинений.

**ЗВЕРНЕННЯ КРИМСЬКИХ ТАТАР ДО ЦК КПРС З ПРИ-
ВОДУ 50-РІЧЧЯ СРСР**

Нижче друкуємо в перекладі українською мовою звернення групи чехо-словацьких письменників до президента ЧССР Свободи, а також заклик діячів культури Заходу в справі політичних репресій у Чехо-Словаччині. - Редакція.

Товаришу генеральний секретар ЦК КПРС Леоніде Іллічу Брежнєв та товариші члени й кандидати в члени Політбюро ЦК КПРС!

Ми, кримськотатарський народ, цього знаменного року п'ятдесятиріччя СРСР, звертаємось до вас, до вашої честі й совісті, в справі позитивного вирішення нашого національного питання...

Кримськотатарський народ іде до півсторічного ювілею СРСР, перебуваючи в становищі, яке цілковито неприпустиме за умов радянської соціалістичної дійсності. Ось уже 28 років він позбавлений своєї національної батьківщини. Він був підступно висланий за доби культу особи з рідних місць, його силоміць затримують далеко від рідного вогнища, він зазнає примусового "закорінення" в місцях теперішнього перебування. Розсіяному по різних закутках країни, йому навмисне створено умови, які сприяють його неминучій прискореній асиміляції.

Кримськотатарський народ у недавньому минулому, до війни, мешкав на своїй національній території, користувався з усіх прав, які надавала йому ленінська автономія, самовіддано працював разом із трудівниками інших національностей,...

Нашому народові, як основній корінній національності півострова, забезпечувалася найширша участь у політичному житті автономної республіки. У Верховній раді і в Уряді республіки, в міністерствах, у всіх ланках партійних і радянських органів, у господарських організаціях і підприємствах на багато основних посад висувалися представники кримських татар. Серед депутатів Верховних Рад Російської Федерації та СРСР значну частину складали кримські татари. За конституцією, державними мовами автономної республіки були кримськотатарська й російська мови.

Бурхливо розвивалася в республіці національна культура, освіта, література, мистецтво. Понад чотириста шкіл з більш ніж трьох з половиною тисячним загоном учителів навчали кримськотатарських

дітей рідною мовою. Працювали педагогічний, медичний, спекультурний, театральний, художньо-ремісничий технікуми, сільсько-господарські професійні школи, різні постійно діючі курси, факультет кримськотатарської мови й літератури в складі Кримського педагогічного інституту, де виклади відбувалися рідною мовою, і готували численні національні кадри для всіх галузей господарства й культури.

Діяло Кримське державне видавництво, яке випускало літературу переважно національною мовою. Перекладались і публікувались десятками тисяч примірників усі підручники в обсязі середньої школи, твори клясиків марксизму-ленінізму, масово-політична та науково-популярна література, твори російської, західноєвропейської, східної клясичної та сучасної художньої літератури.

Виходили національною мовою десятки газет і журналів, у тому числі для молоді, дітей, жінок. Широко провадилися радіопересилання, діяли при Кримрадіокомітеті національний хор, вокальний та струнний ансамблі.

Дівав Кримськотатарський драматичний театр, який мав великий сформований колектив артистичних і режисерських кадрів та користувався широким репертуаром оригінальних та перекладних клясичних і сучасних п'єс. Працювали ансамблі пісні й танцю, розгалужена мережа художньої самодіяльності, клубів, бібліотек.

Успішно розвивалися художні ремесла, вироби яких високо цінувалися і експортувалися за кордон.

Працював Науково-дослідчий інститут кримськотатарської мови й літератури, який успішно розробляв проблеми національної мови, літератури й народної творчості.

Протягом порівняно короткого відтинка часу з поміж кримських татар було виплекано кваліфіковані кадри педагогів, лікарів, агрономів, інженерів, техніків, артистів, художників, партійно-радянських працівників.

Так, визволений великим Жовтнем з кайданів царського самодержавства, малий народ відразу зідхнув на повні груди й почав жити свобідним, радісним життям у дружній багатонаціональній родині трудящих Криму. І коли мирне творче життя радянського народу порушили ворожі залпи, сини і дочки кримськотатарського народу з перших днів війни в одній бойовій лаві з воїнами всіх братніх народів грудьми стали на захист свободи й незалежності Вітчизни, на смерть б'ючись із запеклим ворогом і героїчно відстоюючи кожну п'ядь священної радянської землі.

Та не встиг наш народ прокинутись після фашистського кошмару і радісно втішитися перемогою над гітлерівським поневолювачем, як на його голову впала найтяжча національна трагедія - поголовно виселення з

рідного краю. Це виселення, що супроводжувалося антиконституційною реквізицією всього приналежного йому загальнонародного багатства та особистого господарства, а згодом - ліквідацією всі державности - Кримської автономної республіки, підірвало всі економічні та політичні основи його існування й розвитку як народу, призвело до знищення всього, чого він досягнув за роки радянської влади до війни.

За 28 років перебування далеко від рідної землі, відірваний від своєї національної коліски, від свого історичного й культурного минулого, наш народ не лише відстав у своєму розвитку від інших малих народів, а й став відкинутим далеко від того рівня, якого досягнув був до війни за умов ленінської автономії.

Усе те, що здійснюється після 20-го з'їзду партії далі, після Указу 1967 року в дусі "закорінення" кримських татар на місцях сучасного перебування - все це має єдину ціль: створити уяву "турботи" про національний розвиток нашого народу і цим відвернути увагу від постановки корінного принципового питання про відновлення своєї національної рівноправности на національній батьківщині.

Виходить єдина газета, існують невеликі радіопересилання, животіє ансамбль "Хайтарма" - на рівні звичайної художньої самодіяльности; кілька назв книжок, виданих за 28 років, факультативні лекції татарської мови - дві години на тиждень - для "бажаючих" дітей кримських татар; відділ татарської мови й літератури в складі факультету російської мови й літератури Ташкентського педагогічного інституту - відділ цілковито безперспективний через неіснування кримськотатарських національних шкіл - секція татарських письменників при Спілці письменників Узбекистану, справами якої мало хто цікавиться...

Це спричинює не схвалення, а обурення нашого народу, який ясно розуміє, що його справжній національний розвиток і розквіт його національної культури реальні і здійсненні лише за умови відновлення його рівности на рідній землі.

Не примирившись і не бажаючи далі примирятися із своїм принизливим становищем, що протягом багатьох років є ганьбою для прапора ленінської дружби народів, наш народ упродовж довгого часу звертається до Політбюро ЦК КПРС, до Президії Верховної Ради СРСР, до Радянського Уряду, домагаючись позитивного, по-ленінському справедливого вирішення свого національного питання. Сотні тисяч індивідуальних листів кримських татар безперервним потоком надходили на адресу партійних і радянських органів. Своїми колективними листами неодноразово зверталися до цих органів різні прошарки кримськотатарського населення: комуністи, учасники Великої Вітчизняної війни, партизани й підпільники, інтелігенція, жіноцтво, комсомольці й молодь, піонери та школярі. Всенародні листи-звернення спрямовано на адресу 22, 23, 24, з'їздів партії, а також багатьох сесій Верховної ради СРСР, у зв'язку з п'ятдесятиріччям радянської влади, з приводу сторіччя з дня народження

Володимира Ілліча Леніна, з нагоди п'ятдесятиріччя підписання ленінського декрету про створення Кримської АРСР.

До цього переліку листів можна додати один конкретний деталь: листзвернення до 24-го з'їзду партії підписали 60 тисяч осіб.

На все це не було дано позитивної відповіді, а всенародні листи на ім'я партійних з'їздів і сесій Верховної Ради до їхнього відома не були доведені, залишаючись по канцеляріях апарату ЦК та Президії Верховної Ради СРСР. Як кажуть, ні одвіту, ні привіту. Правда, "прив. г" у вигляді погроз, залякувань, переслідувань, арештів, судів, виключення з партії активістів руху тощо народ отримував щоразу від каральних органів.

На сьогодні кримськотатарський народ мусить констатувати той сумний і недопущений факт, що, не зважаючи на свої наполегливі звернення, прохання, домагання протягом багатьох років, його національне питання залишається невирішеним.

Відомо, що після осуду 20-им з'їздом партії культу особи та його наслідків - низка малих народів, які виявилися жертвою сваволі, були повернені на батьківщину з відновленням усіх прав, у тому числі й державності - національних автономій.

Проте цього не сталося щодо кримськотатарського народу, який також став жертвою сваволі.

Чому рішень 20-го з'їзду, які повністю стосуються нашого народу, досі не запроваджено в життя? Чи, може, дехто вважає, що кримських татар правильно було виселено з їхньої батьківщини та що рішення 20-го з'їзду нас, кримських татар, не стосуються?

Чому всі наші звернення лишаються без відповіді щодо суті справи? Кого не влаштовує, чийм інтересам перешкоджає повернення на батьківщину кримських татар і відновлення кримської автономії, яку було створено з ініціативи великого Леніна, а згодом - розтоптану ворогами партії й ленінізму.

Як узгодити з принципами ленінської національної політики і взагалі з високогуманною сутністю Радянської влади вперте невиконання рішень партійного з'їзду щодо нашого народу?...

Відомо, що закони, які ухваляла Верховна Рада Російської Федерації та СРСР 1946 року, закони, які оформили й скріпили порушення принципів ленінської національної політики й революційної законності допущені за умов культу особи - цілковито суперечать принципам партії і радянської держави, суперечать декретам і деклараціям Радянської влади, ухваленим незабаром після перемоги Жовтневої соціалістичної революції.

І все ж, укази президії Верховної Ради СРСР 1956 та 1967 років стосовно кримських татар, - укази, ухвалені вже після того, як відбувся 20-ий з'їзд партії, що осудив культ особи та його наслідки, як явища чужі

духові марксизму-ленінізму - не цілком скасовують згадані закони 1946 року. Указ 1956 року лише скасовує комендантський режим, та натомість законодавчо оформлює антиконституційну реквізицію особистого господарства й майна кримськотатарських громадян. Цю реквізицію проведено під час виселення, а указ законодавчо позбавляє кримськотатарських громадян права вимагати відібраного особистого майна. Далі цей указ законодавчо закріплює заборону повороту кримських татар на їхню батьківщину.

Щодо указу 1967 року, то він лише скасовує "відповідні рішення державних органів у тій частині, яка містить огульні звинувачення стосовно громадян татарської національності, які проживали в Криму". Указ визначає, що окремі "факти активної співпраці з німецькими загарбниками певної частини татар, які проживали у Криму, було безпідставно поширено на все татарське населення Криму". Але при цьому указ робить застереження, що "у трудове й політичне життя суспільства увійшло нове покоління людей". Отже, з цього застереження указу логічно виходить, що з тодішнього дорослого покоління кримських татар відповідальність за вчинки групи відступників усе ж не знімається.

Далі, Президія Верховної Ради СРСР своєю постановою "Про порядок застосування статті другої Указу Президії Верховної Ради СРСР з 28 квітня 1956 року" роз'яснює, що кримські татари, як і всі громадяни СРСР, користуються правом "проживати по всій території Радянської держави згідно з діючим законодавством про трудовлаштування і паспортний режим".

Проте згадані укази 1956 і 1967 років не відновлюють державної рівноправності нашого народу, не вирішують принципового питання про повернення його на національну батьківщину. Ці укази зберігають і закріплюють викривлення національної політики партії стосовно кримських татар, закріплюють антиленінський акт ліквідації Кримської автономної республіки, яку було створено відповідно до "Деклярації прав народів Росії" та звернення "до всіх трудящих мусульман Росії і Сходу". Ці укази також суперечать рішенням 20-го з'їзду партії та декретам і деклараціям Жовтневої революції.

Ба більше, указ із 5 вересня 1967 року, ідучи ще далі від попередніх законодавчих актів, не випадково оголошує кримськотатарський народ "громадянами татарської національності, що проживали в Криму". Цілком ясно, що указ тим самим ніби каже: не існувало такого народу "кримські татари", а була й є група "громадян татарської національності, що проживала в Криму", а тепер перебуває в Узбекистані та інших місцях. Звідси - простий логічний исонвок: яка, мовляв, могла бути національна батьківщина в неіснуючого народу і яка може бути мова про примусове виселення неіснуючого народу з батьківщини, якої теж не існувало? Про яку узурпацію неіснуючої національної батьківщини в неіснуючого народу може йти мова?

І далі: про яке повернення неіснуючого народу на неіснуючу національну батьківщину, про яке відновлення державности неіснуючого народу може йти мова?

Ось який сенс криється в цьому указі!

Звідси ясно і не випадково, що указ 1967 року, всупереч принципам ленінської національної політики та духові й суті рішень партійних з'їздів, ставить питання не про повернення нашого народу на батьківщину, а про "закорінення" "громадян татарської національності" на місцях теперішнього перебування...

Наш народ протягом 6 років звертається до керівництва партії й держави і вимагає відновлення своїх найзвичайніших і найприродніших прав, що з них користуються всі великі й малі народи нашої країни: бути рівним як народ у дружній сім'ї радянських народів, жити на своїй національній батьківщині і вільно розвиватися, самовіддано працюючи в ім'я світлого комуністичного майбутнього.

У зв'язку з п'ятдесятиріччям створення СРСР, кримськотатарський народ ще і ще раз звертається до Політбюро ЦК КПРС, до Президії Верховної Ради СРСР, до Радянського уряду, і згідно з положеннями програми партії, принципами ленінської національної політики, рішеннями 20-го з'їзду партії, згідно з історичними декретами й деклараціями Радянської влади - "Деклярацією прав трудящого й експлуатованого народу", "Деклярацією прав народів Росії", зверненням "До всіх трудящих мусульман Росії та Сходу" кримськотатарський народ знову ставить питання:

- Повернути його на предковичну національну батьківщину - у Крим.

- Оселити компактно на місцях історичного проживання, створивши нормальні умови для успішного національного розвитку та розвитку як народу.

- Відновити ленінську автономію Криму. Наш народ домагається, щоб 1972 рік - рік п'ятдесятиріччя створення СРСР - став роком поворотним у його долі, роком по-ленінському справедливого вирішення його національного питання.

Ми будемо з усією наполегливістю домагатися цього, не зважаючи на жодні труднощі, поки не будуть задоволені наші законні вимоги, поки не будуть виконані наші заповітні мрії, наші сподівання, наші справедливі, найприродніші бажання жити й працювати на батьківщині - в Криму.

ЗАКЛИК ЧЕХОСЛОВАЦЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ДО ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛІКИ

Шановний Пане Президенте!

У наступному році проміне п'ять років від подій, які вплинули сильно на життя нашої країни, а також на життя нас усіх. Упродовж цього часу світ здобув низку надійних успіхів на шляху до кращого розуміння поміж народами, а це обіцяє покращання долі держав і народів у майбутньому.

І ось у такому часі ми тим паче стурбовані фактом, що в тюрмах Чехословаччини перебуває ряд людей, засуджених з політичних причин. Загально відомо, що більшість тих громадян - це соціялісти, які присвятили ціле своє життя розбудові нашої суспільности. До того ж, деякі з них серйозно хворі, а інші страждають психічно у висліді ув'язнення разом із злочинцями й різними звироднілими індивідами.

Хоч нижчепідписані можуть різнитися поглядами, проте всі ми згодні, що гуманна поведінка з політичними в'язнями не може понизити державного авторитету; навпаки, вона може його тільки підвищити. Це ж і є причина, Пане Президенте, що ми звертаємось до Вас із закликом дати цим в'язням амністію у теперішній рідвняний час, що його більшість світу вважає часом людяности.

Одночасно, але незалежно від цього заклику, просимо Вас, Пане Президенте, наділити цих в'язнів тими самими привілеями, якими нормально користуються в'язні засуджені з інших причин, а саме побачення з родиною, зокрема в теперішньому святочному часі. Радість їхніх рідних буде найкращою віддякою і прославить тих — Вас, Пане Президенте, та всіх інших, — які цю радість уможливили.

З найглибшою пошаною

Адольф Бранальд, Їжі Брдечка, Йосеф Брукнер, Люмір Чіврні, Ладіслав Двожак, Ярміла Глазарова, Їжі Ганзелка, Вацлав Гавел, Йосеф Гіршал, Адольф Гоффмайстер, Мірослав Голуб, Богуміл Грабал, Мілан Яріш, Зденек Їротка, Вашек Кана, Іван Кліма, Александер Клімент, Павел Коговт, Їжі Коляж, Ян Копецкі, Карел Косік, Франтішек Козік, Вацлав Лаціна, Ян Мареш, Франтішек Павлічек, Сватоплюк Пекарек, Їжі Пік, Ярослав Путік, Ярослав Сайферт, Їнджішка Сметанова, Карел Шіктанц, Їжі Шотола, Йосеф Топол, Зденек Урбанек, Людвік Вацулік.

ЗАКЛИК ДО СТВОРЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ТРИБУНАЛУ У ВІДПОВІДЬ НА НЕЩОДАВНІ СУДОВІ ПРОЦЕСИ В ПРАЗІ

99

На світанку 21 серпня 1968 р. війська Варшавського пакту вторгнулися у Прагу. Мільйони людей по всьому світі зареагували на це обуренням та гнівом. Сьогодні, понад чотири роки пізніше, кількості людей перебуває в тюрмах Чехо-Словаччини за те, що не хочуть підкоритися цій інвазії та її наслідкам. Безліч людей утратили працю й живуть у злиднях, тому що вони також не погодилися з існуючим станом. Усі ті мужчини й жінки стоять або стоятимуть під загрозою суду за їхню діяльність під час чи після "празької весни". Всупереч заявам першого секретаря партії Г. Гусака, що в Чехо-Словаччині не буде "заздалегідь придуманих судових процесів", — процеси почалися: журналісти (Кінцл, Шкутіна), провідні студенти (П. Уль, Й. Міллер), історики (Гібл, Тесаж), політичні діячі (Прхлік, Сабата) та багато інших уже були поставлені під суд і засуджені. Метою інвазії були і є репресії. "Заздалегідь придумані" чи попросту "видумані" судові процеси є далі потрібні урядові, якого єдина законність спирається на сили.

Теперішній уряд Чехо-Словаччини заявляє, нібито ці процеси потрібні для оборони соціалізму. Такі заяви можуть призвести тільки до знеславлення соціалізму в очах чехо-словацького народу і світу. Справді, вторгнення радянської армії в Чехо-Словаччину пошкодило соціалізму за кілька годин більше, ніж могла пошкодити за роки будь-яка антикомуністична пропаганда чи уявна змова (вжита як претекст для інвазії). Знаючи, що соціалізм не має нічого спільного з поліційною державою, і знаючи, що спричинники поневолення Чехо-Словаччини не мають більше права виступати як соціалісти, — ми не можемо дозволити, щоб заяви теперішнього чехо-словацького уряду вислуховувалися без заперечення.

І тому, усвідомлюючи жорстоку загрозу для чехо-словацьких політичних в'язнів, супроти яких уряд застосував наново насильницькі засоби 1950-их років, і усвідомлюючи, що репресії в Чехо-Словаччині надають соціалізму вигляд, який може викликати тільки огиду, — ми, нижчепідписані, закликаємо створити Міжнародний Трибунал, який пред'явить максимум можливих даних, щоб вияснити методи й цілі теперішніх репресій у Чехо-Словаччині, щоб боронити обвинувачених і щоб почати справу проти їхніх обвинувачів.

ФРАНЦІЯ:

Claude AVELINE, Marguerite BONNET, Claude COURTOT, Jean-Marie DOMENACH, Jean-Pierre FAYE, Dr FORTIN, Roger Galizot, Roger GARAUDY, Costa GAVRAS, Jean-Louis Gerard, Daniel Guerin, Gisele

100 HALIMI, Georges HAUPT, Edouard JAEGUER, Vladimir Jankelevitch, Andre JEANSON, Serge JONAS, Yves JOUFFA, Claire KLEINKNECHT, Alain KRIVINE, Henri LEFEVRE, Eric LOSFELD, Jacques MADAULE, Jean-Jacques MARIE, MATTA, Dyonis MASCOLO, Marguerite DURAS, Daniel MAYER, Dr/MINKOWSKI, Yves MONTAND, Claude MORGAN, Maurice NADEAU, Pierre NAVILLE, Pierre-Jean OSWALD, Jacques PANIGEL, Jean PICART LE DOUX, Michel PICOLI, Jean PRONTEAU, Michel RAPTIS, Madeleine REBERIOUX, Michel ROCARD, Laurent SCHWARTZ, Jean Schuster, Jorge SEMPRUN, Simone SIGNORET, Jean Paul SARTRE, Robert SIMON, Charles TILLON, VERCORS, Jean-Pierre VERNANT

АНГЛІЯ:

John BERGER, Robin BLACKBURN, Stephen BODINGTON, G. BUNTING, Malcom CALDWELL, Tony CLIFF, Ken COATES, R. G. COLLINS, D. DURVEL, H. EGGAR, Chris FARLEY, Ken FLEET, N. L. FRANCIS, A. I. HARRINGTON, Bill HARRY, Jim HIGGINS, V. G. KIEMAN, Stan NEWENS, Jim ROCHE, Ch. SEWELL, B. RUSSELL PEACE FOUNDATION, A. B. BLAKE, M. CLARK, J. R. BENNETT, E. A. EWANS, J. HOYLES, E. KOPP, C. STONEMAN, D. STRAUSS, J. W. THOMPSON, J. E. WALTINGTON, R. WILLIAMS CHOUNDRY S. YEO (professors at U. of HULL, CAMBRIDGE, SUSSEX)

НІМЕЧЧИНА:

P. BRUKNER, A. BURO, Hans-Magnus ENSBERGER, W. Goldschald, Sybille PLOGSTEDT, Hans-Rudolf SONNTAG, Klaus WAGENBACH

ІНШІ:

I. CORNELISSEN, A. G SPEK (Голляндія), P. WASTBERG, G. MYRDAL (Швеція), V. OCHETTO, R. ROSSANDA (Італія), Mikis THEODORAKIS, Ernest MANDEL (Бельгія), G. PETROVIČH (Югославія), Noam CHOMSKY (США).

УКРАЇНСЬКА ГРОМАДА В АВСТРАЛІЇ

Мирослав Болюх

ПІОНЕРСЬКА ЕМІГРАЦІЯ

До 1948 року Австралія була "невідомою" країною в історії української еміграції. Одинокими українцями, що до того часу проживали в Австралії, була родина ветеринарного лікаря в Сідней д-ра Бачинського і декілька осіб у стейті Квінсленд, які по першій світовій війні приїхали з групами росіян через Маньчжурію і Китай.

До 1948 р. Австралія мала щодо іміграції свою "ізоляційну" політику, яка дозволяла на поселення тільки громадянам британського материка. Урядові австралійські круги мали на меті не допустити напливу азійських народів і в цьому відношенні ще й сьогодні зобов'язує т. зв. "біла" іміграційна політика.

У 1948 р. схвалено окремий іміграційний закон, і від того часу почався приїзд нового типу поселенців Австралії. Ними були спершу балтійські народи і поляки, а далі й українці з переселених таборів Зах. Німеччини і Австрії. Найбільш масовий приїзд українців припадає на рр. 1949- 53. Всі ці поселенці одержали офіційну назву "нові австралійці" і це зустрілося, після декількох років, з сиротивом новоприїжджих, які вважали це класифікацією другорядних громадян; на сьогодні ця назва вже мало застосовується.

Офіційна статистика виказує 22 тисячі українців в Австралії. Але сюди не враховані діти народжені в Німеччині, Італії і інших країнах, як також і в Австралії. Одиноким показником у переписі населення є країна народження, і таким чином офіційний перепис, т. зв. "цензус" є для нас кривий. За офіційними даними наших церков, які мають дуже точний перелік своїх вірних, і за даними наших громадських установ, слід прийняти, що на терені Австралії проживає 35 тисяч українців.

Поселились вони в більшості біля стейтових столичних міст, і найбільшими скупченнями є Сідней (Новий Південний Велс), Мельборн (Вікторія) і Аделаїда (Півд. Австралія); далі йде Брізбен (Квінсленд), Перт (Зах. Австралія) і врешті найменші скупчення в Канберрі (Столична Територія) і в містах Гобарт та Лонгстон на острові Тасманія.

До Австралії приїхало приблизно 10% українських емігрантів з європейських країн і вони становлять біля 1% усіх імігрантів Австралії. В офіційній статистиці, серед 30 національних груп українці знаходяться на 2-му місці.

Перші роки перебування позначилися чималими труднощами для новоприїжджних. Контракт з державою на перших два роки праці в більшості зумовляв найгіршу чорноробочу працю, і часто працюючі батьки жили від решти родини на сотні миль віддалі. Незнання мови, дискримінація європейської освіти і кваліфікацій, брак технічно-індустріального досвіду все це не сприяло першим крокам наших поселенців.

Але найбільш дошкульно відчувалось те, що перші українці, приїхавши до берегів п'ятого континенту, як національна група, були звані виключно на власні сили і спроможності. Не було тут жодних допомогівих комітетів, церков, людей, що могли б допомогти досвідом і лоралами. Без знання мови і довідля, без фінансових засобів, розділені розлогими просторами, злавалось, що промине чимало часу, поки українська людина на новому континенті спроможеться на оцю піонерську громадсько-національну працю.

Але наш притаманий організаційний хист та гін до самозбереження виявили непересічну мірку ініціативи, послідовности і посвяти. Вже в перших днях, ще в переходових військових таборах, новоприбулі відбувають перші організаційні сходини, творять ініціативні гуртки, пишуть прохання до Еврони по священників обох віровизнань, укладають проєкти перших статутів громадських установ, організують хори й мистецькі гуртки, суботні школи, влаштовують перші спільні імпрези, як Свят-вечори, святкування Державности і Шевченка. Перші організаційні сходини відбуваються на лавках в парках, гаражах чи у військових бараках.

Найбільш гідним уваги було те, що самі проживаючи в шатрах-палатках чи гаражах, уже з перших заробітних платень організують збірки на фонди придбання власних народних домів.

НА ШЛЯХУ ДО ОРГАНІЗОВАНОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛЬНОТИ

Не диво, що вже 15. 5. 1949 р. постала перша наша громадська установа в Аделаїді: *Українська Громада Південної Австралії*. Перші організатори та основоположники нашого організованого життя мали тоді на увазі створити установу, яка на еміграції була б одинокою національно зобов'язуючою і переловою у відношенні до інших організованих форм громадського життя. І тому вибрано як назву цієї установи "*Українська Громада*" та покладено зразу ж твердий наголос, що мережа цих Громад становитиме громадсько-національний сектор і таким чином найбільш безпосередню і виструнчену організаційну

побудову. Назва "Українська Громада" і її структура є, мабуть, одинокою громадською системою у відношенні до інших країн нашого поселення.

За адміністративним принципом стейтів, почали творитися стейтові Українські Громади з осідком у сголичних містах, а в дальших місцевостях стейтів творилися філії чи гуртки Громади. 9-11 червня 1950 р. відбувся перший з'їзд делегатів стейтових Громад, на якому створено першу громадську централю Австралії Об'єднання Українців в Австралії (ОУА), що його очолив бл. п. Василь Болух.

Незабаром, за зразками в Європі та інших країнах нашого поселення, почали творитися дальші громадські, церковні й політичні організації. Це не дуже сприяло початковим намаганням *централізації* громадського життя. Одні організації віджили з часом, на їх місце потворилися нові. А коли не стало місця на творення нових, то найновіша дійсність позначилася двоподілом існуючих серед деяких розполітикованих секторів нашої спільноти.

Щоб дати змогу всім організованим секторам бути членами громадської централі і для всецілого завершення громадської (а частинно і політичної) консолідації, в 1953 р. змінено статут і назву ОУА на *Союз Українських Організацій Австралії* і під такою назвою він існує до сьогодні, маючи в своєму складі 20 членів-організацій. Таким чином, з одним винятком, *СУОА* репрезентує і координує працю всіх організованих громадських формацій в Австралії.

Окремо слід би сказати про шкільництво. Рідні школи мають своє приміщення при *Народних Домах*, а в окремих випадках при церквах. Але всі вони охоплені однією громадською мережею, на місцях у *Шкільній Раді* стейту, а в крайовому розмірі в *Українській Центральній Шкільній Раді*, яка є членом *СУОА*. В 35 українських школах 140 учителів навчають приблизно 1800 учнів і студентів кожного року. Курси українознавства і педагогічні школи зуміли виховати молодих учителів, з народженої вже в Австралії молоді, які совісно сповняють свої вчительські обов'язки в рідних школах.

Від 1953 р. по цілій Австралії почалась доба придбання або будови власних народних домів і церков. Для цього було необхідно *Українським Громадам* зареєструватися урядово як правні установи, з правом набувати власне майно. Кожний стейт в Австралії має свої власні адміністративні закони. Проте затверджені статuti *Українських Громад* в основних справах завдань української еміграції зберегли певну однородність, включно до назви: Асоціація Українців у Півд. Австралії, Вікторії, Зах. Австралії і т. д.

Українські католицькі парохії спочатку користувались церквами і приміщеннями місцевих католиків, а православна церква знайшла допомогу в англіканських кругах. Але незабаром обидві наші церкви, після оформлення власних крайових проводів з єпископами, почали

підготову й акцію будови власних церков. Тепер в Австралії існує ієрархія *Української Православної Церкви* з архієпископом Сильвестром, що підпорядкований голові УПЦ митрополитові Мстиславу Скрипникові з США. Головою *Української Католицької Церкви* в Австралії є єпископ Іван Прашко.

Дуже швидко наші поселенці в Австралії почали будувати власні і громадські дома. І коли в праші над проектами статутів, перших основуючих зборів, контактів з урядовими кругами виявляла ініціативу інтелекція, то в роках "гарячки" будови народних домів і церков велику підприємливість, практичний досвід і жертвенність виявили наші робітники і селяни. Знайшлися мулярі, столярі, сотні помічників. Можна було подивляти, як кожної суботи і неділі 40-50 людей працювали від ранку до вечора на будівництві просторих народних домів по цілій Австралії. Цей ентузіазм можна пояснити найкраще таким моментом: коли закінчено будову сцени, дуже часто на ній появлявся великий напис: "В своїй хаті — своя правда, і сила, і воля".

Звичайно спершу будовано чи закуплювано центральний народний дім, а в наступних роках в окремих передмістях. Для ілюстрації варто вказати на приклад стейту Вікторія, з столичним містом Мельборном. Біля 10 тисяч українців у Мельборні і околицях мають 8 народних домів (при деяких ще окремі шкільні приміщення), величаву католицьку катедру і дві церкви, три православні церкви, 127 акрів пластової оселі з басейном і будинками, біля 50 акрів сумівської оселі з будинками, спортивний майдан, два будинки шадничої кооперативи (на сьогодні вже має 2 міль. дол. оборотів річно) і одну ферму з призначенням будови дому для пенсіонерів. Усе це має біля 2 міль. покупної вартости на сьогодні і, коли зважити заробіткові спроможності в Австралії і тільки 24 роки поселення, - це величезне зусилля і посвята українського піонера на цьому континенті.

Коли українці Мельборну показували всі ті надбання землякам з України (напр., професорові київського університету, або морякам з радянських кораблів, що закуповували австралійську пшеницю), то вони недовіриливо запитували: "Скільки австралійська влада дала вам на це грошей?"

Хоча ми говоримо про 35 тисяч українців в Австралії, то, за даними організаційного відділу *СУОА*, тільки 7 тисяч є членами громад та інших організацій, репрезентованих у громадській централі. Зваживши, що членство в громадах та інших організаціях в системі *СУОА* в якомусь відношенні повторяється, можна сказати, що організована спільнота начисляє 5 тисяч (одна сьома загальної кількості українців). Така дійсність недалеко відбігає і від інших країн поселення, але в Австралії особливі труднощі є у великих просторах (напр., *Українська Громада* в Західній Австралії є віддалена від осідку *СУОА* на 2 тис. миль). 35-тисячна українська спільнота проживає на 2.974 квадратних милях території Австралії.

Хоч українська громада в Австралії партійно і політично зрізничована, подібно як в інших країнах, то у важливих і життєвих питаннях ця громада завжди виступає суцільним і солідарним фронтом. Так було в справі оборони переслідуваних культурних діячів в Україні, маніфестацій з нагоди національних святкувань, акції в справі помісності і патріярхату *УКЦеркви* та ін.

Якщо йдеться про останню справу, то тут постава мирян *УКЦеркви* є від самого початку дуже солідарна й могла б бути прикладом для інших країн. В тому велика заслуга єпископа *Преосв. Кир Івана Прашка*, який своїм словом і дією засвідчив велику мужність і послідовність.

Другий момент, яким позначається громадський сектор в Австралії, це ідеалістична настанова громадського активу, його проводу. Ще досі вся праця проводиться безкоштовно, у вільних від праці хвилинах, і в громадських установах немає ні одного платного урядовця.

РІДНЕ СЛОВО

Якщо взяти до уваги загальну кількість українців в Австралії, то їхня видавнича діяльність, поширення друкованого слова і змагання зберегти рідну мову серед чужого довкілля мають також поважні успіхи. Вже сам факт появи трьох періодиків - тижневиків "*Вільна Думка*" й "*Життя*" та двотижневика "*Українець в Австралії*", з власними друкарнями, - вказує, що Австралія не відстала від інших країн.

Австралія, мабуть, була першою країною, що спромоглася видати, накладом громадської централі *СУОА*, 862-сторінкову книгу, документарну публікацію про поселення українців в Австралії, п. з. "*Українці в Австралії*". *СУОА* і різні громадські комітети публікували англійськомовні видання "*Людська гідність і відвага*" про події в Україні, інформації про процес В. Мороза, переклади публікацій В. Чорновола, І. Дзюби і інших; все це розсилано на адреси австралійських державних, політичних і наукових діячів або роздавано безкоштовно в часі протестаційних демонстрацій, маніфестацій і походів.

Появилось понад 40 видань австралійських українських авторів, з яких найважливіші: Дмитро Нитченко ("*Живий Шевченко*", "*На гадючому острові*"), М. Лазорський ("*Кирило Розумовський*", "*Патріот*", "*Степова квітка*"), М. Домазар ("*Замок над Водасм*"), Зоя Когут ("*Культурні арабески*") і ін. В січні 1973 р. появилось нове видання покійного М. Лазорського: 400-сторінковий збірник історичних оповідань, нарисів, спогадів п. з. "*Світлотіні*".

Видано також чимало шкільних посібників і підручників, зокрема відомі і загально вживані в інших країнах "*Читанки*" Марії Дейко.

Від довшого часу існує в Аделаїді Т-во прихильників творчости М. Зерова, якого організатором і надхненником є Кузьма Каздоба. Досі

106 перевидано або видано чотири видання: "Корол. царіюм", "Нове українське письменство", "Безсмертні" і "Література".

Заходами цього товариства перевидано також роман "За ширмою" Антоненка-Давидовича, і тепер робляться заходи перевидати "Як ми говоримо" цього ж автора. Треба відмітити, що всі ці видання реалізувались за добровільні грошові пожертви, і всі друкарські та редакційні праці оплачувались мінімально.

Літературно-мистецький клуб у Мельборні видає неперіодичний альманах "Новий обрій". Впорядковує і редагує його Дм. Чуб. Досі появилося чотири числа цього цікавого збірника з культурно-мистецького і громадського життя в Австралії.

На особливу згадку заслуговують т. зв. "Двомісячники української книжки і преси", які проводяться від 1958 р., під патронатом Укр. Центр. Шкільної Ради і СУОА в місяцях липні-серпні. Організатором і надхненником цієї щорічної акції є Дмитро Нитченко. У згаданих місяцях, за 25% знижки, проводиться продаж книжок, видань і організування передплат газет, за кличем "Українське друковане слово в кожній українській хаті". В останні роки продається річно в часі "двомісячника" 2500-3000 книжок на суму 6 тис. доларів. За час 15 "двомісячників" розповсюджено 26.122 книжок на суму 62.786 дол. (тут не вчислено передплат на газети й журнали).

Приблизно 25% вищезгаданих книжок припадає на дитячу та молодечу літературу. Популярними є повісті, історичні романи, збірки оповідань; мало розходяться малосторінкові книжечки. Та найбільший успіх мають видання сучасних радянських авторів, яких твори заборонені на батьківщині. Видання "Прологу" "Берег чекань" Симоненка розійшлося як жодне досі видання.

МИ І АВСТРАЛІЙЦІ

* Австралійське суспільство, як витвір англосаських поселенців (англійців, шкотів і ірландців), до часу приїзду масової еміграції, позначувалося ізольованістю від зовнішнього світу, груповим самолюбством і австралійським націоналізмом. Австралійський обиватель недовголюбив навіть новоприїжджого англійця.

Але в Австралії, як у демократичній країні, всі поселенці (в тому і українці) від першого дня мали повну свободу для всестороннього себевияву. Українська справа в Австралії була невідома. Сама наша присутність в Австралії почала робити інформацію і пропаганду. Творились українські асоціації, виступи на зовні культурно-мистецьких одиниць, особисті зв'язки - все це крок за кроком поширювало і закріплювало українське питання.

Від першого дня Український поселенець дуже послідовно доказував і протестував, щоб не змішували його з росіянами, щоб в паспорті

визначували його українську національність, пояснював, що таке український танок, а що російський і т. п. Так було кожного дня, на праці, в товариській чи офіційній зустрічі, в петиціях до урядових установ. І так з'явилася окрема рубрика для українців у переписі населення, появились українські видання і книжки в університетських, державних і місцевих бібліотеках, заговорено у радіо і в телебаченні, почала писати преса. І коли в 1956 р. появилася на Заході лист українських політичних в'язнів з Мордовії, перший раз в історії австралійського парламенту заінтерпеловано українську справу.

Сьогодні - це вже не рідкісна подія, коли австралійська преса пише: *"1.500 українців демонструють в Мельборні в обороні арештованих в Україні"*, *"Українці пікетують радянську амбасаду в Канберрі"*, *"Українці протестують в Сідней в обороні Мороза"* і т. п. Парламентаристи, державні і політичні діячі, яких українці запрошували як промовців на національні святкування, маніфестації і віча, прохали про інформаційні матеріали та знайомились з українською справою. Оце зусилля пропаганди української політичної думки і популяризування української визвольної справи знайшло серед австралійського докільля велику мірку зрозуміння і симпатій.

Ясно, що годі говорити про якийсь український елемент в офіційній австралійській політиці. Ми хотіли б тільки віднотувати зворот і позитивну еволюцію у відношенні до української справи на п'ятому континенті.

ЧАС — НАЙБІЛЬШИЙ ВОРОГ ЕМІГРАЦІЇ

Кожний еміграційний рік криє в собі небезпеку, бо віддаляє нас від часу виїзду з батьківщини.

Еміграційний час також небезпечний втратою живих людей того покоління, що в початкових роках творило й організувало наше життя в країні поселення. Це болюча і незаступима втрата.

А рівночасно на громадському виднокрузі появляється новий член - еміграційне покоління.

Культурно-мистецька діяльність, як показує практика, є поважним засобом для збереження молоді при українстві. В останніх роках на сценах народних домів в Австралії щораз частіше виступає наша молодь, а бувають випадки, що й самостійно заповняє програмні національних святкувань. Танкова група (14 хлопців і дівчат у віці 12-16 років) приїхала до Мельборну на фестиваль 2000 миль з Перту. При відомих наших хорах, як *"Боян"* в Сідней чи *"Гомін"* в Аделаїді, створилися *"Юний Боян"* і *"Юний Гомін"*, які з великим ентузіазмом ходять на проби, вивчають репертуар і, що найважливіше, гуртують нашу молодь з перспективою майбутніх чисто українських подруж. На окрему увагу заслуговує *молодецький катедральний хор* при українській кат. катедрі в Мельборні.

108 Це сотня молоді у віці 12-20 років. Хор уже зумів об'їхати цілу Австралію з самостійними концертами.

Велике виховне значення для нашої молоді мав розголос в австралійській пресі про події в Україні, арешти і гідна постава патріотів в Україні. Треба було бачити, з яким ентузіазмом молодь включалася в протестаційну акцію. Ці живі актуальні символи найбільше промовили до молодого української людини, яка виловлювала кожен вістку з австралійської преси чи телебачення. Пластові гуртки самочинно переіменувались іменем Алли Горської, В. Мороза, Ю. Шухевича й ін.

При Літературно-мистецькому клубі в Мельборні існує секція молодих, яка начисляє 14 авторів.

Вище названі позитивні явища аж ніяк не можуть розвіяти і невідрадних на відтинку нашої молоді. Ми не помилилися, коли скажемо, що це, мабуть, можна б віднести і до інших країн нашого поселення. Більшість нашої молоді відходить від українства; при всіх стараннях батьків і громадських установ, світ країни нашого поселення в цьому внутрішньо-психологічному двобою виходить переможно. Правда, ми ще зовсім їх не втратили. Є випадки повороту, зокрема, коли в молодій родині появляються діти.

І тому, з перспективи збереження національної ідентичности, дуже важливими є чисто українські подружжя. Щодо цього в Австралії не найгірше: за даними наших церковних кругів, біля 55% всіх подруж є чисто українські.

ВИСНОВКИ

Наймолодша українська еміграція в Австралії є подвійно ізольована: зовні океанами від українського масиву у вільному світі, а на самому континенті, внутрі, великими просторами. Українці трьох центральних стейтів: Південна Австралія, Вікторія і Новий Південний Велс часто взаємно відвідуються і ці поселення мають кращі можливості себе зберегти на довший час. Далеско віддалені і менші скупчення в Західній Австралії, Квінсленді чи Тасманії, є виставлені на більшу небезпеку "громадського застою".

Немає можливостей нового допливу крові. Свідомий того, громадський провід в Австралії робив намагання через австралійський еміграційний уряд спровадити певну кількість українців з Польщі і Югославії. В першому випадку не пощастило, але деяким ролинам з Югославії в рр. 1965-68 пощастило поселитись в Австралії. Не зважаючи на довге перебування поза межами батьківщини, ці родини з Югославії виявилися стійким і надійним елементом і позначили себе в громадському і церковному житті дуже позитивно.

У далекій Австралії українська громада є здана на власні сили. Еміграційна відстань часу створює дальші труднощі, а велика віддаль між поодинокими скупченнями українців у декого витворює почуття самотності. Тому, поборюючи технічні і фінансові перешкоди, в Австралії відбуваються останньо крайові здвиги українців, виміна мистецькими силами між стейтами, з метою частіше гуртувати земляків, а нашій молоді показати, що австралійська Україна має і вміє виявити свій національний потенціал.

Яким шляхом піде майбутнє української громади в Австралії? Треба вірити, що вона вже збереже свою національну самобутність. Ця громада стоїть напередодні 25-річчя поселення - срібного ювілею.

Наступне 25-річчя напевно вже буде під знаком перебрання відповідальності за громаду молодшим поколінням. Воно, мабуть, не стане таким поповненням, якого ми надіялись і якого вимагає майбутнє. Але це покоління матиме одну перевагу; воно не буде обтяжене багажем минувшини і воно матиме відвагу, в шуканні нових і свіжих синтез, зберегти українську громаду в Австралії живучою і більш цілеспрямованою.

ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО МУЗИЧНОГО ІНСТИТУТУ

Роман Савицький, мол.

При кінці сорокових і на початку п'ятдесятих років нашого сторіччя за океаном опинилася значна частина української еміграції, що покинула рідні землі під час другої світової війни. Незалежно від серйозних труднощів, і в боротьбі за життя, українські емігранти зразу почали організувати різні ділянки суспільного, культурного, мистецького, наукового та політичного життя. В огляді Р. Савицького розповідається про перші кроки організованого українського музичного життя в Нью-Йорку. Утворений тоді Український Музичний Інститут згуртував десятки професійних українських музик та за останні два десятиріччя відкрив можливості для багатьох сотень української молоді вивчати зразки української і світової музичної культури. - Редакція.

Деталі самого постановня УМІ, започаткування ідеї нової музичної школи в Нью-Йорку, а опісля в інших містах, праця ініціаторів свіжої програми музичного виховання молоді тощо — все те з кожним роком віддалюється від нас. Затираються цікаві, сьогодні вже історичні, подробиці подій у Літературно-Мистецькому Клубі першої половини року 1952. Завдання цієї статті — зреконструювати і відсвіжити по змозі точно хід призабутих подій того часу.

Український Музичний Інститут постав у році 1952, заініційований членами музичної секції Літературно-Мистецького Клубу в Нью-Йорку. Прихильний новому починові, голова клубу скульптор Сергій Литвиненко, віддав був тоді у розпорядження УМІнституту домівку клубу на правах піднаємця. Датою самого оснування УМІ вважають 29 серпня 1952, коли "відбулося перше засідання Педагогічної Ради, на якому вибрано директора УМІ Р. Савицького та членів дирекції М. Байлову та І. Недільського" (див. статтю І. Соневиського, "Пропам'ятна книга Українського Музичного Інституту в Америці з нагоди п'ятиліття його існування," Накладом УМІ, 1958, ст. 7).

Ця інформація потребує докладнішого вияснення, бо існує ряд даних, які стверджують існування самої назви і структури нової школи, її дирекції та учительського збору значно перед 29 серпня. Одним із документів, що зберігався в архіві Романа Савицького, є сторінка "Витягів із протоколів музичної секції ЛМК". Це рукопис, датований днем 23 серпня 1952 у Нью-

Йорку, підписаний Іваном Недільським (голова муз. секції) та Ігорем Соневицьким (секретар). Там читаємо:

“Зорганізування української музичної школи в Нью-Йорку, виховання молодого музичного нарізку під доглядом добрих та досвідчених педагогів, а тим самим і створення справного центру українських професійних музик, - було завжди предметом дискусій на звичайних засіданнях музичної секції при Літературно-Мистецькому Клубі в Нью-Йорку. 8 березня 1952 поставлено фундаментальний камінь під будову нової культурно-виховної інституції, про що можна довідатися з протоколу музичної секції: ... Присутні: І. Недільський (голова), І. Соневицький (секретар), М. Байлова (скарбник), Є. Чапельська, Р. Шуль, С. Нагірна, Р. Савицький, М. Полевський, О. Стецура, Р. Стецура та І. Задорожний.... І. Соневицький порушив справу зорганізування музичної школи в Нью-Йорку та зреферував важливу роль цієї інституції в діяльності українського музичного життя. Рівночасно він натякнув на деякі можливості матеріальної підтримки з боку українського громадянства. В цій справі заняли голос М. Байлова, І. Недільський та Р. Савицький, які подали ряд цінних думок та пропозицій в користь успішної реалізації цієї справи. Всі присутні заявили одноголосним рішенням про кончатність існування музичної школи та ухвалили передати цю справу спеціальному комітетові, який мав завдання підготувати плян та представити його до обговорення на найближчі засідання музичної секції.

“Витяг з протоколу музичної секції: 14 червня 1952 шляхом письмового голосування вибрано директором Українського Музичного Інституту в Нью-Йорку Р. Савицького і М. Байлову та І. Недільського як членів дирекції.”

Цей текст “Витягів” не згадує інших ініціаторів оснування УМІ, якими були музики Іванна Приймова, Володимир Цісик, Калина Чічка-Андрієнко та Леся Вахнянин. З цього документу виходить, що вже в суботу, 8 березня відбулись були збори музичної секції ЛМК, на яких висловлено ряд думок про можливість існування “музичної школи” і рішено передати справу спеціальному комітетові. Оскільки знаємо, після підготовчої праці цього ініціативного комітету відбулись збори, але шойно 14 червня. Були це ще збори музичної секції ЛМК, але вже з програмою оснування “Українського Музичного Інституту” та вибором його дирекції. Від цього дня фактично починається діяльність УМІ, яка впродовж літа 1952 мала виразно окреслену форму. Листування Р. Савицького з того часу вказує, що в п'ятницю, 3 серпня після двомісячних підготовчих заходів нової дирекції, відбулася конференція вчителів для координації праці перед шкільним роком. На тій конференції саме написані були “Витяги” вгорі. Тоді ж Р. Савицький опублікував уже дві статті писані з точки зору директора УМІ. Його стаття “Український Музичний Інститут; генеза його створення” була друкована в “Америці” вже 11 серпня. 27 серпня “Свобода” опублікувала другу статтю п. 3.

112 "Український Музичний Інститут; його завдання, форма праці та учительський збір," з якої варто пригадати деякі основні фрагменти:

"Першим і дуже пекучим завданням УМІ є під цю пору дати поштовок до зміни фронту і ревізії поглядів на відтинку нашого музичного виховання. Тому я вже писав про те, щоб не дбати покищо про гарну та вигідну форму існування Інституту, а вже починати працю над нашою талановитою молоддю. В УМІнституті не будемо працювати тільки над вдосконалюванням евідентних талантів, але передусім над кристалізуванням твердих, правильних поглядів у музичних справах серед маси нашої молоді. Ідеться нам про виховання такого нашого загалу, який був би в музичних справах краще зорієнтований, як це є сьогодні...
...Стараючись поширити нашу ідею покищо в найближчій околиці Нью-Йорку, ми зорганізували вже три відділи УМІнституту: у Філядельфії, Елізабет і Ньюарку-Ірвінгтоні. Вони починають свою працю першого вересня ц. р....

"...Як вище сказано, УМІнститут, це кооперація поодиноких досвідчених педагогів, що рішилися працювати спільно під кличем відповідального музичного виховання нашої молоді. Є дуже симптоматичне, як однаково всі ці учителі бачать теперішню ситуацію і як радо всі вони приступили до цієї співпраці. Бо остаточно далеко вигідніше і свобідніше є працювати самостійно, створити собі власний, ніким неконтрольований світ і бути ні від кого і ні від чого незалежним....

"Особовий склад Учительського Збору Інституту є такий: Фортеп'яні: Дарія Каранович (Нью-Йорк і керівник відділу в Ньюарку), Вадим Кіпа (Нью-Йорк), Ростислава Темницька (керівник відділу в Елізабет), Меланія Байлова (Нью-Йорк), Олена Волошин (Нью-Йорк), Євгенія Чапельська (Нью-Йорк), Ігор Соневицький (Нью-Йорк), Калина Чічка-Андрієнко (Нью-Йорк), Таїсса Голіната (Ірвінгтон), Надія Недільська (асистент, Філядельфія), Роман Савицький (Нью-Йорк, Філядельфія).

Скрипка: Володимир, Цісик (Нью-Йорк), Оксана Сімович (Філядельфія), Ярослав Мегасюк (Філядельфія), Володимир Тритяк (Ньюарк).

Віолончеля: Іван Недільський (Нью-Йорк), Мирослав Дуда (Філядельфія).

Сольоспів: Іванна Приймова (Нью-Йорк, Філядельфія).
Композиція, диригентура: Ігор Соневицький (Нью-Йорк).

Хорова диригентура і теоретичні предмети: Іван Недільський (Нью-Йорк), Ігор Соневицький (Нью-Йорк), Мирослав Дуда (Філядельфія), Роман Левицький (Елізабет), Володимир Тритяк (Ньюарк)".

Такий був первісний склад учителів УМІ в половині серпня, коли написана була ця цитована стаття. А вже в перших місяцях праці у шкільному році цей список доповнився іменами ще інших співробітників.

Дехто, як нпр., Юрій Оранський (Філядельфія) прибув з дальших сторін, щоб і собі включитись у працю.

Два дні після друку поданої вгорі статті, відбулася пленарна конференція Педагогічної Ради. Хід цієї конференції зберігся у записках Романа Савицького. Тоді, себто 29 серпня не було "вибору дирекції", як це подано у "Пропам'ятній книзі УМІ," лише формальне її визнання чи затвердження (Директор та два члени дирекції існували вже від 14 червня, про що інформують вище подані "Витяги із протоколів музичної секції ЛМК"). Пленарна конференція Педагогічної Ради своїм змістом була першим формальним підтвердженням існування УМІ, своєрідною інаві урацією нової школи, якої провід уже почав працю. Фірма музичної секції Літературно-Мистецького Клубу перестала існувати влітку, вповнивши своє призначення.

Навчання в УМІ розпочалось 1 вересня 1952 у Нью-Йорку та майже одночасно в інших містах, як Філядельфія, Ірвінгтон, Ньюарк, Джерзі Ситі, Елізабет та Пассейк.

Згодом, коли вже можна було дивитись на розвиток УМІ з перспективи років, було помітно, за словами Р. Савицького, "якусь дивну логіку і самозрозумілість розвитку всіх подій, пов'язаних із постанням цієї нової школи." Вже з віддалі лише п'яти років створення УМІ в Америці виглядало "одиноким логічним ходом на шахівниці наших музичних проблем того часу." В "Пропам'ятній книзі УМІ" з нагоди 5-ліття школи директор УМІ пригадував, що перед прибуттям до Америки українська молодь в часі окупацій, війни і довгого, невпорядкованого перебування в Західній Європі (від 1939 до 1949) була не лише позбавлена можливостей відбувати нормальні музичні студії, але також була присуджена на перебування серед нездорової, безвідповідальної воєнної атмосфери, затративши в ній здорові критерії підходу до музичного мистецтва. Які ж були вигляди на те, щоб ця молодь віднайшла себе і свої музичні традиції, прибувши до нової країни і не знаючи, де і як у ній шукати джерел збагачення свого духу? І саме тому, що зберігання української музичної культури на чужому терені без тих власних джерел взагалі неможливе — саме тому оснування і праця УМІ в перших роках перебування нової еміграції в Америці, були конечними.

ІВАН КОЧЕРГА

В. Піменов

По Хрещатику йшла худорлява висока людина. Тому, що на голові в неї була шапка, злавалася вона ще вищою. Ішла помалу, трохи горбилася й дивилася уважно перед себе. Побачивши мене, посміхнулася трішки сумною посмішкою, майже самими губами і сказала: "Радий, що знову бачу вас. Якщо не дуже зайнятий, підемо разом. Я хочу глянути на новини в книгарні". Ми пішли поруч. В крамниці вона уважно проглянула прилавок, вибрала томик Шевченка, з якогось особливою ніжністю глянула на обкладинку і взяла книжку з собою. "Я вже давно працюю над драматичною поемою "Пророк", і кожна книга великого Тараса мені дорога". Іван Антонович Кочерга мені завжди здавався клясичним старим українським дідом. Він був дивно скромним і мовчазним. А, проте після кожної нашої зустрічі в мене залишалося почуття, наче я збагнув щось важливе, — так багато в ньому було духового багатства.

Я вперше зустрів Кочергу в 1945 році в Києві під час гастролей Театру імени Вахтангова на Володимирській вулиці, де розміщено було тоді Управління в справах мистецтва при Раді Міністрів УРСР. Головою Управління був О. Є. Корнійчук, і, може бути, саме тому в Управлінні постійно можна було зустріти драматургів, що туди приходили. Корнійчук нас і познайомив.

Настрій Кочерги здавався мені невеселим. Він був милим, люб'язним, підкреслював повагу до Театру імени Вахтангова, але розмова була млявою. Згодом я зрозумів, що Іван Антонович просто небагатословний і скромний. Він намагався не опинитися в центрі уваги, прагнув залишитися непомітним. Мені дуже хотілося порозмовляти з ним і заслужити довір'я цього мудрого й цікавого діда. Швидко це мені вдалося, і наші розмови стали зачіпати не лише гастролі театру Вахтангова.

Одного разу я вразив Івана Антоновича, згадавши постановку його п'єси "Годинникар і курка" в Вороніжі і розповівши про своє враження від п'єси. Очі Івана Антоновича пожвавилися - так, то був добрий час, тоді він був діяльним, репертуарним драматургом. Я збагнув причину його задумливого смутку, особливо як він з гіркотою сказав, що зараз він більше поет, ніж драматург. "А п'єси не пишете?" — запитав я. "Теж пишу, але без особливої перспективи. Так, як пишуть інші, я не вмію, а те, що я пишу, не дуже цікавить театр". (В цей час він працював над історичною

и'єсою "Ярослав Мудрий" і багаторічним твором своїм про Тараса Шевченка — драматичною поемою "Пророк"). В його словах почувалася втома. Він, один з найстарших українських письменників, що почав разом з ними нову сторінку радянської української літератури, очевидно, відчував якесь незадоволення, навіть деяку самотність.

Кочерга рідко з'являвся серед письменників, при зустрічах пояснював, що сидить дома і працює. Мені хотілося довідатися про його ставлення до театру, до акторів, до тієї царини, яка була йому найближчою. Іван Антонович любив театр безмірно. Це я відразу збагнув, як тільки він з захопленням заговорив про Куліша і Курбаса, про театр імені Франка. Його надили добрі традиції українського мистецтва — література П. Мирного, і особливо І. Франка. Він бачив у їхній творчості основу для розвитку сучасної драматургії. З українських класиків він вважав близькими його творчості, його настроям поезію й драматургію Лесі Українки: "Це справжня українська література, що виходить до загальноєвропейських літературних процесів. У творчості Лесі і відгуки світового романтизму, і російської класики — Лермонтова і Блока, — і, звичайно, великого українського кобзаря Тараса Шевченка".

"Український театр, — казав він, — співучий. Ї йому ближче, ніж будь-кому, п'єси в віршах. Саме український театр любить вірші та пісню". І деякі зі своїх п'єс він писав віршем. Іван Антонович захоплюючись, з ширістю й радісним натхненням розповідав про Н. Ужвій, Ю. Шумського, А. Бучму; а про Гната Юру він говорив як про близьку й рідну людину. Свою творчу біографію він органічно пов'язував з творчістю Гната Юри, який поставив на сцені і "Свіччине весілля", і "Годинникар і курка", а потім, говорив Іван Антонович, може побачить світлю й нова драматична поема "Пророк".

Коли в 1947 році на коні Театру імені Шевченка в Харкові М. Крушельницький поставив його історичну драму "Ярослав Мудрий", мені довелося докладно говорити про це з Іваном Антоновичем. "Найменше я думав передати хрестоматійні відомості про справи й думи великого князя Русі Ярослава, — казав він, — мене захопила стихія народного руху, глибина й проникливість вчинків, що визначали майбутнє народа, хотілося показати споконвічну єдність слов'янських народів, зняти історичний глянс і всілякі легенди про те, що Русь і її історія були залежними від чужоземних проволонрів."

Театр імені Шевченка "Ярослав Мудрий" отримав за виставу найвищу нагороду — йому присуджено було Державну премію. Державною премією відзначено було режисера й виконавця ролі Ярослава Мар'яна Крушельницького. На жаль, цій талановитій п'єсі не судилося велика сценічна доля, що було явною несправедливістю щодо неї. Перекладена на російську мову, вона була поставлена лише в одному театрі в Липецьку. Правда, відгуків на неї в пресі було багато. Спектакль мав успіх і надовго залишився в репертуарі. Але та обставина,

116 що інші театри не зацікавилися п'єсою, засмутила Івана Антоновича. Він, на його власну думку, і в цьому випадку залишався драматургом-літератором, а не драматургом для театру.

Але повернемося на Хрещатик, до нашої розмови з Іваном Антоновичем. Ми помалу йшли в напрямку до поштамту, і розмова не клеїлася. Мені здавалося, що Іван Антонович чимсь збентежений. На вулиці було людно, назустріч пліла водоверть різних облич і одягів. Ожив новосенний Київ, виповнився почуттям приємного мирного спокою. Шум голосів, сміх і постійні привіти знайомих "Будь ласка" ніяк не гармонізували з відчуженням на обличчі Івана Антоновича. Все наче проходило мимо нього, не зачіпало почуттів, не викликаючи відповідних реакцій. На привітання він відповідав майже на військовий кшталт, здіймаючи руку, прикладаючи її до високої хутряної шапки, але радості не виявляв. Коли ж на звороті до Театру імені Франка ми сіли на лавочці, він почав тихо говорити.

"Це моя улюблена вулиця, скільки я прокрокував нею! Майже на кожній прем'єрі театру я бував. А тепер ось не ходжу". І знову він відчув якусь гіркоту. Я мовчав, чекаючи, що Іван Антонович, може бути, почне говорити про себе. І дійсно, зі стриманим внутрішнім хвилюванням він почав розповідати про те, як багато йому хотілося написати, якими почуттями й думками поділитися з читачем, глядачем.

В літературі — ціле його життя. Та ось пішли вже старі письменники, яких він добре пам'ятає, і настало почуття самотності. В нього на очах виростало нове покоління, йшло вперед. Особливо до душі йому творчість Ю. Яновського, його "Вершки", "Дума про Бранку", він називав нові імена — Л. Дмитерко, В. Собко, відзначав народність творів В. Минка. З почуттям радості говорив про постів М. Рильського, П. Тичину й молодого тоді Андрія Малишка. Але одноразово вчувалися в його голосі нотки образи, незадоволення собою. От вони — великі поети, їх усі знають, вони гордість не лише української, але й цілої радянської літератури, а він? Так відверто він не висловлювався, але це почувалося поміж словами. Може бути, що в повній мірі поезія Кочерги буде визнана історією, йому ж хотілося сьогоднішнього успіху в вимогливого сучасника...

В той час з'явилися перші п'єси Ю. Буряківського, Я. Баша, В. Собка, В. Минка, Л. Дмитерка. Але над усіма царювала талановита драматургія О. Є. Корнійчука, написана міцною рукою професіонала-майстра. І. А. Кочерга під час війни не писав п'єс про сучасність, говорячи про це, він наче докоряв собі самому і з особливою повагою ставився до подвига Корнійчука, який написав "Фронт". Колись то він сам створив "Годинникаря і курку", п'єсу про події в найвишому ступні драматичні, про переломові процеси в суспільному розвитку, а в період Великої Вітчизняної війни він не вийшов наперед зі своєю зброєю. Я бачив і ясно почував, що Івана Антоновича це мучить, гнітить.

Докладно розповідаючи про те, як він пише, а пише він дуже помалу, Іван Антонович з ноткою задрозів у голосі говорив про те, як добре пращється Корнійчуку.

Кочерга особливо любив драму "Богдан Хмельницький". Ця п'єса була близькою йому своїм матеріалом, де в чому перегукуєшся з його "Ярославом Мудрим".

Про свою п'єсу "Пророк" Іван Антонович говорив з почуттям обоювання Тараса Шевченка. В цьому творі він намагався поєднати історію, філософію і сучасність. В основі цієї поетичної драми лежить образ живий, конкретний і в той же час — збірний, символічний. Як це вийшло, Іван Антонович не може сказати, але вся любов і гордість за свій народ мусила знайти собі вираз в образі Тараса Шевченка.

"Хай ця поема буде виставлена в одному театрі й залишиться в пам'яті лише як літературний твір, але хотілося б почути з кону слова, написані мною", — говорив він. В цілому так воно й вийшло, "Пророк" побачив світло рампи лише в одному колективі — на сцені любого йому Театру ім. Івана Франка, але вже після смерті автора, в 1961 році. Театральна доля останнього твору Кочерги склалася так, як він і передбачав її сам.

Наша розмова продовжувалася до сутінок, і Іван Антонович запросив мене до себе. Дім його здався мені незатишним, все тут збігалось з подобою самого господаря. Не було почуття радості, властивого домам гостинних українців. Все було тихим, задумливим і трохи сумним. Іван Антонович був надзвичайно уважним, я б сказав, навіть зворушливо привітним, але й тут він з якоюсь тихою посмішкою сказав: "Напевне, у інших драматургів куди веселіше, у мене не буває частих гостей, та й життя моє складніше".

Доводилося мені ще не раз зустрічатися з Іваном Антоновичем. З ним завжди було приємно поговорити, слухати його тихий і ласкавий голос, і час пролітав нечутно, непомітно.

Із життя пішов він та же тихо, нечутно, але для літератури дуже відчутно. Без І. А. Кочерги не можливо повністю уявити української літератури. Він писав небагато, але твердо й міцно. Що далі лише час, то рельєфнішим ставатиме його творчий доробок. І письменники наступних поколінь, згадуючи тих, хто стояв біля витоків радянської революційної літератури, напевне збережуть на своєму робочому столі скромні томики творів Івана Антоновича Кочерги.

З російської переклав

Олекса Ізарський

(Журнал "Театр", ч. 11, Москва 1972).

З ВОЄННОЇ ОДИСЄЇ

Олекса Ізарський, САКСОНСЬКА ЗИМА. Повість. Сучасність, Мюнхен 1972, 173 стор.

"Саксонська зима" - четверта з черги повість Олекси Ізарського з його обширно закрасеного циклу про життя Віктора Лисенка, якого доля закинула з України на Захід під час завірюхи другої світової війни. Саксонський епізод у Вікторовім житті нав'язує до перебування в сілезькому Грюнбергу, що його автор вивів у попередній повісті "Чудо в Мисловицях", яка появилася ще в 1967 р. На жаль, розпочата в 1970 р. на сторінках "Сучасності" повість "Київ", що охоплює Вікторові роки студій у Києві, досі не появилася ще окремою книжкою. Сподіваємося, що авторові пощастить видати ще й цю частину, яка становить важне кільце в цілості заплянованого на широку скалку твору.

"Саксонська зима", це один з етапів одиссеї української родини Лисенків та гуртка земляків, що під час війни опинилися серед примусових робітників у Німеччині. Через непорозуміння з німецькою адміністрацією фірми "Гросна" Віктор переїжджає з батьками й братом та гуртом земляків з Сілезії в саксонське містечко Штутцен, де фірма має свій філіял та розбудовує дальші споруди. Вікторова роля серед робочого колективу - то простого робітника, то перекладача, то організатора житла і харчів для українських робітників фірми, то рятувальника перед напастями поліції. Тікаючи від воєнного фронту все далі на Захід, українці, що прилучилися були до

фірми "Гросна", яка набирала робітників для Німеччини, попали зі скромних, але все ж таки ще стерпних квартир у спокійному Грюнбергу просто "під ринву", в примітивний гуртожиток, де кожен розпоряджав хіба місцем спання на двоверховому ліжку.

Новоприбулі робітники мають конати яму для спорудження нового фірмового будинку. Ця яма, в якій під дощами та снігом осені й зими 1944/45 років мокнуть і мерзнуть виснажені каторжною працею наші люди, це немов провалила безвиходу, в яке загнала жорстока доля тих земляків, що не бажали на власній шкірі пережити повернення радянського режиму на Україну. Вони рішилися за всяку ціну пуститися в невідомі світи, сподіваючись знайти десь на Заході куток, де б можна прожити в спокої і свободі.

Однак німецьке доквілля не тільки вороже й непривітне. Вирозумілий старенький лікар фон Біркендорф, який бачить у Лисенках собі рівних інтелігентів, допомагає з огляду на стан здоров'я Вікторового батька - роднині краще влаштуватися (що викликає відповідну бурю зависти й ненависти у земляків). Здоровий егоїзм Віктора спричинюється і до того, що при кінці зими йому щастить врятувати родину і гурт земляків і перевезти їх вагоном до Баварії, де вони спокійно вичікуватимуть кінця війни.

Здавалося б, що межева ситуація, в якій опинилися ці наші люди напереломі 1944/45 років, вщерть виповнена безжалісною боротьбою перестривати, врятуватися перед катастрофою. Однак непевність завіршнього дня, нелюдське рабство, в яке попали ці люди, не можуть їм відібрати тієї вітальності і спритності, що помагає їм долати ці гливікі будні на дні мокрої ями. Авторів героїв вміють сміятися крізь сльози, знаходити крушинки радості й щастя серед холодно-сірих саксонських буднів.

Віктор — людина наскрізь інтелектуальна — поставлений в ситуацію, яка вимагає від нього "сили, твердості, далекосяжного розуміння подій сімейних, національних і світових". В обставинах, в яких він опинився разом із родиною, він не мав права скаржитися, що йому бракували в довкіллі "люди з духовними зацікавленнями". Хоч і поринає в шоденні клопоти та важку фізичну працю — Віктор викресує зі себе енергію шось чигати, перекладати, записувати в нотатник клапті думок та розмов над дальшою долею Європи та її культури.

Під кінець війни, коли зближається фронт, загострюються й конфлікти серед українських та іншо-національних робітників Штуттгена. Росіяни й національно несвідомі українці прислухаються до голосів, що їх вербують до Власівської Армії іти рягувати Росію, з-під більшовиків. Комуністично нагрозені французи та словінці чекають на прихід радянських військ як визволителів з-під фашизму. Не знаючи нічого про життєву й політичну дійсність на Сході Європи, вони акидають українцям "коляборантство", не пригадуючися навіть над тим, що їхні власні умови праці й побуту були куди кращі ніж тих, що вони лякали "коляборантгами".

Постаті повісті вийшли яскраві й переконливі, хоч Віктора автор наділив

надто щедро фізичними та духовними якостями й злібностями. Батько Лисенко симпатичний представник старої української інтелігенції, що і в скрутні життя зумів зберегти шляхетність та людську гідність. Мати практична і життєзлібна жінка, яка випромінює тепло і вмє і в найневідрадніших умовах життя творити родині затишок, що потрібний кожній людині для збереження рівноваги та відновлення сил. Взагалі ця родина ісально гармонійна, в собі замкнена, батьки й діти говорять тією ж мовою, і земляки та чужі завжди стердкують це не без нотки завиєсти. Перед очима читача зарисовуються ще й інші постагі українських хлопців та дядьків, дівчат та молодниць, що їх автор накреслив сильними штрихами, хоч часами бажалося б, щоб їх виступи не були такі епізодичні та короткі, щоб автор втягнув і закрутив їх сильніше в вир життя.

Вікторові дівчата — майже тема для себе. Тут знову з'являється відома нам давня його приятелька з Полтави иївросіянка Ляля, що з цікавості зголосилася на роботу до Німеччини, захворіла на сухоти й приречена на смерть. Вона, передбачаючи перемогу більшовиків, вирішує вертатися зго. том в Україну, не хочючи вмирати на чужині, радить Вікторові пробиватися на Захід і не переставати працювати над собою, щоб осягнути наміченої мети — стати українським письменником. Далі вертається на коротке інтермєшо "майже наречена" Віктора з Грюнберського періоду. Ліда Панченко, з наміром його відірвати від родини і одружитися з ним, щоб тим самим забезпечити саму себе в неспвних часах. Третє місце займає росіянка Галочка Іконікіова, коханка директора фірми, яка живе з німцем, бо це її краще влаштує, але держить собі Віктора в "резерві", бо він їй полюбасться. Віктор, хоч і не від того, щоб не скористатися з жіночої ласки, свідомий, що йому з ніким із цих дівчат не по дорозі. Перед

120 ним велике невідоме, відповідальність за батьків та молодшого брата і сильне бажання працювати над собою і віддати свої творчі сили які заповідаються, рідній культурі.

Як і в попередніх повістях автора, його розповідь часто і густо переткана роздумами над різними культурно-історичними та літературними питаннями, він залюбки використовує асоціативність. Фільмова стрічка його повісті то рухається поволі вперед, то спиняється над деталями саксонського містечка та його природи, то знову повертається до пройдених епізодів життя. Читач не завжди щасливий з приводу цих перерв розповіді та переходами автора в літературу чи мистецтво, які відвертають його увагу від основної нитки, хоч тут усе сказане має свою функцію, автор зайвих слів не любить губити.

Читач міг очікувати глибшого зачрнінення з самої гущі життя, тим

більше, що в автора така цікава галерія постатей. На нашу думку, автор приділяє надто багато уваги суб'єктивним сприйманням доквілля Віктором-естетом, тоді, як більша багатогранність додала б творіві пізнавальної вартости. Крім того, Віктор сприймається як внімова постать, з поглядами якого та способом сприймання Німеччини та її культурних і соціальних явищ тільки мало з авторових читачів зможуть ідентифікуватися. В повісті, що відзеркалює терпіння і злидні певної групи наших людей, читача задовольнила б трохи ширша перспектива, хоч Вікторова призма не вузька. Бажаємо авторові, щоб йому вдалося при описах майбутніх мандрювань свого героя по Баварії поширити в дечому це коло зору, за що йому напевне будуть вдячні читачі.

А.Г.Г.

Суд КГБ над проф. Леонідом Плющем

Нью-Йорк. (Пресова служба ЗП УГВР). Як уже повідомляла міжнародна преса, 30 січня 1973 р. запрошено, рішенням Київського облсуду, Леоніда Плюща, працівника Кібернетичного Інституту Академії Наук УРСР на безтермінове "лікування" у психіатричну тюрму. Як стало тепер відомим, Плюща судили за статтею 62 Карного кодексу УРСР. Йому закидали підписання звернень до Об'єднаних Націй у справі переслідуваних діячів культури в СРСР та участь у нібито-незаконній "Ініціативній групі", яка мала займатися збіркою цих підписів. Також його обвинувачували за давній лист-статтю з 1968 р. п. н. "Лакеї і лжесвідки наших днів" до газети "Комсомольська правда" та за знайдені у нього рукописи інших статей. Усі ці "обвинувачення" були неможливо "натягнуті" і навіть при такому їхньому спрепаруванні не вистачали для засуду.

Цим треба пояснювати, що київський обласний суд, якого головою був горезвісний суддя на прізвище Дишель, рішив був "скористати" з першої психіатричної експертизи і визнати Плюща неосудним та цим способом запроторити його у психіатричний шпиталь "спеціального типу".

До речі, проф. Плющ перехолив дві психіатричні експертизи - обидві в Москві. Перша експертиза в складі відомого КГБівського "психіатра", судово-медичного "спеца" Д. Р. Лушча, Морозова, Качаєва й ін. "встановила" була "повільну шизофренію з місяністичними і реформаторськими ідеями" та рекомендувала "лікування" у психіатричній клініці "спеціального типу".

Друга експертиза, під керівництвом проф. Снежневського, ствердила, що стан Плюща під час слідства покращав, але що в нього наступила деяка "трансформація" ідей реформаторства. Комісія рекомендувала задержання Плюща у психіатричному шпиталі загального типу.

На доручення КГБ, суд узяв до уваги тільки першу експертизу, не зважаючи на те, що адвокат вказав був на розбіжність між обома експертизами.

Що більше, Плюща взагалі не допустили на суд і його судили заочно. Також не було жодних зізнань Плюща на суді. На питання, чому немає підсудного на суді, судді відповіли, що "суд не вважає етого нужним..."* Все "правосуддя"

*Суд не вважає це потрібним.

122 спиралося на свідках, відповідно підібраних прокуратором (а точніше КГБ), які твердили, що вони знали Плюша на протязі останніх 5- 10 років і "вважають" його неосудним. Також багато уваги присвячено розглядові графологічної експертизи знайдених у Плюша рукописів, яка мала встановити, що вони дійсно були писані його рукою. Суд не міг однак доказати, що Плюш займався їх поширенням.

Вершком правопорушення і жорстокости треба вважати те, що на суд не допустили навіть дружини і сестри Плюша. Голова суду Дишель визвав був дружину підсудного ще перед судом і заявив їй, що хоча справа Плюша не стосується жодних таємних речей, але сам розгляд справи їх включає і

тому нікого не допустять на залю розправи. Тільки після закінчення процесу дружина і сестра були присутні при відчитанні вироку.

Касаційний суд має розглядати справу Плюша на початку березня 1973 р. Дотепер відмовили дружині побачення з чоловіком, під претекстом "карантину". А щодо касачі та інших заходів у справі Плюша, дружину і приятелів спрямували в суді до КГБ. Мовляв, "вам усе скажуть в КГБ".

Судилище над Плюшем, яке зааранжувало і перевело руками Дишеля КГБ, перевершило всі дотеперішні практики київського КГБ і доказало ще раз, до яких меж терору, жорстокости і безправ'я докопалася панівна в СРСР і в Україні система.

Концентраційні табори в СРСР

У лондонському щоденнику The Sunday Telegraph за 4 березня ц. р. появилася стаття п. н. "Чорна спадщина Сталіна". Автори статті, С. Констант і Дж. Міллер, розповідають про концтабори в СРСР. Вони пишуть, що в радянських концтаборах є тепер значно більше в'язнів, як у половині 50-их років. Протягом останнього року КГБ заарештував рекордове число політичних неконформістів, релігійних віруючих та людей, яким закладають "буржуазний націоналізм".

Тільки конформісти можуть здобути в Радянському Союзі відповідальні становища. А тих, які

хочуть зміни керівництва й пом'якшення сталінських метод та говорять про це, - система жорстоко нищить. За даними брюссельського Інтернаціонального комітету оборони прав людини, в Радянському Союзі є тисяча концтаборів, не враховуючи в'язниць і психіатричних в'язниць-лікарень, яких є щонайменше 650. За приблизною оцінкою того ж комітету, число в'язнів становить 1.200.000, частина яких є політичними в'язнями.

Роберт Конквест у своїй праці The Great Terror про сталінські переловні чистки стверджує, що з цифри 1 мільйона в'язнів 10

відсотків становлять ув'язнені за переконання, а "це все ж таки дає більшу цифру, як максимум ув'язнених у мирний час в нацистських таборах."

Володимир Буковський, який перебував 3 роки в концтаборі у Воронізькій області, під час своєї короткотривалої волі сказав закордонним кореспондентам у Москві, що лише у Воронізькій області є 10 трудово-виправних таборів і що ця кількість "нормальна для звичайної області". А Федеративна Російська Республіка має 65 областей.

У документі, переданому на Захід радянськими бангистами, подано адреси понад 200 концтаборів, у яких є ув'язнені віруючі-бангисти. Ці табори розміщені у східній Росії, в Сибірі і на Далекому Сході.

Одна з таких мережконцентраційних таборів лежить уздовж т. зв. "залізниці в нікулі", що проходить на північ від Потьми. Цієї залізниці ви не знайдете на жодній мапі. Це окрема лінія, що її збудовано руками в'язнів 40 років тому; вона перебуває в розп'ядженні КГБ. Поїзди з в'язнями приходять до Потьми з великих міст західньої Росії. Москва лежить від неї 200 миль на північний захід. Але лише деякі москвичі знають, що в південнозахідньому закутку Мордовської Автономної Соціалістичної Республіки є 18 концентраційних таборів.

Табори обведені електричними дротами, на вишках рефлектори й озброєні варгові. В кожному бараці живе від 1.000 до

2.000 в'язнів: чоловіків і жінок, кримінальних і "політичних" злочинців. Цей розлогий комплект таборів, що в ньому перебуває приблизно 30.000 радянських громадян і 25 чужинців, називається Дубровлаг. У горезвісному відділенні 17А, що складається з двох бараків, живе 300 політичних в'язнів.

Далі автори цитують Валентина Мороза:

"Тут - єдине місце, де катєбісти можуть не дотримуватися ніяких законів ні норм. Тут - місце, де володіє терор. Головне зусилля спрямоване на те, щоб убити людське в людині. В'язень може ні в чому не порушувати правил режиму, але як катєбісти відчують, що він не з'явся, зберіг гідність - на нього будуть тиснути всіма засобами."

Автори статті розповідають також про різні засоби покарання в'язнів, як ось позбавлення їх відвідин родини, отримання посылки і т. д., а також про харчі в концтаборах.

Британське Медичне Товариство стверджує, що важко працююча людина потребує мінімум 4.250 калорій денно. Радянські експерти заявляють у "Великій радянській енциклопедії", що потрібне мінімум є 4.000 калорій. Теоретично в'язні в таборах повинні діставати 2.400 калорій, але фактично вони не отримують навіть 2.000, а в'язні суворого режиму лише 1.300 калорій; до їхньої юшки і каші не додають ніякого товщу. Кожний в'язень отримує денно 1 фунт чорного хліба.

У дні 2-4 березня ц. р. в Колумбійському Університеті в Нью-Йорку відбулася перша міжнародна конференція в справі оборони радянських політичних в'язнів. Учасниками конференції були комітети: "Звільніть їх" (Set Them Free) з Торонто та Монреалю та відділи українського "Комітету оборони радянських політичних в'язнів" з Нью-Йорку, Бостону та Чикаго. Були також представники з Великої Британії, чеської лівої опозиції та представник литовського руху за визволення Литви.

У п'ятницю, 2 березня, Конференція мала нагоду вислухати Олександра Єсеніна-Вольфіна, члена Ініціативної групи для прав людини в СРСР, про сучасний стан прав людини в Радянському Союзі. Промовець висловив також особисті погляди про теперішнє положення в Україні. Учасники конференції аналізували стан та природу руху опору в СРСР - особливо його політичну та національну структуру. Дискусія зосереджувалась над станом радянського суспільства та над поглядами лівих у питаннях різних стратегічних підходів в обороні ув'язнених.

У суботу, 3 березня, комітети та учасники представили тези і пропозиції для міжнародної

активності. На форумі виринули ідеологічні та практичні різниці. Все таки певні принципи поєднали загал дискусантів, а саме:

1. Потреба спільно працювати в обороні радянських політичних в'язнів.

2. Широке формулювання бази у справах соціальної справедливості, демократії і національної незалежності.

3. Потреба продовжувати та поглиблювати вивчення різних соціальних систем і світових ідеологій, разом з послідовними дослідженнями над Радянським Союзом і Східною Європою.

Конференція рішила продовжувати поодинокі акції комітетів, а саме: поширення в Канаді, США і Західній Європі книжки *Фермент на Україні* (англійською мовою); розбудова міжнародної кампанії в обороні Івана Дзюби, недавно ув'язненого політичного активіста України; продовжувати збирати підписи для петицій в обороні політичних в'язнів у СРСР та в Східній Європі й опублікувати цю петицію в міжнародній пресі. Учасники теж погодилися видати памфлет у справі національного питання в СРСР і скликати до кінця року ще одну конференцію, метою якої буде дальший діалог над справами оборони ув'язнених.

З ЖИТТЯ УКРАЇНЦІВ У СВІТІ

В різних країнах поселення української еміграції урочисто відзначувано 55-і роковини проголошення державної самостійності Української Народної Республіки в Києві в дні 22 січня 1918 р. Тим роковинам присвячені були урочисті сходини, концерти й академії, при участі зокрема численної української молоді, що народилася поза межами батьківщини. Як кожного року українські роковини відзначив також конгрес США. В дні 22 січня ц. р. його наради почались молитвою в наміренні українського народу, що її провів о. Андрій Двораківський, парох української православної парафії в Нортгемтоні, в Пенсилвенії, делегований митрополією Української Православної Церкви в США. Після його молитви члени конгресу США склали заяви, в яких підкреслювали факт, що 55 років тому український народ побудував свою незалежну державу, яка не змогла втриматися у висліді збройної агресії російських більшовиків та що під сучасну пору український народ продовжує свою боротьбу за національне, політичне і соціальне визволення. Окремі проклямації для вшанування роковин української самостійності видали того дня також губернатори різних штатів США.

В Нью Йорку вийшла друком монографія померлого в 1959 р. в

Парижі українського історика Ілька Борщака п. н. "Великий мазепинець Григор Орлик - генерал-поручник Людовика XV-ого /1742-1759/. Григор Орлик був сином гетьмана України Пилипа Орлика, який був обраний гетьманом після битви під Полтавою. Вперше монографія Борщака вийшла у Львові в 1932 р. Нове видання книжки появилось заходами і коштами Восьмого Куреня Українського пластового сеньйорату ім. Григора Орлика.

Українська Вільна Академія Наук (УВАН) в США видала за редакцією проф. О. Прицака чергове, подвійне, 33-34 число XII-ого тому свого серійного англомовного видання *Анали УВАН*. В цьому випуску надруковані статті проф. Олександра Оглоблина про родовід Миколи Гоголя, проф. Омеляна Прицака про "Слово о полку Ігоревім", Юрія Перфецького про студії над Галицько-волинським літописом, Василя І. Гришка про М. Гоголя в Парижі 1837 року, Лева Рудницького про Івана Франка, як перекладача німецької літератури, Володимира Жили про студії І. Франка з ономастики, Люби Дикої про "Патетичну сонату" Миколи Куліша, Олександра Домбровського про гіперборейців у Геродота, Ореста Субтельного про теорію націоналізму у Петра Струве, проф. Ігоря Шевченка про надпис на пошану імператрки Евдоксії, Теодора Мацькова про дипломатичну місію австрійського цесаря до Богдана Хмельницького, та ін. Доповнюють цей випуск рецензії, хроніка з діяльності УВАН у США і посмертні згадки.

Проф. Павло Маценко видав в Канаді працю п.н. *Нариси з історії української церковної музики*. Маценко є автором монографій про композиторів Дмитра Бортнянського, Максима Березовського та Якименка.

На конференції Товариства американських електрохіміків прочитав доповідь про електрохімію в магнітних апаратах українець Любомир Романків. У конференції брали участь сотки науковців з США, Канади, Європи, Японії, а також з Польщі, Югославії та Чехо-Словаччини. Крім Романкова на конференції були присутні ще чотири інші українці, які живуть в США або Канаді.

В італійському місті Бергамо відбулися студійні курси для активістів італійської християнської молоді. На курсах викладав професор політичних наук з США Василь Маркус, який тепер перебуває в Римі. Він прочитав лекції на теми релігійної політики СРСР та становища Української Католицької Церкви в Україні, про національне питання в СРСР, про радянський федералізм та про сучасні взаємини між Ватиканом й урядом Радянського Союзу.

Богдан Боцюрків, директор Інституту східно-європейських студій в Карлтонському університеті в Оттаві, в Канаді, який останньо відбував наукову поїздку по східній Європі та Близькому Сході, виголосив 28 листопада 1972 р. доповідь в католицькому університеті Льюїолі в Римі на тему політики СРСР у відношенні до релігії.

Видавництво "Смолоскип" і Перша українська друкарня у Франції видали два збірники українського самвидаву, а саме "Український вісник" ч. 6 за 1972 р. і "Широке море України". "Український вісник", що вперше появився в Україні в січні 1970 р., приносить у своєму шостому випуску численні документи про минулорічні репресії КГБ проти діячів української культури, а також різні статті-есеї, серед яких є відповідь В. Чорновола на насквілі Б. Стенчука проти І. Дзюби, листи В. Мороза, заява М. Холодного, лист М. Сороки. У збірку "Широке море України" включені писання В. Чорновола, Є. Сверстюка, І. Дзюби, В. Мороза, М. Брайчевського, Л. Костенко та інших. Матеріали обох публікацій є поширені в Україні і продісталісь минулого року за кордон.

Заходами Пресового бюро АБН появився в Мюнхені четвертий випуск "Українського вісника" в перекладі на англійську мову. Переклад зробили Микола Богатюк і Віра Річ. Книжка має 200 сторінок друку.

Шкільна Рада Українського Конгресового Комітету Америки та Педагогічний інститут українознавства НТШ перевидали "Історію України" Івана Крип'якевича. Попереднє видання цієї книжки появилася в 1949 р. за підписом Івана Холмського. Псевдонім був уживий тоді з огляду на перебування у Львові покійного тепер автора.

З друку вийшов 30-ий зошит газетової "Енциклопедії україно-

знавства", що включає всі гасла на букву П. Це останній зошит шостого тому цієї частини енциклопедії, що появляється під редакцією Володимира Кубійовича.

В Англії вийшла монографія про європейські екслібриси в рр. 1950-1970 п.н. *Engraved Bookplates*. У книзі знаходяться екслібриси трьох сот європейських мистців, а серед них українців Я. Гніздовського, Л. Гуналюка, М. Левницького, А. Сологуба та Т. Венгриновича. Подано також їхні біографічні дані.

Упродовж січня, лютого і березня ц.р. Український Вільний Університет у Мюнхені влаштував три конференції присвячені 250-им роковинам Григорія Сковороди, у співпраці з чужинськими науковими установами, а саме з Інститутом славістичних студій у Мюнхені, із семінаром східної та південно-східної історії мюнхенського університету Людвіга Максиміліяна та з французьким католицьким університетом у Парижі. З українського боку в конференціях брали участь ректор УВУ В. Янів та професори А. Жуковський, К. Митрович, О. Кульчицький. У днях 5 - 16 березня

УВУ організував у Мюнхені зимові високошкільні курси українознавства, на яких вчилися 16 студентів.

Комісія прав людини при Об'єднаних Націях повідомила, що на її форумі розглядатимуть скаргу проти ув'язнення в психіатричній лікарні проф. Леоніда Плюща. Сесія Комісії прав людини ООН відбувається тепер у Женеві і триватиме до 6 квітня ц.р. Скаргу в обороні Плюща внесла Комісія прав людини при Секретаріаті Світового Конгресу Вільних Українців, що її очолює сенатор Павло Юзик з Канади.

Українці з Англії, головню студенти, впродовж більше як пів року пікетували амбасаду СРСР у Лондоні. Під час пікетування вони роздавали листівки англійською мовою з інформаціями про сучасне становище в Україні. З метою запротестувати проти останніх арештів і судів в Україні, група українських студентів у Мюнхені влаштувала голодовий страйк у місті на площі Ріхарда Штрауса впродовж перших днів лютого ц.р. Місцева німецька преса широко інформувала про цю подію.

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 3 *Емма Андіївська*. Із циклу "Наука про землю".
 6 *Леонід Первомайський*. З розрізнених записів.
 14 *Катерина Горбач*. Дівчина боялася білого.
 16 *Анна Ахматова*. Реквієм. Переклад *Б. Олександрова*.
 25 *Святослав Гординський*. Олекса Грищенко.
 26 *Аркадія Оленська-Петришич*. Зустрічі з мистецтвом на Україні.
 49 *Микола Кузьмович*. Генеза екслібрису та його розвиток на Україні.

ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

- 60 *Іван Бакало*. Національна політика В. І. Леніна та перспективи її розвитку (IV).

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 70 *Мирослав Прокоп*. Комплекс імперіяльного дальтонізму.
 80 *Роман Борковський*. Нова міжнародна ситуація і можливості її використання.
 86 Два польські голоси про українців.

ДОКУМЕНТАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЇ

- 92 Звернення кримських татар до КЦ КПРС з приводу 50-річчя СРСР.
 98 Заклик чехословацьких письменників до президента Республіки.
 99 Заклик до створення міжнародного трибуналу у відповідь на нещодавні судові процеси в Празі.

УКРАЇНЦІ В ДІЯСПОРІ

- 101 *Мирослав Болюх*. Українська громада в Австралії.
 111 *Роман Савицький, мол.* До історії Українського Музичного Інституту.

СПОГАДИ

- 114 *В. Піменов*. Іван Кочерга.

РЕЦЕНЗІЇ, КРИТИКА

- 118 *А.-Г.Г.* З воєнної одиссеї.

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ**ХРОНІКА**

Адреси наших представників

Австралія: „Library & Book Supply“
16 a Prospect Street
Glenroy, Vic. — 3046

Аргентина: Cooperativa de Credito
„Renacimiento“
(para „Suchasnist“)
Maza 144
Buenos Aires

**Велико-
британія:** Mr. S. Wasylko
4, The Hollows
Silverdale, Wilford
Nottingham

Канада: I. Elhashevsky
118 Medland St.
Toronto 165, Ont.

США: G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025

Швейцарія: Dr. Roman Prokop
alte Landstrasse 22
8803 Rüsclikon

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн
просимо надсилати безпосередньо
на адресу видавництва.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ місячника «СУЧАСНІСТЬ» на 1973 рік

одно число: річно:

Австралія	0.90	9.— дол.
Австрія	26.—	260.— шил.
Англія	0.40	4.— фун.
Аргентина	1.80	18.— пез.
Бельгія	55.—	550.— бфр.
Бразилія	1.80	18.— н. круз.
Венесуеля	1.50	15.— ам. дол.
Голляндія	4.—	40.— гул.
Канада	1.50	15.— к. дол.
Німеччина	4.—	40.— нм
США	1.50	15.— ам. дол.
Франція	6.—	60.— ффр.
Швейцарія	4.80	48.— шфр.

Додаткові кошти пересилання
нашого журналу летунською
поштою до Канади і США
становлять 8.— дол. річно.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів, які висилають чеки прямо на нашу адресу, виготовляти їх обов'язково на *Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.*

Чеки, виготовлені на «Сучасність» чи на окремі прізвища працівників нашого вид-ва, утруднюють і деколи унеможливають їхню реалізацію.

Адреси для влат:

**Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.**

8 München 2, Karlsplatz 8/III

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.

8 München 2, Promenadeplatz

Kto Nr.: 22/20457

Postscheckkonto: PSchA München

Kto Nr.: 22278-809

НОВІ КНИЖКИ ВИДАВНИЦТВА «СУЧАСНІСТЬ»

Емма Андiєвська

Г Е Р О С Т Р А Т И

(роман)

Книжка має 500 сторінок. Ціна 7 доларів;
у Німеччині — 25 нім. марок.

Збірка документів про русифікацію на Україні:

**МОЛОДЬ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО
В БОРОТЬБІ ПРОТИ РУСИФІКАЦІЇ**

Збірка містить «Лист творчої молоді Дніпропетровського»
і три статті з дніпропетровських газет.

Ціна: 1 долар; у Німеччині — 3,50 нім. марок.

З перекладної поезії появилася друком поема

Пабльо Неруди

ВЕРХІВ'Я МАЧУ ПІЧУ

У перекладі Віри Вовк, з ілюстраціями Слави Геруляк.

Ціна: 2,80 доларів; у Німеччині — 9 нім. марок.

Ціни в інших країнах — рівновартість амер. долара
в перерахунку на місцеву валюту.

З замовленнями звертатися до видавництва.
Книгарням даємо опуст.